

Jelenkor

ELBESZÉLÉS:

BORSOS JÓZSEF
DÉKÁNY KÁLMÁN
KERTÉSZ ÁKOS
RÁKOSY GERGELY

VERS:

BERTOK LÁSZLÓ
GYURKOVICS TIBOR
HEGEDŰS LÁSZLÓ
JÁNOSY ISTVÁN
KERESZTURY DEZSŐ
LÁSZLÓ IBOLYA
MARSHALL LÁSZLÓ
SIMONYI IMRE
SOLYMOS IDA
TAKÁCS TIBO
TÓTH ENDRE
VÁCI MIHÁLY

TANULMÁNY:

GERA GYÖRGY
TAKÁTS GYULA

CIKK:

LUKÁCSY ANDRÁS
NÉMETH ANTAL
RÉZ PÁL
SZÖLLÖSY KÁLMÁN
SZIJ REZSŐ
VITÁNYI IVÁN
ÉS MÁSOK ÍRÁSAI

KÉP:

EGRY JÓZSEF
FORGÁCS HANN ERZSÉBET
SIMON BÉLA

MAGYAR ÍRÓK
ÚJ MŰVEI
A
MAGYAR ÍRÓK
KÖNYVESBOLTJÁBAN
(PÉCS, KOSSUTH LAJOS U. 5.)

VERSEK:

BERDA JÓZSEF:	<i>Igy igaz</i>
HAJNAL ANNA:	<i>Olajos korsó</i>
ILLYÉS GYULA:	<i>Új versek</i>
KÉPES GÉZA:	<i>A mindenség énekei</i>
PÁKOLITZ ISTVÁN:	<i>Altató</i>
RÁBA GYÖRGY:	<i>Nyílt tenger</i>
RÓNAY GYÖRGY:	<i>Fekete rózsza</i>

PRÓZA:

BIRKÁS ENDRE:	<i>Kő és homok</i>
FEKETE GYULA:	<i>A falu szépe</i>
FÜLÖP JÁNOS:	<i>Tóvis</i>
GYÁRFÁS MIKLÓS:	<i>Az égövi ember</i>
KESZI IMRE:	<i>Szőlőből bor</i>
MÁNDY IVÁN:	<i>Csutak a mikrofon előtt</i>
PÁLFALVI NÁNDOR:	<i>Nyakék Párizsból</i>
SZABÓ MAGDA:	<i>Álarcosbál</i>
SZÁNTÓ TIBOR:	<i>Valamelyik parancsolat</i>
SZINNYEI JÚLIA:	<i>Nyolc látogató</i>
TABI LÁSZLÓ:	<i>Én, te, ő</i>
TAMÁSI ÁRON:	<i>Játszi remény</i>

ÚJ KIADÁS:

BARTA LAJOS:	<i>Gyár</i>
KODOLÁNYI JÁNOS:	<i>A vas fiai</i>
MOLNÁR GÁBOR:	<i>Jaguárországban</i>
SÁSDI SÁNDOR:	<i>Boldog órák</i>
TERSÁNSZKY J. JENŐ:	<i>Egy ceruza története</i>

Felenkor

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

IV. évfolyam 5. szám	Megjelenik kéthavonta a Baranya megyei Tanács kiadásában	1961. október
----------------------	---	---------------

TARTALOM

Jánosy István: Dunántúl (vers)	— — — — —	491
Bertók László: Egy év (vers)	— — — — —	493
Kertész Ákos: Tánczene éjfélig (elbeszélés)	— — — — —	494
Váci Mihály versei	— — — — —	503
Tóth Endre versei	— — — — —	504
Beney Zsuzsa: Egy mártír emlékére (vers)	— — — — —	505
Rákossy Gergely: Variációk egy témára (elbeszélés)	— — — — —	506
Hegedűs László: Havas égből (vers)	— — — — —	519
László Ibolya versei	— — — — —	520
Balogh László versei	— — — — —	521
Marsall László: Levél barátomnak a sírba (vers)	— — — — —	523
Borsos József: Különös hangverseny (elbeszélés)	— — — — —	524
Keresztury Dezső: Egy költő halálára (vers)	— — — — —	534
Takács Tibor versei	— — — — —	536
Dékány Kálmán: Honvágó a medencében (elbeszélés)	— — — — —	538
Simonyi Imre versei	— — — — —	542
Gyurkovics Tibor versei	— — — — —	545
Cs. Nagy István: Gyermekkor (vers)	— — — — —	547
Gera György: Tennessee Williams (tanulmány)	— — — — —	548
Solymos Ida: Özveggy (vers)	— — — — —	555
Sida Košutič: Hazám éjszakája (vers-ciklus). Csanád Béla fordítása	— — — — —	556
Kovács Ferenc versei	— — — — —	559

PILLANATKÉP

Ordas Iván: Falu a Dera partján	— — — — —	561
---------------------------------	-----------	-----

DOKUMENTUM

Réz Pál: Gelléri Andor Endre ismeretlen levelei Mikes Lajoshoz	— — — — —	567
--	-----------	-----

HAGYOMÁNY

Takáts Gyula: Egy Józsefről, az emberről	— — — — —	576
Varga Hajdu István: Emlékezés Egy Józsefre	— — — — —	585

JEGYZET

<i>Németh Antal:</i> Az opera, mint színpadi probléma — — — — —	591
<i>Vitányi Iván:</i> Vers és dallam a mai magyar költészetben (Első rész) — — —	600
<i>Széljegyzet (Tüskés Tibor, Bárdosi Németh János, Werner István, Ordas Iván)</i>	606

SZEMLE

<i>Szif Rezső:</i> Hazai Kis Tükör — — — — —	610
<i>Várkonyi Nagy Béla:</i> Dudás Kálmán: Szederillat — — — — —	614
<i>Szöllősy Kálmán:</i> Granasztói Pál: Vallomás és búcsú — — — — —	616
<i>Arató Károly:</i> Fodor András: Tengerek, dombok — — — — —	618
<i>Lukácsy András:</i> Timár György: Az iszonyat naptára — — — — —	620
<i>Seres József:</i> Székely Júlia: A halhatatlan Kedves — — — — —	622

KÉPEK

A címlapon *Forgács Hann Erzsébet*: Egry József arcképe
A belső rajzok *Simon Béla* munkái

A műmellékleten:

Egry József: Önarckép

Egry József: Badacsony

Egry József: Badacsonyi hegyoldal

Egry József: Badacsonyi öböl

Szerkeszti: BORSOS JÓZSEF, CSORBA GYÖZÖ, KOLTA FERENC, TÜSKÉS TIBOR (főszerkesztő). A szerkesztő bizottság tagjai: Bárdosi Németh János, Bertha Bulcsu, Gyenis József, Katona Ferenc, Orsi Ferenc, Pákolitz István, Pál József, Sarkadiné Hárs Éva, Thiery Árpád és Pörös Imre (műszaki szerkesztő). Szerkesztőség és kiadóhivatal: Pécs, Széchenyi tér 16. Postafiók: 24. Telefon: 13-05. Szerkesztőségi órák kedden és pénteken 17-19 óráig. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Egyes szám ára: 8,- forint. Évi előfizetés díja: 48,- forint. Csekkszám: OTP 349-803. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József Nádor tér 1). Egyéni előfizetési csekkszám: 61 063. Közületi előfizetési csekkszám: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámúra. — Felelős kiadó: Takács Gyula.

Jánosy István

Dunántúl

I. MAGYARORSZÁG EURÁZIA LEGNAGYOBB EMBERTANI MŰZEUMA (Újsághír)

Feltárnak romokat. Nyílik a szárkokfág.
Benn egy római lány kis kamasz-arca néz
ijedt-kandin. Ezüst peplosza úgy simul
fény-árny tagjain: „Ez csoda!”

— már-már ezt hiszed. Ám percek alatt a **test**
porrá omlik. — Odébb urnasírok bolya.
Hint rá bronzveretű lombot a fürgeteg,
s átlukasztja bolond kapa.

Bronzvértek, sisakos rémkoponyák, dzsidák
— közös sírban egész vert had. — Amott a vén
templomot katona őrzi a föld alól.
Csontokat, cserepet, vasat

hány fel, bárhova lépsz, az eke. Mert e föld
egyetlen temető. Húmusza izmok és
szívek tört pora. Ily föld kenyerét eszed,
s lelked lassan e milliók

lelkével telik el. És befelé figyelsz:
mit mesél neked a törtsisakú vitéz,
s lapdáját kinek elvette a Rém: a lány —
így érted, szíveled, ki él.

II. EZERSZER IS...

Szívem-párom, megyünk a Balatonhoz!
Már orromban a pincék, a nád szaga.
Zsongató öröm fűt, valami bolondos,
fiatal kedv... Ugyan mi húz oda?

A kaland?... A gyerekcsínyek Oroszlána,
a Vad kalóz vitorlása se tér

révbe alkonyvér-borzolt, tinta nádba.
 Emlék, legenda már boros vihánc,
 Yolle farán örült Kinizsi-tánca
 viharszélben ... s a kék, gyöngyszürke tér.
 A szerelem? ... Hogy holdfényben fürödtünk.
 A fodrozó víz milljom ezüst lapot
 csillogtatott. Zsongott a nád köröttünk.
 Fényfoncsor-felhők úsztak el fölöttünk,
 s hogy kibújt a hold,
 a mólón felvillant az alakod.

Vagy gyerekkoromból az öreg Németh-bácsi?
 Hogy éjszakai halászás után
 oly kókladtan billegett a bakon.
 Mammut-csont lovát most is látom bóklászni.
 Viszi az öreget cseresnyefás úton.
 Órjás patája cseng, mint a vég harsonája,
 feltartóztatlan csak döcög tovább.
 Luxuspalotasort vetnek elé ... Hiába!
 Atlép ezertűz Broadway-melódiát.
 Virágos házán éjszín cica dorombol.
 Sírján mohos, roskadt a fakereszt.
 Fenyők közt orgona, borbolya lombol.
 Unokái már tanult emberek.
 Hogy a hegy levét kortyolgatom borongón,
 kocsija zöreje fülembe visszarezg.

Mi húz e tájhoz? Ha egy lélekvándorlásban
 ezerszer kéne újjászületnem:
 ezerszer is csak a Balatont lássam,
 s ott éljem újra, újra életem!

III. ATYÁMHOZ

Járván a dunántúli dombokat,
 s rád gondolván, valami magasztos
 érzés nyugóz le, mintha templomban járnék,
 az emberiség végső templomában
 (így a Szentgyörgy orgonasípjainál,
 vagy az ég és a Balaton tükör-kristálygömbjében) ...
 Pedig nincs semmi okom: e táj
 Nápolyhoz és az Alpokhoz képest jelentéktelen;
 s Te ősz hajaddal, cirnos bajszoddal,
 egy vagy a jelentéktelen földbeomlók közül,
 kik ősidőktől e televényi hizlalták.

Pedig a Nagy humanizmust, Erazmust, Thomas Morust,
 az Utopiában hitet
 Tőled kaptam örökségül. Hogy, mint az emberevést,
 egyszer száműzzük az emberölést is,

s hogy minden ember — kíméletben legalább is —
 egyenlő: szeretni, védni, óvni kell,
 mint plántát, amelyből jobb szökell.
 S hogy e védés, s a munka: egyetlen fegyver,
 mely hódít a csillagokon túl is
 világokat — azaz igaz magunkat
 legbensőnkben, mely a gyilkos
 Farkasból önátformálva emelkedik,
 magárahagyatva... de épp, mert magáraulatva,
 emelkedik:
 a soha életet ki nem oltó Értelemig.
 Értellem... nem, mint szűk racionalizmus,
 statisztika, dossziék, haszonkalkulus,
 nem, mint a kalmárok segédeszköze!
 de amivé koldus Mozart Sarastro
 alakjában végső testámentomaként
 emelte és a dunántúli dombok és
 Berzsenyi hite. Ezt kaptam tőled örököül, atyám,
 s ezt adom tovább!

Már túllépted a hetvenet.
 Az az én ünnepem: minél többet Veled
 bolyonghatok az otthoni dombokon
 simogató szemmel nézve a termést,
 s le-leülve jehérfalú pincék mellett.

Bertók László

Egy év

Egy évgyűrű, egy ránc, a tudón
 egy árnyalattal több nikotin,
 pár rakéta a sajgó úr ívében
 kívül-belül a szem határain.

Napok, amiknek csigaházát
 gyalogútakon araszolva
 segítettél hittel előre,
 s elszálltak eggyé sokasodva.

Tizenöt új ház faluhosszat,
 gömb-víztorony a konzervgyárban,
 lakodalom, — öcséd megnősült, —
 és vér, megint vér Afrikában.

Birodalom, melyből kijöttél,
 s csodálatosan bennmaradtál:
 térképén megtalálhatod még
 magadat, aki tegnap voltál.

Egy lány pilléző hóesésben,
 ki csókjaidhoz száját adta,
 s míg eltűnik a fordulónál,
 szíveket rajzol házfalakra.

Kertész Ákos

Tánczene éjfélig

Augusztus harmadik szombatján, pontosan tíz óra harmincnyolc perckor a Tömő utcai négyemeletes bérház egyik szoba-konyhás lakásában elaludt a villany. A fiatal Marosik házaspár kivételesen otthon töltötte a szombatot, mert a férfi nyolcig fusizott az Országbíró utcában egy maszeknál, felesége pedig a szüleit kereste fel, akiket nem látott közel két hónapja. hisz nyáron más programjuk akadt.

Marosikék korán lefeküdtek, mert Károly fáradt volt s Hédi rosszkedvű. Otthon mindent kifogásoltak rajta a szandáljától a hajáig, apja kiütötte a kezéből a szemceruzát, rimaplajbásznak nevezte, anyja azért sopázkodott, mert motorra gyűjtenek ahelyett, hogy a lakást festetnék ki, hiszen olyan a szoba fala, hogy nem lehet róla tudni, zöld volt-e eredetileg, barna vagy rózsaszín.

Csönd volt a szobában. Az udvar s az alsó emeletek fényei ferdén néztek be az ablakon, homályos sárga foltokra bontották a mennyezetet, melyre a függöny árnyéka kacskaringós ábrákat futtatott. Itt elsötétült egy ablak, amott kivilágosodott, s a mennyezeten apró villanásokkal vándoroltak a sárga fény, foltok. A vén Poós bácsi, a házmester átcoszogott az udvaron; megint spicces lehetett, mert erősen mondogatott valamit, s a mássalhangzók megrekedtek a nyelve alatt.

— Minden szombaton részeg az öreg — mondta Hédi hangosan, s a csönd megsűrűsödött szavai nyomán. Károlyt az újra beállott csönd visszarántotta az álm pereméről, de nem felelt, mert a Poós valóban részeg minden szombaton, s ő aludni akart. Az öreg csoszogását lassan elnyelte az udvar, csak egy földszinti rádió foszló hangja lebegett a szobában, lomhán úszva faltól falig, halkabban, mint Hédi finom kis orrlukain az átfutó levegő. Valahol kinyílt egy ajtó s újra becsapódott. Női lépések kopogása pengett végig a gangon.

Hédi felült. Visszafojtotta lélegzetét, a könnyű hálóing rátapadt kerek mellére. Kossuth adó; felismert egy magyar táncszámot, tisztán hallotta a népszerű énekes hangját is.

— Alszol, Kari?

Károly nem felelt. Két ökle súlyosan hevert a lepedőn, tenyere száraz volt. Sokat dolgozott aznap.

— Hallod, Kari? Tánczene van. Kapcsold be a rádiót!

Marosik bosszúsan felkönyökölt. — Feküdj le, fiam, késő van már — mondta — ilyenkor aludni szokás. — A sarokban volt az ágy, s Hédi behúzó-

dott az összefutó falak közé, nagy barna szeme ellenségesen csillant elő rövidrenyírt haja alól. — Milyen szép ez a kölyök, valóban — nézte az ura álomittas szemmel s elmosolyodott. Sose gondolt még arra, hogy Hédi szép. A melle felé nyúlt, mert érezni akarta álmában is. Hédi hátrahajolt s Marosik csak a derekát érte el, úgy maradt aztán elnyújtózva, fejét a karjára hajtotta. Hátáról lecsúszott a takaró.

Hédi ellökte magától a kezét és Károly végleg felébredt. — Mi bajod? — bámult rá.

— Szokás... — ismételte Hédi gúnyosan. — Aludni szokás! Inkább a drága apósodat vetted volna el, az is olyan jól tudja, mi szokás, mi nem szokás...

Marosik nem gondolta, hogy a felesége összeveszett délután a szüleivel s nem vette észre, hogy rosszkedvű. Fáradt volt, nem figyelt oda.

— Anyyira hiányzik az a rohadt zene?

— Anyyira. Csönd van. Gyűlölöm a csöndet! Idegesít.

— Idegesít? — Ha Károly délben letette a szerszámot, a hangar csöndje úgy ölelte körül, mint a meleg fürdő. Az izmok görcsét is oldotta, nemcsak az idegékét. Egyszer felpofoztak egy segédmunkást, mert ebéd alatt élesítette a kését: nem akarta a köszörűt megállítani. — A csönd idegesít?

— És az, hogy veled kell élnem! — Hát mi nem kelhetünk fel éjjel, hogy zenét hallgassunk, táncoljunk, mert nem szokás? Te nem mersz elindulni éjjel, igenis éjjel, mikor minden rendes ember alszik, a Dunaparra, a Gellérthegyre, mit tudom én, fel a Himalája tetejére, mert nem szokás? De hogy adtad valamikor! Tavaly, a farsangi bál után, mikor elküldted anyádat a moziba, teleszájjal hirdtetted még, hogy nem ismersz előítéletet! Hogy szabad emberek vagyunk és jogunk van ahhoz, ami jó és fogadjuk el az élettől, amit kínál! De ma már belehízott a házasetetbe! Akkor alszik, mikor szokás, akkor táncol, ha itt az ideje, akkor csókolja meg a feleségét, mikor a „rendes” emberek szokták!...

Marosik azt akarta mondani, hogy sokat dolgozott, de elharapta a szót. Bűnbánóan kérdezte.

— Hát bekapcsoljam?

— Tégy, amit akarsz...

Hédi az udvarról beszűrődő halvány fényben is látta, hogy Károly arca elkeskenyedik.

— Hogy mondtad?!

Mindjárt robban, gondolta. Nem akart veszekedni. Elég volt délután. Hízelegve dörzsölte férje vállához a homlokát.

— Kapcsold be, kisfiú! Úgy szeretném.

Marosik kikászálódott a takaró alól s meggyújtotta a kislámpát. Egymásra néztek. Újra előntötte az öröm. Szép! — fedezte fel újjongva. Ragyogott a szeme.

— Buksi! — kiáltott az asszony. Károly felugrott az ágyra. Négykézláb. — Buksi kutya!

— Harapok!...

Már összefonódva hemperegtek. Károly maga alatt érezte a testét. Húnyt szemmel csókolta. Hédi felpislogott szempillái alól. Óriás tövisekként sorakoztak Marosik borostái az arcán, mint fatörzsek a hegyoldalon. — Nem kapcsolod be? — kérdezte, mikor lélegzethez jutott.

Marosik lehült. Elengedte az asszonyt.

— Jó memóriád van.

— Igen. — Üres lett mindkettőjük hangja.

Marosik megkerülte a kislámpát, hogy elérje a rádiót. Meztláb ment s érezte, hogy lába a zsinórba akad. Nagyot lépett, hogy le ne rántsa. Nem sikerült. A zsinór megfeszült és a kislámpa csörömpölve leesett és elaludt. Harmincnyolc perccel múlt tíz. Sötét lett.

Sötét lett, s a Marosik házaspár nem volt felkészülve a sötétre. Nem tudtak tájékozódni. Elvesztették egymást és önmagukat. S mint némely délszaki virágok, melyek szirmaikat az éj beálltával bontják ki, felnyílt bennük is valami és mélysége olyan szokatlan volt, hogy beleszédültek.

Hirtelen jött a sötét, s a Marosik házaspár eltévedt a sötétben.

Az erős fény továbbbízott a szemük recehártyáján, hiába meredtek a semmibe, nem bukkantak elő az éjszaka halvány fényei, a bútorok, a tárgyak körvonalai. Még az ablak négyszöge sem látszott.

Teljes volt a sötét.

Marosik először a kislámpát kereste meg. Kitapogatta a körtét, ép volt. Aztán keresztül hasalva az ágyon, Hédi lábain, a dugót benyomta a konnektorba, hátha csak kilazult.

— Valami baj van...

— Mért nem kapcsolod már be? — kérdezte Hédi ingerülten.

Marosik belebotlott a rádióasztalba. Megkereste a gombot. A skála is sötét maradt. Felemelkedett s most a mennyezeti lámpa kapcsolóját tapogatta ki az ajtó mellett. A nagylámpa sem gyulladt meg.

— Rövidzárlat — mondta.

— Rövidzárlat... — ismételte Hédi, erőtlenül. Mintha Károly a napot verte volna le az égről, s most itt lenne a világvége.

— Igen, rövidzárlat. — Hideg csend ült a sötét szobára. Egyikük sem mozdult. Károly szeretett volna földhözvágni valamit. Hát csinál ő rövidzárlatot, ha Hédinek nem jut eszébe éjnek idején, hogy rádiózni akar? Kívágta az ajtót s a kamrába ment.

A polcok, üvegek, szerszámok s a falraakasztott versenykerékpár között csörömpölve szöszmötölt a vaksötétben, míg a létrát kiszabadította. Lecsapta a villanyórát, s a létrát odatámasztotta a biztosítéktábla elé. Egy percre megállt, hallgatózott. Hédi nem mozdult a szobában, biztos ugyanúgy ül a sarokba bújva, mint abban a pillanatban, mikor a lámpa leesett. Marosik visszament a kamrába, a szerszámai közt zörgött, a csavarhúzó kereste s azt a sodrott rézhuzalt, melynek szálaival a kiégett biztosítékot szokta bekötni. Felmászott a létrán s már kitapogatta a biztosítékot is, mikor eszébe jutott, hogy ha a kislámpa csinálta a zárlatot, újból kiégeti, mert nem húzta ki a konnektordugót. Visszament hát a szobába. Hédi mozdulatlanul ült, csak a sűrű lélegzete halatszott. Marosik már kifelé tartott, mikor megszólalt. Félénken csengett a hangja.

— Kari, mit vacakolsz kint?

— Megcsinálom a biztosítékot.

— Ráérsz reggel...

— Nem te akartál rádiót hallgatni?

— Már nem akarok...

— Nem? Táncczene van!

— Nem érdekel — mondta Hédi. — Azt akarom, hogy mellettem légy. Gyere ide.

Marosik értetlenül ácsorgott az ajtóban. Feladat állt előtte, s nem volt miért halogatnia.

— Rövidzárlat van. Meg keli csinálni a biztosítékot.

— Értem. Meg kell csinálni a biztosítékot. Szokás.

Marosik olyan hevesen fordult, hogy beleütközött az ajtótokba. Ma estére a felesége ismételtetéseiből elege volt.

— Hozd a gyufát és világíts!

— Nem találom.

— Ott van a rádió tetején.

— Akkor sem találom. Ha nem vennéd észre, kicsit sötét van.

Hédi még mindig nem mozdult.

— Észrevettem fiam. És a kamrából a millió kacat közül kibányásztam a létrát, idehoztam a biztosíték alá, megkerestem a drótot, a csavarhúzó s közben semmivel sem volt világosabb, mint most. — Károly olyan halkán beszélt, hogy Hédi jobbnak látta, ha nem válaszol. Ma nem akart veszekedni. Szombat volt. Jól akarta érezni magát. Az ember legalább szombaton érezze jól magát. Ehhez joga van.

— Ez majdnem üres — mondta, mikor megtalálta a dobozt.

— Elég lesz.

— Ha elhasználjuk, nem tudunk rágyújtani. Egy vacak cigarettát sem szívhatunk el.

— Világíts. Légy szíves.

Károly már a létra tetején állt. Jó volt az első biztosíték.

— Még egyet.

— Alig van benne...

— Még egyet...

— Hogy nincs a házban egy rohadt gyertya!

— Mert a háziasszony elfelejtett gondoskodni róla. Még egyet.

Valamennyi biztosíték hibátlan volt.

— Csapd fel most az órát! — Hédi felkattintotta. — Nézd meg a kapcsolót! — Hiába. Nem égett a villany.

— Mi az isten van itt? — töprengett Marosik a létra tetején.

— Akármilyen van, gyere már le. Nem ég és kész. Gyere már.

— Te, gyűjts csak még egy gyufát! Megnézem újra.

— Nincs gyufa... Elfogyott.

Marosik tudta, hogy nem igaz. Hallotta, amint zörgött. Halkan, fojtottan estek idáig a szavak. most úgy érezte, ordítani fog. Dühödten fordult vissza. Ebben a pillanatban a létra nagy csattanással megcsúszott alatta a hirtelen mozdulattól és oldalra dőlt. Marosik azt hitte, lezuhan, de a létra hatvanfokos szögben megállt. Nem tudta miért. Ég és föld között lebegett, féllába a létrán, féllába a levegőben, bal kezével a biztosítéktábla peremébe kapaszkodott. Mintha Hédi halkan, rémülten kiáltott volna. Nem volt biztos benne...

— Gyűjtsd meg a gyufát.

— Nincs...

— Hazudsz.

— Egy van... Az utolsó.

— Gyerünk!

— Egy rohadt cigarettát sem szívhatunk el.

— Nem fogunk elszívni.

Szavaik úgy hullottak az áthatolhatatlan éjszakába, hogy szinte csak a hanglejtést értették, nem is magát a szót. Marosik a lélegzetét is visszatartotta. Előntötte a veriték. A legkisebb mozdulat: és zuhan... Mikor Hédi meggyűj-

totta az utolsó gyufát, látta, hogy a létra alja az ajtófélfában akadt meg, teteje a szekrény sarkában, azért nem dőlt tovább. Óvatosan átlépett a szekrény tetejére, újból a falhoz támasztotta a létrát s mire a gyufa ellobbant, a földön volt már.

Visszamentek a szobába. Marosik az ágy szélére ült. Hédi átölelte a nyakát. Teste remegett, mintha fázna.

— Ne haragudj, Kari! Rohadt voltam, undok voltam. Tudom. Majdnem leestél miattam. Ne haragudj rám. Nem értem, mi van ma velem.

— Nem haragszom — mondta Marosik. Szinte megijedt. Tényleg, mi lehet vele? Sose kértek egymástól bocsánatot. Átkapcsoltak. Így nevezték ezt, maguk között. Egyszerűen abbahagyták a veszekedést. Kikapcsolták az életükből és nem beszéltek többé róla. Elfelejtették. S most Hédi bocsánatot kért. Károlyt valami sosem érzett melegség öntötte el, karjába vette az asszonyt, úgy fektette le. Mellébújt.

— Ugye nem haragszol?

— Persze, hogy nem. Kölyök, csacsi kölyök. Az vagy.

Hédi hajszálai Károly száját csiklandozták. Érezte az illatát. És lassan megint úrrá lett rajta a fáradtság. Kívánta őt, de fáradt volt. Az arcát simogatta.

— Tudod, hogy szép vagy? — kérdezte csöndesen.

— Ne marhaskodj...

— Szép vagy. Ma jöttem rá.

— Ma? — nevette Hédi. — Elég későn! Te — kérdezte hirtelen — mért vettél el, ha még nem is tetszettem neked?

— Tetszettél — tűnődött — Marosik. — Igen, tetszettél, de nem gondoltam rá, hogy szép vagy. Nem volt fontos. Mikor először az enyém lettél, jó volt. Aztán később is. Jól esett. Mért ne vettelek volna el? Neked is jó volt velem. Úgyis együtt jártunk mindenhova. Az volt a célszerű, hogy összeházódunk, nem?

— Látod, ilyen vagy — mondta Hédi kelleetlenül. — Az volt a célszerű. Ilyen vagy.

— Te is ilyen vagy — csodálkozott Marosik. — Ilyenek vagyunk. Sose volt még baj, hogy ilyenek vagyunk. Első este megbeszéltük, Nem szeretjük a nyavalygást, a romantikát. Elavult. Mit akarsz?

Hédi nem felelt, s Marosik lehúnyta a szemét. Mindjárt alszunk, gondolta. Így telt egy perc. Talán kettő is.

— Azt akarom, hogy szóljon a rádió. Hallod? Milyen jó lenne!...

Marosik arra gondolt, ha nem válaszol, elalszik Hédi is. Ő is álmos lehet.

— Csönd van — mondta Hédi. Károly érezte, hogy megborzone a karjában.

— Félelmes ez a csönd — tette hozzá hirtelen. És ettől, hogy Hédi kimondta, félelmes lett valóban. Mintha élesebb lenne a füle is és az éjszaka üzenete dobogna az ablakpárkányon. Marosik ingerülten rázta le magáról a szorongást. Ostobaság, gondolta, aludni kellene.

Hédi nem akart aludni. Úgy tapadt a férjéhez, mintha az ő testében keresne menedéket a csönd, a félelmes csönd, a sötét elől.

— Bár már szólna a rádió... — A csönd bejön még a takaró alá is, ránk teszi a kezét, nem érzed? Nem jó a csönd. Szomorú, vígasztalan, olyan, mint az őszi esők.

Marosik megfordult az ágyban. Hédi felé fordult, megfogta a meliét. A nyaka hajlatába csókolt.

— Idegen vagy most — mondta az asszony. — Mire gondolsz? Miért vagy olyan hallgatag? Mindig félek, ha elhallgat valaki. Üres lesz a világ. Egyedül maradok.

— Nem maradsz egyedül. Melletted vagyok.

— Szeretem, ha beszélsz...

Károly nem tudott mit mondani. Kivánta Hédit, nem volt erről mondanivalója. A fiúk trágárkodtak, beszéltek nőkről, szeretkezésről, ő is beszélt. Röhögtek. Ő is röhögött. Sose gondolt ilyenkor Hédire. Ha eszébe jutott, nem tudta folytatni. Szégyellte magát. Most a száját kereste. Hédi elkapta a fejét, eltolta magától.

— Megfigyeltem, ilyenkor eláll a szavad. Csak ölelsz szótlanul. Szigorúan, mint az állatok.

— Az állatok tiszták. Egyszerűek. Azt akarom, te légy a fülemben, az agyamban is...

— Szeretném, ha olyan lennél, mint nappal — mondta Hédi. — Ha vídám lennél, játszanál velem, ha nem ölelnél olyan vadul. Te, Kari, tudod, mit csinálnánk, ha szólna a rádió? Lehúznánk a rolót. Meztelenül táncolnánk... Jó lenne. Hideg a csönd... Fázom.

Hédi nyugtalan volt. Károlyhoz simult, aztán újra kitépte magát a karjai közül.

— Miért nem felelsz? Te nem is engem csókolsz! Magadra figyelsz, elfelejted, hogy én is vagyok. Neked mindegy, kit ölelsz, csak nő legyen, melle legyen, combja, húsa: neked elég!

Marosik feltérdelt az ágyban. Tenyerébe vette Hédi arcát.

— A csönd áhitat.

Megdöbbsent. Talán most mondta ki először azt, hogy áhitat.

Hirtelen elnevette magát és ettől a nevetéstől felszabadult. Homlokára csapott.

— Megvan, te lány! Hát nem rövidzárlat volt itt, milyen bolondok is vagyunk! A biztosítékban feltizedes rézdrót van, magam kötöttem be. Annak el kell égnie a zárlatnál. Tudod, mi történt? Áramszünet. A központban kapcsolták ki. Véletlenül abban a pillanatban, mikor a lámpát levertem.

— Mindegy... — mondta Hédi fásultan. — Mindegy, hogy rövidzárlat, vagy áramszünet. Elment a kedvem. Szombat van. Szép kis szombat...

A füledt szobában meglódult a levegő. Vékony, hűvös áramlat kigyózott végig a padlón. Némán lapultak a fekete bútorok.

— Jó, hogy áramszünet van, Hédi — suttogta Marosik. Felmérte a sötétet, megfejtette a titkát. Nem volt már félelmes. Szembenézett vele. — Sötét most a világ és ugye, milyen nagy a csönd? Gyengék vagyunk a sötétben, védtelenek, mint a vakok. Fogd meg a kezem és figyelj. A vakok a hangokat látják, tele van hanggal a csönd. Olyanok most, mint a felvillanó, apró fények. Szövetkezzünk Hédi! Azért találkoztunk, hogy ketten legyünk, ha a sötét ránk szakad. Hogy erősek legyünk. Nincs erősebb azoknál, akik megfogják egymás kezét!

— Jó. Hát szövetkezzünk. Mit lehet ilyenkor csinálni? Ne ereszd el a kezem, nem mondom komolyan, igazad van. Kari, ne ereszd el a kezem! Félek...

Az óra ketyegett. Megnőtt a hang, mintha hangszóró erősítene.

— Hallod, mindjárt éjfél. Éjfél van zene. Lekésünk mindenről, körülöttünk mindig valami rövidzárlat van. Közben megöregszünk. Tegnap néztem, hogy ráncos már a szemem is. Bekentem. Hallod, öregszik a nejed!...

— Nem is várt választ. Folytatta. — Pedig hogy beleéltem magam, hogy hallgatunk egy kis zenét. Legalább te mondanál valamit, olyan furcsa vagy ma. Mi bajod?

— Semmi — mondta Marosik.

Hédi megzavarta a sötét. Bocsánatot kért. Talán ez okozta. Mert a bocsálatkéréssel Hédi felrúgta közös életük játékszabályait. Észre sem vette. De a törvény összeomlik, ha megszeghető. És Marosik, ölében tartva asszonyát, egy másik törvény lehetőségét sejtette meg akkor.

Hédi nem akart róla tudni. Semmiről sem akart tudni. Táncolni és szórakozni akart, mert szombaton táncolni és szórakozni kell. Zajt és fényt akart, mert félt a csendtől és a sötétől.

De ebben a csendben és sötétben Marosik szeme élesebb lett, hallása finomult. Ujjai hegyén érezte a falat, mely mindig is ott emelkedett közöttük, s csak most vált tapinthatóvá. Üzemi bálon ismerte meg Hédit másfél évvel ezelőtt. Csinos volt és jól táncolt. Nem volt ijedős. Marosik moziba küldte az anyját és felvitte Hédit a lakásra. S Hédi megértette, hogy neki is jó, hogy nincs mit gondolkozni rajta. Szabadok. Egyszerűen el kell venni az élettől azt, ami jó. „Tudsz vigyázni?” kérdezte. „Tudok”. Ez volt az egész. És ennyiben is maradt.

Pedig keresték egymást máskor is. Tapogatóztak valami felé, amit nem akartak, talán nem is tudtak megnevezni. Sose mondták ki ezt a szót: Szeretlek. Szégyelték volna. Azt hitték, nem ismerik a szemérmet s ezt szégyelték volna. Közöttük állt az első ölelésük. „Tudsz vigyázni? Tudok.”

— Én is bűnös vagyok — mondta most Marosik a sötétnek. Meglepődött, hogy Hédi is hallja.

— Bűnös? — kérdezte.

— Abban, hogy eltoltuk az életünket. Én is bűnös vagyok.

— Ne beszélj bolondokat — mondta Hédi ingerülten. — Egyszerűen pecchünk van. Mindig közbejön valami. Múltkor táncolni mentünk és megfájdult a fogam, emlékszel? Szilveszterkor a Joliék összevesztek és elrontották a hangulatot. Mindig közbejön valami. Emlékszel a névnapomra? Elvesztettem a táskámat a pénzzel. Oda volt az egész esténk. Emlékszel? Halloó, Kari? Hol vagy?

Hédi rémülten nyújtotta a kezét.

— Itt vagyok — mondta Marosik tompán.

— Nem értem, miért ülünk itt. Mért nem csinálunk valamit? Milyen hülyeség...!

— Mért kell mindig csinálnunk valamit?

— Kari, gyere ide, félek. Nem tudom, mitől. Másnak minden sikerül, mi még egy beutalót sem kaptunk. Gyere ide és fogd át a derekam. Te nem félsz egyedül?

— Rossz egyedül. Azért vagyunk ketten. Mindenkinek rossz egyedül.

— Te is félsz?

— Nem félek. Ha kell, én egyedül is tudok maradni...

Ahogy ezt kimondta, újra elfogta a fáradtság. Mi értelme ennek a céltalan küzdelemnek, úgyse tud Hédivel megértetni olyat, amit kifejezni maga se bír. Nyolcig dolgozott. Aludni akart. Hallotta, amint Hédi feláll. Bizonytalanul elindult, meglökte a rádióasztalt. A rádió tetején volt Marosik zsebbeli holmija, a kulcsosmó nagy csörrenéssel esett a földre. Hédi megmerevedett, majd óvatosan visszabotorkált az ágyhoz.

— Kari, hallod. mintha valaki jönne... — Marosik szinte látta, hogy nyitott ajakkal, tágult pupillákkal lélekzetfojtva mered a semmibe. Hallotta, hogy reszket. — Kari, mért van ilyen csönd? Autók se mennek. A villamost se hallom. Kari, fölöttünk nincs is több emelet, mégis jár fölöttünk valaki! A padláson? Éjjel ki járhat a padláson? — Aztán csak nyöszörgött. — Istenem, Kari, hol vagy? Nézz ki az ablakon, másutt se ég a villany?

Fekete volt az udvar, mint az éjszaka kútja. Az ég is felhős lehetett, csillag se látszott. Hűvös szél füttyült a tetőn kifeszített drótok között.

— Az egész ház sötét. Sehol sem ég a villany. Az egész város sötét. Megállt az áram a kábelekben, meghaltak a fények! Csak szél van már, és a szél elfújta a csillagokat. — Elviselhetetlen volt a feszültség. Átcsapott a torkán.

— Felrobbant a nap is!

Hédi sikoltott. Aztán mélységes lett a csönd.

— Megvesztél? — Alig volt ereje szólni. — Miért beszélsz így?

— Hogy ne félj. Tanulj meg sötétben élni, ha kell!...

A görcsöt egy ponton túl nem bírja elviselni a lélek. Egyszerre szétpukkan a szorongás, mint magasban a léggömb, ha túlnő a belső nyomás. Hédi közönyösen mondta:

— Nem is félek. Unom. Egyszerűen idegesít. Mért bűn, hogy nem pirom ezt a süketséget, hogy táncolni is akarok? Én azt akarom, hogy jó legyen. Neked is jó legyen. Nem akarok tudni a sötétről!

— Sokat akarsz.

— Unom. Unom, hogy nem jössz ide, hogy bölcsességeket beszélsz, ahelyett, hogy olyan lennél, mint máskor. De ma rádjött valami... Reggelre elfelejtetted.

— Sose felejttem el.

— Te édes, ne veszekedjünk. Legalább gyere ide. Hogy érezzelek. Mesélj valamit, rossz ez így, nem tudom miért, olyan különös ma minden.

Marosik ellépett az ablaktól, nesztelenül ment át a szobán és megállt Hédi mellett. Véget kell ennek vetni — gondolta — hisz reszket. Úgy sincs értelme... Idegen. De mért fáj most annyira, hogy idegen? Magához vonta. Meg akarta nyugtatni már. És ő lett nyugtalanabb.

Az ágy szélén ültek összebújva. Érezte, hogy csitul karjában az asszony. — Mesélj — kérlelte. — Olyan jókat tudsz mesélni néha. És megnyugszom, ha hallom a hangod.

Petrik jutott eszébe. A hordófejű, öreg Petrik, akinek durvánfaragott nevető vonásain oly sokat mulatott ő is valamikor. Nem ezt akarta elmondani.

— Az öreg Petrik húsz éve él vadházasságban egy asszonnyal. Múlt héten otthagya a nő egy nyugdíjasért, akinek Sashalmon háza van. Mikor Petrik szíjat cserélt és megindította a gépet, elkapta a szíj. Tócsában állt a vér a gép alatt. Sötét tócsában, mint az olaj.

Hédi felugrott.

— Megőrültél?! Azt akarod, hogy bedilizzek?!

Marosik ijedten bámult. — Miért?...

— Mi közöm a véres fantáziádhoz, te szadista állat?!

— Véres? Hát asszony vagy! Szülni fogsz! Vérben szülnék az asszonyok!

Csodálkozott. Olyan szeliden mondta, mintha kisgyermekkel beszélne. Nagyön távolról hallotta saját hangját is, percekig nem ért el hozzá, ami körülötte történik. Hédi sírógörcsben fetrengett az ágyon és azt mondogatta. — Nem fogok szülni, nem akarok szülni, élni akarok. — Végre fogalmakká kristályosodtak

agyában a hangok. Megmozdult. Nyugtató szavakat keresett. És ebben a pillanatban, négy perccel háromnegyed tizenkettő előtt, meggyulladt a villany.

A négyemeletes Tömő utcai bérházban végetért az áramszünet, s a Marosik házaspár megszabadult a lidércnyomástól.

Vakító fény öntötte el a szobát. A mennyezeti lámpa kapcsolóját felkattintották még a sötétben.

Hédi szipogott még néhányat, de mosoly sugárzott már könnyektől maszatos arcán.

— Végre! — suttogta boldogan. Nagy, sötét szeme ragyogott a tűnő könnyfátyol mögött. Fürgén szaladt a rádióhoz és eloltotta a nagyvillanyt. — Van még idő, látod? Ma szombat van! Éjfél! — A rádió világítólapja kellemes félhomályt teremtett. Búgása erősödött, ütköztek már a hangok. Hédi lehajolt, a hálóingre csücskébe törölte az arcát. — Gyere — nyújtotta a kezét — gyere, táncoljunk! Vége van, elmúlt! Csak álom volt, rossz, buta álom volt az egész.

Marosik állt a szoba közepén. Mint a gyerek — mondta magának. — Megkapta a játékát. — Nem érezte, hogy véget ért volna bármi is. Hédi szökdécselve szaladt hozzá, hívogató szép nyaka barnán tüzelt az inge hajlatában. Marosik táncolt. Lépett a zenére, mint a felhúzott automata.

— Most dobjál ki! — Hédi kipörgött s tánc lépésben az ablakhoz futott. lehúzta a rolót és kibújt a hálóingből. Fiatal, izmos testén fehér foltokat hagyott a fürdőruha, két mellén apró, kemény vadbogyó sötétlett. — Te is! — kiáltotta. — Vedd le!

Gémberedett ujjakkal oldotta meg csipőjén a fecske kötőjét. Ki se lépett belőle, a zene ütemére húzkodta a földön a bokájára tekeredett nadrágot. Felvívogott a piszton, mintha őt nevetné gúnyosan.

— Kari, táncolj! Rendesen! Te nem is táncolsz. Nem jó neked?

Marosik szomorúan hajtotta le a fejét. Csak nézte az asszonyt, hosszú, üres tekintettel. Hédi felkapta a földről és maga elé tartotta a hálóinget.

— Hagyjuk abba. Ezt az egész marhaságot hagyjuk abba. Mit szólsz hozzá? Költözzünk külön.

Szótlanul feküdtek le. Az ágy szélére húzódva nézték a mennyezetet. mintha féltek volna attól, hogy megérintsék egymást. Hédi halkán sírt.

— Kari, mért nem jó nekünk már semmi? Jön egy ostoba áramszünet és mindent elront. Pedig semmi sem történt. Ez olyan hülyeség, ahogy itt fekszünk. Ha egyikünknek volna valakije... De így? Miért van ez?

— Bármikor lehet áramszünet. Azért van ez.

— De hiszen elmúlt! Nem értelek...

— Hívös van, fúj a szél... Holnap esni fog, nem mehetünk ki a strandra, unatkozol majd... Aludj Hédi. Fáradt lehetsz...

A fiatal szervezet védekezik, Hédi percek alatt mély, kimerült álomba zuhan. Álmában Marosik felé fordult, átölelte és összekuporodott.

Még szólt a rádió. Hírek. Kongóban felgyújtottak egy falut... A rakéta folytatja útját... Valahol elfogadtak valamit... Vita a Biztonsági Tanácsban... Fogadás a pályaudvaron... Aztán a Himnusz...

Aztán üres, süket búgás.

Pergeti az óra a másodperceket. Mindig múlik az idő. Ha alszik az ember, akkor is múlik az idő. Marosik az ablakból az égboltra látott. Merev szemű csillagok száguldottak a szétszakadt felhők között.

Váci Mihály versei

Derengő este

Az ég lomhán köröz fölöttem;
ereszkező madár;
toronytetőn becsukja szárnyait,
huhog az este már.

A dombok lassú hullámokban
hőmpölyögnek: az út-
töltésen átcsapva ringatják
a füsthabú falut.

A jegenyék álmodva várják
az ihlető szelet,
ágaikon a csillagok
rügyekből feslenek.

A házak a földhöz lapulnak,
lehúzódnak az ereszek,
most nehezebbek a gerendák
a homlokok felett.

Az ablakokat befalazza
a széntömb hallgatás,
aki fáradtan hazaroskad,
lakatként lezárja magát.

Az éjszaka nem az, amit
kohl a képzelet, —
alszik mindenki, nem zavarnak
álmok, kísértetek.

Az emberek csak élnek itt is,
mint máshol, mindenütt,
és nem törődnek semmivel, csak azzal,
hogy ne törődjenek velük.

Megyek tovább — fáj, toporzékol,
topog szívem, még nem ereszt;
de úgy maradhatok velük csak,
ha közülük messze megyek.

Fölöttem a hold hívja nyáját,
zeng az arany tülök,
s millió gyémánt-pata zúg el
szikrázva a falu fölött.

1957. március

Ezüst

A harangzúgás sötét pillangói
a virágokra selymesen leülnek;
parányi dolgokra tűzi az ünnep
jámbor címerű játék lobogót.

Az udvarok hűs rajzosra seperve,
az utcákon harsog a locsolt pázsit,
a csend arany legyekkel muzsikás itt,
lábam elé leszáll inni a gerle.

A gyermek-ujjú szél ihleti lágyan
a levelek ezüstjét, s meghatottan,
felszállanak remegő sóhajokban
a jegenyék a lángrollobbant nyárban.

A csend gyűrűtlen zöld tavába hajlik
mint fűzfaág, egy tört szomorú ének;
— s eszembe jutsz, mint nyárfa-
[levelének
ezüstfonákja ég egy pillanatnyit.

Tóth Endre versei

Johanna a máglyán

Már megrakva állott a máglya,
s tagadott konokul a szűz.
A város népe leste-várta,
fellobban-e végre a tűz?

S Franciaország védangyalát,
ki megmentette nemzetét,
elárulta orvul a galád,
csuhás-koronás söpredék.

Mikor elhangzott az ítélet,
Johanna a máglyára lépett,
ropogott a fenyő-hasáb, —

katonák sírtak, de ő bátran
dalolt az egyre izzóbb lángban, —
mert nem ég el a Tisztaság!

Negyvenötödik születésnapomra

Az esztendők ormain járok,
dús őszi rengetegben.
Elhagytam a vad ifjúságot,
vagy ő hagyott el engem?

Azt hittem húszéves koromban:
nemsokára meghalok.
S ma is élek. Edzettek roppant
erők, forgó viharok.

Amit átéltem, több mint emlék,
s minden, mi történt velem,
bár semmiségnek látszott nemrég,
mára már történelem.

Mi éltetett? A dac, a remény?
A fent szárnyaló lélek?
Az évek elfuthatnak, de én
folyton újulva élek.

El-elhalt sokszor számon a dal
s felzengett újra végül.
Így maradtam mégis fiatal,
ki soha meg nem vénül.

Beney Zsuzsa

Egy mártír emlékére

És végül itt, e poklok bensejébe
leszálló lépcső legfelső fokánál
megállok, s mozgó ujjal, mozdulatlan

Jegyet hagyva a levegő aranyló
tömbjében, amely mint a pántos
ajtók keresztje, vas-súllyal magaslik

Végigtekintve kocka-rendbe dermedt
emberi csontok szikla-sivatagján
hol holt kristályokba fagyott a lélek

Az iszonyún táguló földalatti
gyomor mélyén újultan felmorajló
oszló tagok lebegő kórusával

Meztelen testem körül felövezve
elindulok — és összecsap felettem
tenger medréből felszökő sötétség.

És látom — száradó szem víziója
elsőnek őt, árnyékos völgy ölében
liliom s nárcisz édes illatában

Kékeres fehér tejével itatja
csöpp gyermekét, ki rózsaszínű talpát
megveti karja szelid hajlatában.

Látom a gyermeket, az ünnep-este
sápadt lángjánál, lebegő kezeknek
árnyékát, amint megbomolva reszket

A hirtelen felismert árvaságnak
meredt fényét, miként ha pille szárnya,
testével olvad az iszonyú tűzbe.

S visszahullva, e földalatti város
szikláin hanykolódva fölkiáltok
s hangom megint elnyeli a sötétség

S összecsap megint felettem az ájult
magány felhője, torlódó ködökbe
borítva halott gyermekek hegyormát

Rajtam átgördül a tenger sötétség

Rákosy Gergely

Variációk egy témára

I.

Belettyentek az ajtók, ziháló sipolással felbúgott a farmotor, meglódult a busz. Az utasok hátraimbolyogtak, egy nőnek beakadt a túsarka a bordás padlóba, már későn kapott az alumínium-fogantyú után, s féloldalra billenve belehuppant egy ballonkabátos fiatalember ölébe.

Pillanatig egymásra meredtek. A fiatalember azt gondolta: „Mintha minden arany hajszálát külön dörgölték, fényesítették volna”. A nő meg csak úgy vilanásnyira: „Még nem is volt jóformán egy strandnap sem, s máris milyen csokibarna...” Aztán: „Úristen, csak nem tört el megint ez a vacak sarok?”

— Pardon, bocsánat!

A férfi félszegen nevetett:

— Semmi, kérem, semmi.

Kirakatok fényes sora suhant el mellettük, egyik ablakban a neoncsövek alatt egész motorkerékpár-parádé, de mintha az utcán rajzók észre sem vették volna, senki nem állt a kirakat előtt.

A ballonkabátossal szemben ülő fiatalember előrehajolt.

— Jó dög volt, mi?

— Meghallja, mit marhászkodsz.

— Frászt hall meg, leszáll, ott billeg már hátul. Fordulj meg, micsoda vádlik — s kezével belemarkolt a levegőbe. — Bírnád, mi?

— Bandi, hagyd már el! — a viláért hátra nem fordult volna. — Láttad a motorokat, volt ott egy olyan új német négyütemű, kardántengelyes is. Csak képeslapban láttam eddig...

— Láthatsz itt majd eleget...

— Tölgyfa utca! — kiáltotta a kalauz, sziszegett a légfék, s hátracsuklottak az ajtók.

— Ott, az álla alatt az a kis nikkell mikrofon, nem kell ordítania.

Pista éppen azt gondolta: „Tölgyfa utca — s hosszú deszkakerítés, végig plakátokkal. Miért Tölgyfa utca?” — Ühüm — mondta és nézte a lóarcú kalauzt a kis kalickájában. Még a hátának is van magasított párnatámasztéka.

A hidon gördült a busz, egészen lassan, még a kis Bervák, Pannik is sorra megelőzték zümögve. Érezni lehetett, amint lassan imbolyog alattuk a híd. Jobbra a Citadella kivilágítva, mintha kristálycukorból öntötték volna fel a

hegyre. A fekete Dunában szivárványosan villództak a fényes ablakok és a partmenti neonok. A Gellért hegyen túl jobbra kanyarodtak a fények, mintha tovább nem is menne a folyó. Fényfűzérel körülvett belátható tó.

— Ez nem Malomárok — mondta Bandi.

— Nem, nem az — felelte Pista. Fekete szeme összeszűkül, s feszült a bőr az arcán, amint megnyújtott nyakkal bámult ki az ablakon.

— Ez nincs tele békalencsével és sással, mi? — kérdezte Bandi.

— Ez nincs — mondta Pista.

— Ez meg itt balra a Sziget. A Margitsziget. De ezt nappal kell látni. Annyi virágot még életemben nem láttál. Kilométerhosszat. És nem kókadtak, fonnyadtak, mint odahaza a rozsdás, kék bögrékben a muskátlik.

Pista hallgatott.

— Mindet kívágnám a trágyadombra. Vagy valami legyen, vagy semmi.

Pista bámulta a vizet.

— Otthon a gyűléseken csak fújják egyre, hogy eltűnik a város és a falu között a különbség, s ha leesett az első őszi eső, cipőben már az udvarra sem léphetsz ki. Eltűnik, frász tűnik el. Nő és férfi között is eltűnik a különbség, mi? Dumával. Micsoda vádlik! — Újra belemarkolt a levegőbe, ujjait lassan összehörbitette, közben csettentett. — Nem is lenne jó, ha eltűnne.

Pista mintha nem is hallotta volna. Most értek le a hídról, a ringás megszűnt. a motor felbögött, s a busz ismét úgy suhant a többi jármű között, mint valami nagy, kék cápa. majd egy nekilódulás után remegve megállt.

— A Vigszínház — mondta Bandi és oda se nézett. — A szünetben, a büfé előtt itt olyan nőket láthasztl... — Csettentett.

— Az a motor, az a kardános, vajon mennyibe kerülhet? — kérdezte Pista.

— Motor! Kit érdekel? Mit tudom én. Ki jár motorral? Az újságkihordók. Ezeket nézd!

A Körút szélén mindenütt autók. A legtöbb, mintha nem is használná őket senki, ragyogva csillogott, akár egy hatalmas vitrinben sorakoznának.

— Ez a kék, nagyszerű. ilyet sem láttam.

— Volga. Egész modern. Mit láttál te?! Trágyás farú teheneket, s agyagos kerekű ganésszekereket.

— Marha. Már nem egészen úgy van, mint évekkel ezelőtt. Jár ott autó elég. néha túl sok is.

— Na né, tán már trágyadomb sincs. Majd meglátod, kisfiam, hogy fintorgatod az orrod, ha egy-két hónap múlva hazamész.

Nézték az utcát. A fiatalabb férfiak mind hajadonfótt, s hajuk, mint a katonáké. Egy pár, egy ezüstsín hajú nő rózsaszín kosztümben, s egy olaszcipős, kékbalonos, hülyegyerek-frizurás férfi, egymás derekát átkarolva andalgott.

Pista arra gondolt, ha ezt valaki a faluban megtenné, mindjárt megszólnák, a háta mögött biztosan.

— Ott lenn — mondta Bandi —, mint a birkák az akolban bégetnek, és állandóan egymást nézik. Ha valaki csak egy picit is más, ujjal mutogatják, röhögik.

— Ez így van — mondta Pista —, ez tényleg így van.

— Így van? Mi az, hogy így van! Röhögnek, s ők a röhönivalók. Emlékszel Ilonra, mikor kiment ezért-azért, s utána ledobta a sáros lábbelit, s másikat húzott... egy hét múlva már az egész falu beszélte, hogy a frájla, a kisasszony,

így meg úgy... Rohadnának meg azok a fekete vénasszonyok. Fáj nekik, ha valaki nem retkes sarokkal fekszik le az ágyba...

— Most már fájhat, eljöttem — mondta Pista.

— Én meg haza sem megyek, soha, érted, soha... A televíziót körülülük a kultúrotthonban, aztán a trágyadombra járnak a dolgukat végezni. Maradjanak maguknak.

— Eljöttem, meglátjuk — mondta Pista elgondolkozva.

— Meg is láthatod, jól tetted, hogy hallgattál rám, fene bajod sem lesz itt. Tehetsz, amit akarsz. Ha sárga nadrágot húzol és kék cipőt — a te dolgod. Ha az utcán csókolózol — azzal sem törődik a kutya sem. — Magában pedig arra gondolt, hogy így, ketten egy faluból, erősebb az ember, s amit mutat itt, mintha egy kicsit az övé is lenne.

— A termés jónak ígérkezik. A Kettős-dűlőn olyan a búza, mint az élet — mondta Pista.

Bandi eleresztette a füle mellett. — Majd az Állatkertbe is kimegyünk — dünnyögte —, megláthatod a jegesmedvéket a sziklák közt, s az oroszlanokat a barlangban. Ekkora szemfoguk van — s mutatta kimerevített hüvelykujját. — Hajaj, ne félj, lesz mivel szórakoznunk.

— Az állatokat szeretem — felelte Pista.

— Tudom — mondta Bandi —, sráckorodban még kis baglyod is volt, azért mondom.

A végállomásnál leszálltak. Hosszú sorban türelmetlenkedtek a villamosok egymás mögött a hurokvágánynál. Ez a tér már meg sem közelítette a Körút ragyogását, csak a villanyóra világított fehéren, fenn a magasban.

Villamosra szálltak, de még csak be sem tudtak menni, akkora volt a tömeg.

— Éjjeli műszakra mennek — magyarázta Bandi.

A kalauz valahonnan távolról kiáltotta: — Kinek lesz még vonal? — s úgy adták kézről-kézre a forintost, s ugyanúgy jött vissza a két jegy is.

Nyikorogva, recsegeve erőlködött a villamos. Az út mindkét oldalán sötét-ség, legalábbis egyetlen kirakat sem, csak végtelen deszkapalánkok, köfalak, s égbe-elvesző, homályos-sárgaszemű épületfalak.

— Malmok — mondta Bandi. Ezek itt balról mind, végig malmok.

A kalauz, mint egy gép mondta a magáét és tülekedett szívósan az utasok között. „Ez már cudar munka lehet egész nap így törtetni az emberek között, rekedtre kiabálhatja a torkát. Az a csonkafülű is, csak bámul feszt ki a sötét-ségbe, mintha mi tudomén mit látna, a kalauz meg ugyan mondhatja a mon-dókáját tőle. Vajon ez kap-e több fizetést vagy az, amelyik nyugodtan ül a pár-nás kalickájában?” — morfondírozott Pista.

— Malmok, ezek mind malmok — mondta újra Bandi.

— Malmok, jól van — válaszolta Pista —, láttam már malmot.

— Jobbra meg telepek, az ott például egy tűzifatelep, s ni, nézd csak ott azt a kivilágított istentelen nagy darút, ha kell, egy vagon is felemel.

— Jól van — mondta Pista és rettenetesen egyedül érezte magát.

— Nálunk is betolják a vagonokat a telepre, a rampa mellé. Van úgy, hogy egy napon tizet is.

— Jól van — mondta Pista, és arra gondolt, hogy az öregek most még biztosan fenn vannak, s róla beszélnek, az anyja sír. Hadd sírjon, hülye tuloknak nem fog otthon maradni. A Pista bírja, fiatal, menjen a gép után sarkolni és dölt gabonát vágni. Ellep a perje egy-egy kukoricatáblát, de annyira, hogy a töveket alig lehet kilátni belőle, menjen ő és Ibi, kapáljanak rogyásig, majd

kapnak rá százalékot. Aztán jön a zárszámadás és: „Ugyan már, alig volt abban valami gyom”... Elég volt. Mikor aztán a megyétől jönnek ki, mind körülállják, siránkozzák a vezetőségi tagok: „Jaj, mind itthagynak bennünket a fiatalok, a város, a szórakozás elviszi tőlünk őket”... Elviszi a franc, a saját irigy fejük viszi el.

A villamos szinte nyüzszített a kanyarban. Egy vashíd alatt mentek át, felettük vonat dübörgött, mintha a fejükre akarná szakasztani a hidat.

— Majd megszokod — mondta Bandi.

— Mit?

— Hát az itteni életet.

— Mért ne?!

— Belejössz, mint kiskutya az ugatásba. Majd még vissza se lehetne kényseríteni.

— Mit beszélsz, nem azért jöttem el, mert vissza akarok menni.

— Olyan fancsali volt az arcom, azért mondom.

— Sosem voltam vihogós természetű, tudod.

— Tudom.

— Nahát akkor!

— Jó, de ne keseregy nekem. Gondolj csak arra a szókére. Micsoda vádlik! — Megint belekapott a levegőbe, közvetlenül Pista orra előtt, mert nem sok hely volt a hadonászáshoz.

A kocs belsejéből szóváltás hallatszott ki, de mintha már mindjárt tépnék egymást.

— A bűdös feneküket leterpesztik elsőnek, pedig egész nap az irodában ülnek, mi meg talpon véges-végig, hogy rogyhatunk le a műszak végén, de még akkor sem ülhet le az ember, visszafele sem, mert nekik nem kell öltözniük...

— Fogja be a piszkos száját, üljön be a helyemre az irodába, meglátom, egy nap után cserélne-e?...

— Kedélyeskednek — mondta Bandi és hangtalanul nevetett.

„Irigység itt is van — gondolta Pista —, csak tán itt még jobban ki is mondják.”

Megérkeztek, de oly nagy volt a lefeletorlódás, hogy a fékezőkerékhez bepréselve várták meg a nyomás megszűntét.

A két asszony még leszállás közben is osztotta a szót:

— ...mondja a kedves jó édesanyjának vagy a drágalátos gyerekének.

— Én mondhatom is, nem vagyok meddő tehén, mint maga!

Átvágtak a vágányok melletti árkon, s egy hosszú drótkerítés mellett mentek fölfelé egy kis dombon.

— Ibivel hogy vagytok? — kérdezte Bandi.

— Megvagyunk — mondta Pista. Megállt, cigarettát halászott elő, csak úgy két szálat a zsebéből. — Tüzed van? — nyújtotta egyiket.

— Van. — Fellobbant a táncoló láng, s egyszerre érintették oda cigarettájukat. Bandi barázdált arcán a szájakörüli két mély ránc még jobban előtűnt, kék szeme, mintha ezüstté vált volna. — Majd megleplek egy tárcával — mondta. — Tudod, egy olyan szőke cicust nem lehetne csak úgy zsebből megkínálni.

Álltak, cigarettáztak. Fehér ködgomolyokat eregettek a szürke ködbe. A fakoffer, mint hű kutya kuporgott Pista lábánál.

— Szóval megvagytok?

— Meg.

— Ne félj, itt lesz nő elég, megyünk moziba, színházba, ahogy irtam is neked, ide-oda, s minden ujjunkra akad kettő...

Nézték egymást a távolról idevetődő utcai lámpa gyenge fényében. Pista egy kissé alacsonyabb volt, zömökebb, s kurtább nyakú, kisebb kezű, domború homlokán, a haja szélén sápadt csik világított a kalapviseléstől. Most kalap nélkül jött, ezt Bandi már levélben megírta neki, „nehogy a széles szalagú barna kalapról még a kiskutyák is felismerjék a vidéki mandrót”.

— Ibi mit szól hozzá, hogy eljöttél?

— Mit szólna, először kesergett...

— S most?

— Most is kesereg...

Elpöccintették a csikkeket; bukfencezve, szikrát hányva szálltak az árokba. Egy távoli gyár homlokzatán kékeslila hegesztőláng táncolt, csörömpölve jött egy villamos, az árok mentén fekete bokrok guggoltak.

— És el is akarod venni? — kérdezte Bandi.

— Akarni, akarom, de ki lát a jövőbe. Jó messze szakadtunk így egymástól.

— Na, na.

— Kőművesek cafkájának ide fel nem hozom, ennyi szent.

— Hülye vagy, az a lányon múlik. Múlt ősszel itt is dolgoztak a telepen kőművesek, tizennégyen. Köztük két lány. Hát egyikkel tényleg lehetett piccipacsizni, de a másik... pedig az volt a csunyábbik. Egyszer megpróbáltam a hosszú raktár mögött, derékig ér ott a fű, márcsak olyan gaz inkább, nem olyan, mint a Malomárok melletti réten...

— Hagyd el, nem érdekel!

— De szent lettél egyszeriben.

— Nem lettem szent, de ilyesmiről nem csahol az ember...

Megindultak. A barna fakoffer susogva surlódott Pista ballonjához, s hupogott a por a lábuk alatt.

— Nincs nagy sár, ha leesik az eső? — kérdezte Pista békülékenyen.

— Egy kicsi van, de bírható.

Nem mentek tán kétszáz métert se, és kibukkant a ködből egy emeletes ház.

— Megérkeztünk, ez az irodaépület. Itt ezen a kisajtón nem lehet bemenni, csak a nagy vaskapu mellett...

A szürkére festett kis vasajtó nehéz nyikorgással nyílt ki.

— Hát ez az — mondta Bandi.

— Igen — Pista letette a koffert. Köröskörül szürke kőfal, előttük tizlépésnyire a portásfülke, mellette magas, kétszárnyú, fakteres drótajtó, azon túl a hatalmas udvar, a ködön átsejlőn több hosszú épület, s mindenütt láda- és hordóhegyek. A portásfülkével szemben kockaalakú, földszintes ház. Itt-ott egy-egy tányéros, a portól szürke lámpa szórt lefele a fényt.

Kitárult a portásfülke ajtaja, és egy nagy, tohonya, vörösen fénylő arcú ember lépett ki a fülke előtti lámpa fénykörébe. A fején egy összekötözött szárú harisnya billent féloldalra. Oly fanyarul vigyorgott, mindentudóan, mintha be lett volna rúgva. Az ember várta volna, hogy elesik.

— Mi van. Bandi, megérkezett a haver?

— Meg, Skulec úr — s közben odasúgta Pistának: — Mutatkozz be. Ő az egyik portás.

Skulec úgy nyújtotta a kezét Pistának, mintha legalábbis ő lenne az Atya-

Simon Béla: Pásztor

úrsten, hálósipkában. — Jól van, fiú, itt jó helye lesz, s nem kell a tsz-ben cselédeskedni bagóért.

— Nem — mondta egy kis szünet után Pista, s le nem tudta venni a szemét a portásról, még mindig hitte, hogy totál kész, de hiába szimatolt, italbúzt nem érzett rajta, inkább csak olyan szaga volt, mint a túlhízott libának. A szemefehérje meg véraláfutásos, mintha már napok óta nem aludt volna.

Ott álltak hárman, és kissé odébb a barna koffer. A távolból egy helyi-érdekű idétlen füttye tört át a ködön, a portásfülke félig nyitott ajtaján keresztül tánczene szűrődött ki. „Pest megér egy estét...”

— A legényszállás! — mutatott Skulec úr a kockaalakú épület felé. — Itt nem kell a gémeskútról hordani a mosdóvizet, két mosdó is van odabenn.

„Kövér állat!” — gondolta magában Pista. — Meghalnék, ha ennyi idő koromban én is egy ilyen portásodú hájas kappana lennék. A kövér állat. Gémeskút! Már öt éve ártézi víz van a faluban.”

— Az jó lesz — mondta —, legalább megmosdózom egy kicsit.

— Belül is meg kellett volna tenni, a megérkezés öröme — röhögött atyai leereszkedéssel a portás. Nagy sárga, meztelennyakú fogai voltak, mint egy vén lónak. — Hogyhogy, Bandi, a Búdöst csak úgy ki lehetett hagyni?

— Jól beszél, Skulec úr, de fizetés csak holnap lesz — mondta kedvetlenül Bandi.

— Na majd rápótolják — kiáltotta a portás utánuk, amint megindultak a ládahegyek árnyékában a kockaalakú épület felé.

II.

Belettyentek az ajtók, ziháló sípolással felbúgott a farmotor, meglódult a busz. Hátról az ablaknál két fiatalember ült egymással szemben. A zömökebbiknek, a ballonkabátosnak, olyan színe volt, mintha éppen most érkezett volna meg egy olaszországi fürdőhelyről. A másik nyurgább, s arca, mint a sokat éjjelező pincéreké. A ballonkabátos mellett fakoffer. Időnként le-lenyúlt tömzsiujjú, de formás kezével, s ujjahegyeit hozzáértette, megvan-e még.

A nyurgábbik előrehajolt:

— Már tavaly el kellett volna jönnöd, Pista.

— Így sem volt könnyű.

— Nem akartak elengedni?

— Nem azért, bár akadékoskodtak, magam miatt.

— Magad miatt! — Mit sajnálsz azon a francos falun?

— Nem tudom, de azelőtt is voltam már Pesten nemegyszer és... szóval, a fene tudja. Úgy a kirakatokat nézegetni, a moziplakátokat, s a Corvinban elbáméskodni, de aztán... szóval, az Isten tudja.

— Hülye vagy, ennyi az egész... Megszokás.

Pista kibámult az ablakon. Űtkereszteződésnél álltak. Kigyulladt a sárga fény és zöldre váltott. A busz, mint kék cápa suhant az összetorlódott járművek között. A sofőr — ingujjban, s dagadó izmokkal, mint valami birkozóbajnok — széles mozdulatokkal forgatta a valószínűtlenül hatalmas kormánykereket. A tilos jelzésen keresztül egy nő szaladt át előttük, lábujjhegyen, egy kissé idétlenül a túsarkok miatt, s könyökét kényszeredetten az oldalához szorította. Kecses akart lenni. A sofőr nem is lassított, tovább fütyülte a sláger-egyveleget, egy pirinyót elkanyarodott, s éppen a nő mellett suhantak el. A busz szele még a rakott szoknyát is felkapta.

— Hm? — Bandi felhúzta felső ajkát, s mint csődör nyihogott.

— Megszokás? Az egész élet megszokás — mondta Pista.

— Nem láttad, süke-bóka?

— A nőt? Láttam.

— A combokat.

— Nem ránk várnak. — Mellettük, mintha állnának, egy tengerkék Volga húzott el. — Mi ez? — intett utána Pista a fejével.

— Volga, klassz, mi?

— Nagyon. — Most értek rá a hídra, a busz lassított, a sofőr fogta a kormánykereket, másik kezével hátrasimította az izzadságtól fénylő homlokába hulló haját. Alattuk méltóságteljesen ringott a híd. Most olyan lassan úszott a kék cápa, hogy a kis Pannik is megelőzték őket zümmögve.

— Ilyenről már te is álmodozhatsz — mutatott egyikre Bandi.

— Az ilyen már nálunk se cikk, ne félj, nem állják már körül, mint régen, azt az ócska Sachsot, amivel az a majompofájú ügynök járt, emlékszel?

Egyszeriben eltűnt körülöttük a neonfényeket tükröztető Duna, s mintha a híd ringásával átlebbentek volna abba a régi nyárba, előttük egy biciklikereknél alig vastagabb kerék, fölötté egy vastag, bőrzubbonyos hát, s mögötte a szemet könnyeztető porban ott futottak ők, tán tizen. — Ibi is ott fulott, repkedett utána a két copfja, s bokáig szürke volt a lába, onnan kezdődött a gyönyörű aranybarnaság.

— Emlékszem — mondta Bandi —, de te akkor is egyre csak az Ibit legelted szemeiddel, láttad is te a Sachsot és a majompofáját!

— Na, azért láttam — nevetett Pista —, de nem volt igazam? Ibit ma is meg lehet nézni, de a Sachsot le sem köpi senki. Huszonhárom motor van a faluban, s ki tudja még mennyi, ha azokét is hozzászámítanánk, akik csak vendégségbe járnak haza.

— Hát én még úgyse megyek le, tudod, úgyse, vendégségbe se. Az öregeim nem élnek, a tejfelt liszttel kavaró nagynénémre pedig nem vagyok kíváncsi. „De jó étvágyad van, Bandikám, én három nap alatt nem tudnék ennyit megenni!” Az Isten lova döglessze meg, ahol van, nem is írok neki! Nem toporgok havi kétszáz forint előleggel a bűvös zárszámadásig... Ha meg akarok inni egy féldecit, megiszom. Beülök a Búdösbe, esténként zene is van, ez van legközelebb, s Pipike hozza, amit mondok... Frászt pipike, inkább egy nagy debella, mint Gyurisicsné, a bába volt, csak csunyább...

Bandi arcán hirtelen elmélyültek a ráncok. Nézett ki az ablakon, de nem látta a Körút fényes esti forgatagát. A sofőr még mindig azt a slágeregyveleget fújta mániákusan. Pista újra óvatosan letapogatott. A koffer a helyén volt. A busz tetőablakán át látni lehetett a színes fényreklámot: „Szívjon Darut”. Hőségtől átforrósodott arcú emberek özönlöttek ki egy moziból, az ajtónál megtorlódtak, mint zsilipnél a víz, majd sugáralakban szétszóródva belévesztek a tömegbe.

— Tudod — mondta Bandi — néha rettenetesen egyedül vagyok. — Előrenyúlt és kissé félszegen megveregette Pista vállát. — Illetve: voltam. — Szemében gyerekes fény villant föl, csibészes szája mosolyra nyílt. — De ezt megünnepeljük, hallod-e?! Benézünk a Búdösbe.

A Búdösben döglött volt a hangulat. A csapos a púltra előredőlve félig aludt, hegyes álla időnként ki-kicsúszott tenyeréből és lekoppant a bádogra. Ilyenkor felkapta a fejét, és úgy mozgatta apróka, vékony bajuszát, mint az egér szimatolás közben.

A falióra alatt, a terem végében egy gorillaszerű férfi ült, hurkaujjú kezét az asztal alatt egy vékony, fekete nő térdén nyugtatta. A nő arca betegesen sárgaszínű és puder híján olajosan fénylett, szája viszont oly vastagon ki volt festve, mintha úgy lett volna külön odaragasztva egy tapadós műszáj. Mindkét kezével a férfi asztal fölötti kezét fogta, s a térdét az asztal alatt lassan ringatta.

A középső, sárga vászonfüggönyös ablaknál három fiatalember ült, egyiknek kék svájcisapka ferdén a fejére vágva, valamikor egy képeslapban Montgomeryt látta így egy páncélos mellett. Most az asztalra könyökölve figyelte, amint a másik kettő merev, az erőfeszítéstől remegő csuklóval markolja egymás tenyerét — kézlenyomást játszik. Gondolatban ott volt mellette a tank és az egészet szánandóan gyerekesnek találta.

A zongora melletti asztalnál két nő ült. Az egyik egészen fiatal, puha, tojásdad arcú, csauszín szoknyában, fehér blúzban és vajszín papucscipőben. A másik majd tíz évvel idősebbnek látszott, széles, fehér arca éktelenül kikészítve. A puder minden mozdulatánál csak úgy pergett a képéről.

A zenészek éppen szünetet tartottak. A zongorista világunalmas arccal lassan forgott a székén, két kezével fogva a kerek szék peremét a combjai alatt. A harmonikás állt, hátradőlt a zongorához és lehúnyt szemmel feketéjét kortyolgatta.

Kint villamos csörömpölt, mintha egy halom ócskavasat húzna maga után. A konyhából kilépett egy nagydarab nő. A fején patyolattiszta fehér kendő, s ez még jobban kiemelte arcának durvaságát.

— Pipike, Pipike! — intett neki Bandi. Ott ültek az ajtóhoz legközelebb eső asztalnál. Pista csak úgy ballonosan, széke mellett szorosan a barna fakoffer.

— No, mi az, szépfiú? Már azt hittem, elveszett.

— Rosszpénz nem vész el — mondta Bandi.

— Ne is vesszen. — Apró szemei melegen tekintettek Bandira, merev vonalú szája is felengedett kissé. — Az új fiúka? — kérdezte anélkül, hogy Pistára nézett volna; már az asztalhoz jövet szemügyre vette. Bandi bólintott, majd komikusan felemelt hangon: — Két kisüveg sört és két fél rumot! — mondta, és pillanatnyi szünet után, már a saját hangján hozzátette: — Ha lesz olyan szíves.

Bandi kitöltötte az egyik sört, és a maga poharába beleborította az egyik rumot. A sör egyszeriben megbarnult és megzavarosodott. A harmonikás sóhajtott és belebújt a vállszijakba, a zongorista visszafordult a billentyűkhöz.

— Nekem ne, én csak így külön — mondta Pista, s hozzákoccantotta a stampedlit Bandi söröspoharához.

— Szervusz.

— Szevasz.

Mire Bandi végzett, Pista már a sörét is a rum után küldte.

— Ott lenn már keveredhetnek — mondta, és kissé jobban elhelyezkedve a széken, kigombolta a ballonja legfelső gombját.

A zenészek valami nyúlós számot játszottak. A túlpuderezett nő lehúnyt szemmel fejét himbálta és a fogai között szűrve dúdolta a dallamot. A fiatalabbik minduntalan a blúzáat simítgatta, deréknál megfogta, feszesre húzta, hátravetette rövid, fiús haját és panaszosan mondta: — Igazán, menjünk már, Maca. — Pssz — susogta Maca, s még csak a szemét sem nyitotta ki, dúdolta tovább a dalt.

— Még két felet! — mondta Bandi, újra azon a magas, idegen hangon. A csapos kilökött két feles stampedlit, s míg jobb kezével töltött a csőrös üveg-ből, a ballal egy ásitást takart. Bajusza a tenyere fölött úgy megnyúlott, mintha gumiból lett volna.

— Hová valósi? — kérdezte a nagydarab nő, miközben letette az italt az asztalra, most már közvetlenül Pistához intézve a szót.

— Somogyba, ahová ő — felelte Pista, s ujjával hullámvonalakat rajzolt a pirosmintás abroszra.

— Szép hely... egyszer voltam Kaposváron.

— Igen, szép — mondta Pista, s magában arra gondolt, minden falu más, minden dűlő más.

Bandi kitöltötte a második üveg sört, és a magáéba megint beleöntötte a rumot, felemelte a poharat, láthatólag semmi kedve nem volt Pipikével beszélgetésbe elegyedni.

— Na, isten-isten!

A nő megfordult, visszament a pulthoz.

Ittak.

— Nem lehet vele beszélgetést kezdeni, mert akkor hajnalig hallgathatod, hogy mily sok szép virág van Kaposváron. milyen szép „hepehupák” a vasút-vonal mentén, s utána az unokanővér egész élettörténete, aki kinn lakik a Cser külvárosban. Tudom kívülről az egészet.

A gorilla keze feljebb csúszott, s már a kis fekete combját markolászta. — Szomorodj meg, ezt nem lehet — mondta a nő egészen hangosan, de mozdulatot sem tett, hogy változtasson a helyzeten. A három fiatalember asztalánál eldőlt a párviadal, mint két kakas szemlélték egymást a győző és a legyőzött, Montgomery gúnyoros mosollyal a fogát piszkálta.

— Sokat jársz ide? — kérdezte Pista.

Bandi egészen hátrahajtotta a fejét és az üres pohárból még néhány csepet behullatott a szájába. — Majdnem mindig. Most már majdnem mindig csak ide. Közel van, s az ember néha nagyon fáradt... — Hirtelen abbahagyta, majd megrándította a vállát és szinte hadarva folytatta: — Abba lehet legiobban kifáradni, amit az ember nem szeret csinálni. Abba nem csak az izmaid fáradnak el, hanem itt belül is elfáradsz... Itt egy vagon ömlesztett kálisó, fogd a speiszért, dugd a kerék alá, hó-rukk, nyomd neki a válladat az ütköző mellett a vagon farának. Na még egyszer, gyerekek, az istenit, a hármas ajtó elé kell nyomni. Húzd le a sapkát a szemöldökig, kösd fel a szájkendőt, ide a papírszakokat, adsze a lapátot. Ne prüszkölj, marha, fogd be a szád, szorítsd össze a fogad, az orrodon végy lélegzetet. Dobd föl a mázsárá, jó, ötven kereken, fel a zsáktoló taligára, mi az, kisasszony vagy, öttel akarsz elmenni? Hat, hét, nyolc, lökj fel még egyet a tetejére, előbb túl leszünk rajta. Túl leszünk? Máris füttyül a magaskéményű szuszogó a hátsó kapu előtt. Jönnék az újabb vagonok... És semmi változás. Kiraksz száz zsákot, kiraksz ezret, tízezret, egy milliót, s beraksz ugyanennyit. Száll a szürke, megkeményedő, viszkető por a nyakadba, hajadba és szemedbe, a szuszogó jön és megy.

Pista megdöbbenve hallgatott, s úgy meredt Bandira, mintha most látná először, egyik kezével még mindig a poharat fogta. Bandi nem is nézett rá, mögéje, a kétszárnyú csapóajtóra, a barna, gömbalakú bakelit fogantyúkra nézett. „Mint a kicsi ütközők” — gondolta. A harmonikás jó hosszan kinyújtotta az utolsó hangot, és átcsapott egy rövid-, pergőütemű rumbába. Montgomery felállt, lassú léptekkel átment a két nő asztalához, és csak úgy féloldaltól szólt

le a csau-szoknyásnak: — Baba, nincs kedve egyet csörögni? — A lány reb-benve felpislantott, aztán kérdően a szomszédjára nézett. — Menj hát, te liba! — sziszegte az oda neki. A lány hátravetette a fejét, lassan kászálódott, de még fel sem tudott állni egészen, a tábornok elkapta, a terem közepére penderítette, s már járták is. A fiú időnként egy-egy széket odábblibbentett a bal-kezelével.

Bandi csak beszélt és mereven nézte a kis ütközőket. Pista agyában, mint a percmutató billegőkereke járt a gondolat: „De hát akkor... de hát akkor...” Tovább azonban nem jutott.

— Semmi változás... Ha levágsz egy tábla, mondjuk: őszi árpát, keskeny, majd mind szélesebb út támad benne. Itt fogoly berreg fel az orrod előtt, amott kis nyúlra borítod rá az ingedet. Fellélegzel, ha kiérsz a gázos, dőlt részből, s neki a szép, tömött árpaerdőnek, s mikor visszanézel fenés közben, apró kis halmokban hevernek a kévék. Másnap már keresztek magasodnak az egyre sárguló tarlón, s napokon belül már csak mély kocsinyomok maradnak a keresztek helyén vagy a vontató széles abroncslenyomata. S aztán a traktor, a tárcsatányérok mint a tükör, billeg a többtagú borona, s puha barna földde válik ismét a szűrés tarló... Nem tudom megmondani, amit szeretnék... Ha ezekbe a raktárakba behordok ezer és ezer zsákot, s aztán ugyanennyit kihordok, nincs semmi változás. Ott egy hosszú szürke épület, előtte a sín-pár — és semmi változás. Legfeljebb a kettős sín köze betömődik maszattal... Jön a szél és a szétszóródott port felkapja, s odavágja a kőfalhoz a telep végén. Lehet, hogy hülyeség, amit beszélek... — hirtelen ránézett Pistára, mire az elkapta a tekintetét, megfogta az egyik kupicát, odacsendítette söröspoharához, s mikor a pultnál álló Pipike felnézett, odaszólt: — Egy liter bort kérek, fehéret!

Míg a felit meg nem itták, egyikük sem szólt. Akkor Pista ezt mondta, egészen lassan: — De hát akkor a leveleid?!... Tudod, mit mondok? A rosseb egyen meg téged! — s mikor Bandi szeme indulatosan felvillant, még lassabban, szinte tagolva ismételte: — Egyen meg a rosseb!

A zenekar egymásután játszott a gyors számokat, talán meg akarták izzasztani a táncolókat, vagy fogadást kötöttek, hogy levéttetik a fiúról a svájcisapkát, s most éppen az „Örök harag, meguntalak”-ba csaptak át. A fiú két társa kifelé fordította a székét, s úgy nézte a táncospárt. Közben-közben, mikor Montgomery háttal került feléjük, összekacsintottak, és alig tudták viszsztatartani a nevetést. A fehérarcú nő keresztbevetette lábát, s gyors szippantásokkal szívta cigarettáját. Láthatóan idegesítette, hogy őt senki sem kéri fel.

Bandi szeméből eltűnt a kemény fény. Megfogta az üveget, töltött. — Jó — mondta — egyen meg, hát egyen meg. Talán már meg is evett. Hazudtam.

Nem néztek egymásra, úgy ittak.

— Hazudtam... Vagy talán nem is hazudtam, csak azt írtam le, amit szerettem volna, ha valóság...

Pista fel sem nézett, makacsul hallgatott.

— Persze ez is hazugság, ha úgy vesszük... Az ember fekszik az ágyban elalvás előtt... s másnap beleír a levélbe ezt is, azt is... emlékszel, mikor befűrtük magunkat a szénába, s tervezgettünk?

Pista hallgatott.

Bandi töltött, megmarkolta poharát, egyhajtásra kiitta, aztán átnyúlt az asztalon, pillanatra megérintette Pista kezét. — Ne haragudj — mondta —, nagyon egyedül voltam... Tudod, kik vannak itt a telepen? Nagyrészt fiatal gyerekek, van még egy félévük a bevonulásig, s hajrá, már ott élnek gondo-

latban, a kisebb rész meg olyan semmi-vágyú ember... Lassan harminc éves leszek. Vén vagyok már ahhoz, hogy valami városi szakmát tanuljak, meg nincs is hozzá kedvem... Van nekem szakmám. A föld az én szakmám... Hozzon még egy liter bort, Pipike!

Pista megitta maradék borát, most ő töltött, s újra ittak.

— A föld — mondta Pista —, amiről mindenki azt hiszi, hogy ért hozzá. — Már nem volt haragos, inkább szomorú.

— Ez az, éppen ez az! — Bandi előrehajolt és egészen felhevülve, szinte kiáltotta: — Azt hiszed, a kék bögrék miatt jöttem el én, azt hiszed a trágyadomb miatt?

— Hiszi a fene! — Pista a szája sarkában egy kissé el is mosolyodott. — Ezek csak olyan kényelmesen szájra csúszó dolgok.

— Mint a sarkolás!

— Meg a nagynéni!

— Hát igen! A kék köcsögöket elhajítja az ember, ha már nem bírja látni, a trágyát meg levakarja a tehén faráról. Dehogy ezek miatt jöttem el! Jött a bűdös franc. Hazugság, s hogy a tsz miatt, az még nagyobb... de hisz te tudod, milyen kedvvel fogtunk neki.

— Tudom-e? Három éjjelt ültünk ki az öreg Dani bánál a hegyen, mikor kimenekült az agítalók elől és vagy huszonnégyszer hallgattuk végig a doberdói élményeit, amíg végre aláírta. Még ma is emlékszem, hogy szokta elkezdni: „Hát az a vidék olyan fiaim, mintha lehúzták volna a föld bőrét...”

— „...s csak a csontjai látszódnának ki...” — én is tudom ám.

— „Akkoriban nem ilyen roggyant térdű, lógó bajuszú vénség voltam ám...”

— „...hanem feszes-peckes legényke...”

— És aztán a halastó volt a döntő érv... Emlékszel a halastó tervünkre? Még le is rajzoltuk, a kubikosmunkát is kiszámoltuk és fel is mértük a malomárok mellett.

— Emlékszem? Mi az, hogy emlékszem! Hát te, hogy majd keserű csilagfürtöt termelünk azon a fehér homokon a Ballagó-dűlő felső végén?

Hirtelen, egy mélyen zengő rövid akkordokkal a harmonikás befejezte a számot, s Montgomery visszakísérte az asztalhoz a papucscipős lányt. A fehér blúz alatt gyors ütemben emelkedett és hullott vissza a lány feszülő melle. Pipike a pultnál állva két kézzel tömött magába egy olajtól csöpögő lángost, a vékony csapos undorral fordult el, s úgy tett, mintha a háta mögötti polcra felsorakoztatott csőrös üvegeket vizsgálgatná. A zenészek rágyújtottak és a kifújt füstön keresztül a falióra bámultak.

— Hát egyikből se lett semmi — mondta Pista. — Pedig akkor még tizen-nyolcan voltunk fiatalok, mégsem voltunk elegenden, s a Járás, istenem, a Járás, a nagynénikéddel lehetett volna összekötözni őket... Igen, akkor még tizen-nyolcan voltunk, aztán tízen, nyolcan, négyen, és a végén egyedül maradtam. Rét van a halastó helyén, de fele sás és minden második éven elviszi a víz a szénát. De azért csak rét van még ott mai napig.

Ittak, s újra ittak, egymásután három pohárral. Pista végig kigombolta a ballonját. Most szinte dühödten ittak. — Még egy literrel!

A terem kitágult, a zenészek, mintha egészen távol lettek volna, s mintha a csapos mögötti polcon az üvegek lassan imbolyognának. A sárga függönyök a dohányfüstben, mintha áttetsző vízben lebegnének. Pipike, mintha úszna feléjük, reng a két iszonyú keble a fehér kötény mögött. — Két felet, Huber-

tust!... — Még két felet! — Feketét? — Igya a rossznyavalya... Még két felet!...

A zenészeket felvillanyozta a közeli záróra. Valami lassú, szépdallamú számot játszottak. Remekeltek. Először a zongora vitte a dallamot, s a harmonika könnyed szökkenésekkel kísérte, majd a harmonika kinyújtózott hosszasan, s telt, mély zengéssel átvette a dallamot, s most a zongora zuhatagos, apró hangcseppekkel borította be. Senki nem figyelt oda, de a zenészek nem is törődtek vele, időnként szinte szemérmesen összemosolyogtak, maguknak játszottak. Montgomerynek sügött valamit a két fiú, de ő lebiggyesztette száját és legyintett. A gorilla már egészen elázott, homlokába hulló hajjal, két kézzel könyökölve az asztalon, álmatagon nézte a sárgabőrű nőt. Maca gúnyolódva mondta a csauszoknyásnak, akinek még mindig egy tűz volt az arca a hosszú táncból: — Most ne „menjünk már”?

Hosszú ideig csendben ültek, forgatták poharaikat, aztán Bandi csak úgy maga elé mondta:

— Vegyek el egy vén dögött, hogy lakásom legyen, vagy örök életemben munkásszálláson maradjak?... Jövőre betöltöm a harmincat.

Pista hallotta, hogy Bandi beszél, de hogy mit mond?... Messze járt gondolatban.

— Záróra!

Fizettek. Kicsit szédültek, mikor felálltak. A zongorista akkor csukta le a billentyűkre a fedelet. Pista már az ajtóban vette észre, hogy otthagya a koffert. Visszament érte és azzal lökte meg a lengőajtót. Kiléptek a ködbe, utánuk libbent az áporodott sör- és dohányszag. Az utcai lámpákat sárga iény udvar vette körül, s pici szivárványos karika, ahol már gyengült a fény. Az első saroknál befordultak egy keskeny közbe. Mindkét oldalon sötétségbe vesző deszkapalánkok. Susogva surlódott a fakoffer Pista széttárt ballonjához, lábuk alatt huppogott a por.

— Salak és korompor.

— Ebben még a csillagfürt se teremne meg...

Bandi váratlanul megállt, megfogta Pista ballonján az egyik gombot, s úgy mondta: — Az sem igaz egészen, az Állatkert sem. Egyetlenegyszer voltam kinn csak...

Álltak egymással szemben a ködben. „Marhamód beittunk! — gondolta Pista. — Nem lett volna szabad keverni.” A távolból egy helyiérdekű idéetlen sikkantása hangzott feléjük. Bandi egészen közeltolta az arcát, mutatóujját fel-emelte, mintha valami egészen rendkívüli mondanivalója lenne.

— A rókák! Emlékszel a rókákra? Az Alsó-erdőben. Mennyit kiástunk, s a Csöpinek milyen fahangja volt onnan mélyről, s ahogy lejjebb értünk, úgy tisztult a hang... Marhaság, mi? Később majdnem mindenre azt mondjuk: marhaság. A vénembernek már a szerelem is: marhaság. Pedig... Na, de mindegy...

Pista azt gondolta: „Nem kellett volna keverni!” — s most valahonnan visszakúszott az a szép dallam, amit a zenészek utoljára játszottak, de csak úgy töredékesen, nem állt össze sehogyan sem.

— Emlékszem — mondta — ott feküdtünk, a fülünket a földre szorítottuk, lenn óriási dobogás, morgás, vinnyogás és a kezünkön csipős vöröshangyák mászkáltak...

Aztán megint érezte, hogy szédül, s megint csak arra gondolt: „Marhamód leittuk magunkat!”

Mentek vagy tíz lépést, akkor Bandi újra megállt és lassan mondta, a ré-szegek fontoskodásával:

— Az Állatkertben rühösek és nyeszlettek a rókák, gyötrelem még rájuk nézni is... már aki látott amolyan igazit...

Pista az öngyújtójával bajlódott. — Ühüm — mondta, végre meggyulladt a bél, s mindketten rágyújtottak.

Megindultak, mélyen leszívták a füstöt és szinte sóhajtásszerűen fújták ki. Olyan csönd volt körülöttük, amilyen csak hajnal előtt lehetséges, mintha minden lélegzetviasszafojtva várná az első fénysugarak feltűnését. Hamarosan elértek a deszkapalánk végéhez és balfele fordultak. A ködből kibukkant egy egyemele-tes épület.

— Az irodaépület — mondta Bandi. — Ma Skulec az éjjeli portás. Ronda ember. Mindjárt megismered.

— Még ne — felelte Pista. — Járjunk egyet, hadd szellőzzék a fejünk.

— Ahogy gondolod.

Megfordultak, s elindultak visszafele lassú, imbolygó lépésekkel.

Hegedüs László

Havas égben

*Víg csengőszóval iramodva,
két lovam rúgta a havat.
Az út mellett lapáttal vártak,
Sikongtatva a lányokat.
Hullott a hideg hó nyakunkba.
Prüszkölt, ágaskodott vadul,
táncolt a két jóvérű sárga.
S farolt a szán gazdátlanul.*

*Csöpp hía, hogy elnyelt az árok
lovastul, lányostul. Szokás,
bolond szokás volt ilyen tájban
lányokkal a felborulás.
Megúsztuk olcsón. Elragadtak
jó lovaim. Fénylett a hó.
Utánunk szállt a vig kacaj még
s egy-egy elkésett hógolyó.*

*Suhantunk tovább. Nagy, fehérő
dombok alatt siklott az út.
Vagy három határt befutottunk
s megjártuk a szomszéd falut.
Nevetgélő, csevegő lányhad,
pirosan, kendősen, vígan.
Serdülő fruskák. S kamasz én is,
gyerekek még mindannyian.*

*Csillagok alatt poroszkáltunk
s kapuk előtt szálltunk tova.
— Barna volt, vagy szőke a párom
s volt-e hozzám egy mosolya,
nem tudom már. Lassan húsz éves
ez az emlék. Friss és vidám:
Csengőszóval suhan az égben,
havas égben öt csitri lány...*

László Ibolya versei

Lángoló tollgomolyba bújt

Kit-kot zsvavjal az úton
eleven bokor tipeg át,
uszálya tojásnyi pihék,
pityegve futkosó család.

Tegnap éjjel még lázasan
ült a szalmára ágyazott,
sok-kínú anya örömon
és nem titkom, hogy meghatott

a szenvedő igyekezet
lángolása és gyöngesége,
a rekedtes kity-kottyolás
hívogatóan lágy zenéje,

ahogy az érkezőkre szólt,
hogy csendben csak, nincs vége még,
mert csöpp zajú koppintgatás
szavára nyílik még a Lét.

Most íme, haragtól remeg,
égő bokorként ront nekem,
hogy mit előző éjjel óvtam,
én, galád lopó, letegyem.

Mérges kot-kottal borzolódik,
ó, pedig nagyon értem én,
a féltés bőszült viharát,
mely elsőprőn lendült felém.

Lángoló, tollgomolyba bújt
anyaszív, drága szerkezet,
mért bántanám a sok pihést,
csitítsd szent dübörgésedet,

nem héjjakarmú tenyerem van,
és méltánytalan a harag,
mitől az udvar négyszögében
lassan moccanni sem szabad!

Cigányok mentek megkeresni

Belefagytak a boldogságba
a vőlegény és szép menyasszony,
két bálvány áll a forgatagban,
az új ember és ifjú asszony.

Mert jaj, nem éri meg a reggelt
az örömanya anyja,
hogy ne körmölje úgy a kín,
már mindent oda hagyta.

Egy élet égboltja alatt,
a gerendás szobában
csak révedez az öreg lámpa
halálos elhasználtan.

Még vív a halál angyalával,
viaskodik már reggel óta,
nőták itt azért nem teremnek
a rubinttüzű borban.

Az ellenség cudar legény,
a szakácsnéhoz ki-kisurran:
kortyolni, falni és ilyenkor
csiklandozó kis csók is cuppan.

Mégsem győzi a gyengeséget,
az élet nem hagyja magát,
mert harcot ismert és törődést,
munkát és soha megadást!

A jókedv piros angyala
elbújdosott a kertben,
hol koszorúba készülődnek
a virágok esetén.

Cigányok mennek megkeresni,
mutassa arcát legalább!
De nem lelik, meg nem találják
a vígság édes angyalát.

Dermedezünk és eltűnődni
bújunk mi is, belül zokogva,
de nem fed el félelmeinktől
a szavak ritka lombja,

miként az eget hasogatják
villámok, minket félelem,
ha volt nótánk a legkisebb örömré
az elveszett ezen az éjjelen,

mikor a kezdés és a vég
a házküszöbre ültek nézni,
hogyan halandósága fájdalmát
az ember könnyel tetézi.

Kacsintok inkább borra, dalra

Az életszentség glóriáját
adjátok másnak — nem igénylem,
mert itt akarok üdvözülni,
emberül élni, nem az égben!

Itt akarok én üdvözülni már,
helyettük is emberül élni,
nagy munka ez és nem csoda,
ha nem kísért meg semmi égi.

Minden bőségre rászolgáltam,
mindent előre megfizettem,
a nincs ördögi szögeivel
ó, hányszor keresztre verettem;

Felhölakókra kacsintgatva
sok tennivalóm eltemetne:
kacsintok inkább borra, dalra,
lobbanó lángú szerelemre.

szegénylegény elődeimben
megszenvettem mindenért előre,
milliók voltunk, mégsem volt
egyikünknek se háza, földje!

Míg gondsárcánnyokkal verekszem,
féktelen jókedvre derít,
hogyan üdvösségem nemcsak engem,
egy egész népet üdvözít!

Balogh László versei

Tollasodva

Irtam s versem magamnak se kellett:
fonnyadt, mint mák, ha vakondok tépte fel.
Nő, ki álmában királyt ölelget
s ébredve ágyában részeg férjre lel:
bölcs lesz s lassan álmában sem ölel,
nehogy eszméljen még keservesebbre.
S csak nézi hajnalban, mint petyhüd el
karja, combja, ágyéka és keble.

Igy voltam, míg nem jöttél te: téveteg.
Éber álommal s álmodó tudattal
óvtam magam, mint gyógyuló beteg.

*Bukott lány (kit boldog szégyen mardal,
 ha szoknyája csak elől rövidbedik)
 hordja így nővé magját, mint én csodádat,
 mely végigbolygja az erek ösvényeit,
 szívemhez ér s ott illatos boglyát rak.*

*Mint gyűjtőmedencében a halak:
 szabad voltam s rababb a raboknál.
 Kérges föld voltam s mint vér, zápor, havak
 az emlék csövein belém szívárogtál
 s azóta a világ minden titka már
 tollasodva fészkel meg nyelvem alatt
 s érzem, mint tojása héját a madár:
 egy boldog sikoly feltépi majd szájamat!*

Ősz

*Mint érett szeretők, vetkőzik
 sárga ruhájuk a fák.
 Lombjukat elengedik az ágak
 és lomhán sorsukra hagyják.
 Vállad körül rőt levelek zenélnék,
 mint a hulló percek
 s ha rájuk lépsz, mint az emlékek,
 úgy zizegnek.*

*Vetkőzől te is.
 Íves mozdulattal hántasz le mindent:
 szavakat, bánatot, multat.*

*Fehérségedtől reszket a föld is.
 A csillagok lehullnak,
 a nap elgurul,
 behorpad a mennybolt
 s permetez tisztító harmata.*

*S te tartasz engem.
 Erősebben, mint valaha.*

Marsall László

Level barátomnak a sírba

A nyüzsgő had, a romboló szivárgás
a test határát szélesebbre nyújtja,
de feloldja, s a telt fényű sugárzás

homályba fúl: a szem parázsló kútja
lakatlan és apadtan, célja vesztve
tátong és roham indul újra, s újra

a szívre, arcra, a még ép kezekre,
míg letisztít a csontokig s a semmi
partjára lök formádból kirekesztve.

A sorsod im: cafattál, csonttá lenni,
s porrá. Húsz éve már, hogy ezt gyakorlod,
mondd, tudsz-e még e kérdésre felelni,

vagy már a néma nyelveket bitorlod,
s a válaszod, mint alaktalan éjben
köralakú, de szurokszínű foltok?

Milyen tudást szereztél ott a mélyben
a világ homorművét aki látod:
a sötétséget érted-e a fényen,

vagy nincs tudásod, s mint csillag, szilánkok
rajára robbant szét egyéniséged
s a test rongyát a rögöknek ajánlod?

E szétválasztással, mondd, erőd kíméled:
hogy tested létét a gyökerek élik
és célod új rügy és gyökérnyi élet;

s hogy más részed meg emlékekké érik.
majd szokássá és minden mozdulatban
én hordozlak az én utamon végig?

Mégis, honnan az erő biznod abban,
hogy elbirlak, s a lényed pontos mása
rejlik az emlékben, — vagy száz alakban

indulsz tovább, tagadás tagadása?
E törvény vagy? Így vállallak barátom.
Te ronthatatlan áradás hatása

kibontakozva segítsd új arányom:
a közösséget pontos versbe venni
légy metaforám, medrem és határom,

így átléphetsz a tökéletes semmi
túlselére: mint emlék, dallá válva
megtanulsz tömör zengéssé lenni,
mely tartalmát új dalok felé tárja.

Borsos József

Különös hangverseny

Mikor monsieur François vendégkarnagy a délelőtti, nyilvános főpróba után kiment az előcsarnokba, sokan gratuláltak neki. A közönség jórésze diák volt, de ilyenkor járt a „szakma” is: a zenészek, énektanárok, zeneesztéták, zeneszerzők. Lelkesen magyaráztak. A mester mégis elégedetlen volt, különösen a műsor második részével. Érdekes, hogy épp a saját szerzeményével van így. Szerinte az előadásból hiányzott a lélek, a gondolat nem szólt oly tisztán, egyszerűen mint a természet.

Elhatározta, hogy másnap este a hangversenyen bármi módon is, de megmutatja művének igazi szépségét, meg fogja értetni a gondolatokat.

Ebéd után pihent kicsit, majd a helyi közönség szervezővel megtekintette a várost. Ritkán kérdezett szóval, de fürkésző, szűrős szeme mindent megfigyelt. Egy-egy pillantása szinte rálőtt a dolgokra: pici nyílvevesszők, rajta a kérdés. A szervező, aki jól beszélt franciául, szorgalmasan magyarázta:

— Ez itt a várfal, ez egy barokk palota, ez a híres renaissance emlékünkné, ez pedig a modern városrész, új színfoltja városunknak, a szocializmus vívmánya...

— Oui, merci! — bólogatott a karnagy.

Most éppen egy műemlékjellegű borospincét néznek. A szervező úgy megy be, hogy látszik, ha zárva lenne, betaszítaná az ajtót. Erős, széles válla van. A karnagy — aki szikár és magas — utána óvakodik.

Mihelyt a hordók mellett foglalatосkodó ember megtudja, hogy vendége francia, közelebb megy és elkezd kiabálni, mintha süketnek vagy hülyének beszélne:

— Inni sok jó bor, lenni finom! — Aztán a nagyobb érthetőség kedvéért: — Eto karasó vino.

A karnagy hol a szervezőre, hol az emberre néz, és lassan hátrál. A szervező elvörösödik.

— Mondom, hogy francia! És a hallása is jó.

— Csak magyarázom neki, hogy ez bor ám, nem zsuplé.

Hozza a poharakat, de a karnagy csak illendőségéből iszik egy picit, és már indul is, pedig a szervező igen szakszerűen ismerteti a vidék borfajtáit.

Kimennek a szabadba és jólesően hunyorognak a késődelutáni napsütésben. Vasárnap van. A szép gépkocsi körül tágul a gyerekgyűrű. A szervező az egyiket ismeri is: Ferkót, a színház műszaki munkásának fiát. Jó ideje már,

hogy a gépkocsi idesuhant. Ferkó azóta el nem mozdult volna a kerítés mellől. Hol a fecskefarkú gépkocsit nézte, hol a szélszaggatta plakáton a csonka szavakat, a megmaradt „OIS”-t, az „ERSENY”-t és a kicsi „tét”. A hangversenyre gondolt és örült. Elmehetett volna a főpróbára is, pajtásaival, a középiskolásokkal, de jobban szeretett a színpalak mögül figyelni. Onnan láthatta a karmesterek arcát. Különösen a szemüket szerette, az égő, lobogó, olykor szelíd, máskor meg vad tekintetüket. Úgy érezte, felgyújtják ezek a tekintetek. Ilyenkor sajnálta, hogy nem ért mindent és megfogadta, hogy sokat tanul, mindent megtanul, híres ember lesz, aki nemes célokért küzd, nagy dolgokat művel az emberiségért, tapsolni fognak neki, ünneplik majd, ő meg azt mondja: „Semmiség az egész.”

Egyébként itt senki nem vette észre a plakátot. Sem azt, hogy ott volt, sem azt, hogy már nincs ott.

Monsieur François viszont Ferkó mellett megy el, úgy mintha az a világon se lenne. Pedig Ferkó köszön is, igaz, hogy csak bátortalanul. A karnagy is a holnapi hangversenyre gondol. Jó ez a zenekar, különösen a hegedűsök; amit a kezével mond, azt értik is, csak a gondolatait nem. A hangversenyen pedig nemcsak a zenekarnak, hanem a közönségnek is meg kell értenie őt... Épp meghajol, hogy bebújjék a kocsiba, mikor a jázminillatú szellő tisztán csengő dallamot hoz feléje. Erre felfigyel.

— Hegedűl az Antal bácsi!

A kiáltás úgy röppen, mint a vidám, szőke hajfonat. Lány ül a szomszéd ház ablakpárkányára.

— A koncertmesterünk — magyarázza a szervező. — Itt lakik ezen a vidéken. Mostanában költözött ide, kertes házat vett, gyümölcsösssel.

Az utca túlsó oldalán is kitárul az ablak és asszonyi hang kiáltja visszafelé a szobába:

— Hegedűl az Antal!

Egy közeli bokron két madár harmatot iszik virágból. Énekelnek:

— Hegedűl az Antal, tral-la-la-la, tril-li-li!

— Hegedűl az Antal, tral-la-la-la, tril-li-li!

A karnagy lassan elengedi a gépkocsi ajtaját és felegyenesedik. Keze akaratlanul a levegőbe lendül, aztán mosolyogva pattint egyet az ujjával és cigarettáért nyúl a zsebébe. A dallam meg száll, száll; a zárt ajtók, rideg falak ríogatják, de ahol szívesen fogadják, ott megül, mint a madárfütty a bokor ágán.

Innen a város pereméről girbe-görbe macskaköves út vezet az Óvárosba. Az út mentén mindenütt látható a közönségcsalogató, sárga plakát.

Az Óváros kellős közepén áll szemöldökívű, sárga homlokzatával a központi kávéház szecessziós épülete. A földszinti ablakokból itt is messzire virit a plakát, mint a kikerics. Amikor a gépkocsi megáll a szálló előtt, percek alatt bámész nép, kíváncsi fényképezők veszik körül, s magyarázzák az efféle gépkocsik jó és rossz tulajdonságait.

Monsieur François a zenei élet néhány helyi vezetőjével töltötte az estét. A vacsorát a sok és kitűnő étel, meg a szerénységbe burkolt dicsekvés jellemezte. Hiába, azért szép, hogy ilyen kultúrált, zenekedvelő ez a város. És ez nem magától van így. A mester azonban fáradt volt, hamarosan felment a szobájába.

Amikor reggel kinyitotta a szemét és a takarón felismerte hosszúujjú, fehér kezét, rögtön a hangverseny jutott eszébe. Kicsit zongorázott az éjjeli-szekerényen, aztán nagyokat fújt a zuhany alatt — bosszantotta a falak közel-

sége —, majd a lépcső korlátján dobolt. A szálló hallijában két hatalmas filodendron zöldellt. Megállt és nézte. Az ő lakása is tele van zölddel, virággal. Szerette a természetet. Falusi gyerek volt, tanító fia. Legszívesebben egész erdőt vinne a házába, odvas fákkal, vadgalambbal, meg hegyeket, bozótos, sziklás hegyeket.

A portásnak csak annyit mondott, ha keresnék, délre visszajön.

Már előző nap megfigyelte, hogy a város felett erdő van. Arra vette útját. A felfedezőik izgalma fogta el. Egy idegen város, ismeretlen erdejébe megy. Csak ki a falak közül! „Hahó, de jó!” Amikor izgult, odahaza is mindig beszélt. föl-alá sétálva. mutogatva. „De jó ez a reggeli, friss levegő!” Integtetett egy teherautónak. „Hahó. hová, hová?” Az meg, mintha értette volna a szót. megállt. Sapkás férfi hajolt ki az ajtaján. „Gyorsan, gyorsan!” A karnagy magyarázni kezdte, hogy nem akart semmit, csak üdvözölte őket. A vezető mellett nő ült, kék kezeslábasban. Mikor az idegen beszédet meghallották, összenéztek. A férfi ezután németül kérdezgette a gyalogost, majd fordította a lánynak: „Csak sétál, az erdőbe akar menni.” „Nem értem.” „Ábrándozni megy!” — kiabálta a vezető. A motorház erősen rázkódott. Hívták, hogy tartson velük, csak ledobják ezt a gépet az aknánál, és mennek a vadászházhoz kéért. Az már fent van a hegyen, felviszik... És Monsieur François beült.

Ha most a felesége, vagy a barátai látnák, nem hinnék, hogy ez igaz. hogy ő az. Pedig nagyon is igaz minden, érzi a kocsirázásán. Az jutott eszébe, hogy alighanem gyerekkorában ült utoljára teherautón. Mikor is volt az, te jóisten! Mosolygott.

A lány meg közben a piros virágot nézte, amely a vezető sapkáján remegett, billegett, majd leoldotta a kendőjét, egyetlen mozdulattal szétrázta a haját — szép, fényes haja volt —, s a kendőt az ölébe fektette. A férfi füttyölni kezdett, a lány meg odahajolt az utashoz.

— Kiváló gépkocsivezető, most tüntették ki szombaton, ezerötszáz forintot kapott.

Monsieur François a vezetőhöz fordult, de az csak legyintett, hogy nem fontos, a lányok mindig fecsegnek.

Hosszú raktár-sor előtt álltak meg. Munkások jöttek elő, darabig vitakoztak, majd két fiatal felugrott a kocsira, körüljárta a szállítmányt, aztán egy idősebb is felkapaszkodott, és lökdösték, igazgatták a gépet a kocsirégébe, a gerendacsúzdára.

— Hóóó-rukk, öhö-ö! Hóóó-rukk, öhö-ö!...

A karnagy hallgatta a csúsztatás és nyögés ritmusát. Távolból szintén ütemre zuhogott valami, mintha nagykalapáccsal óriási pöfeteg gombokat vernének. Az akna irányából három bányász közeledett feléjük; valamiért kijöttek, nem lehetett tudni, miért, csak örültek, nevettek; különösen a szemük nevetett. A vezető rágyújtott és fújta a füstöt felfelé, fel a háztetőre, az égre. „Olyan tiszta az ég, hogy egy cigarettafüstje is meglátszana rajta.” Ki mondta ezt? A bányászok már elhaladtak a gépkocsi mellett, bakancsuk alatt tempósan ropogott a zúzott kő.

— Hóóó-rukk, öhö-ö! Hóóó-rukk, öhö-ö!... — nyögik az emberek.

— Hup-pöf, hup-pöf!... — huppogja a kalapács.

— Mindjárt rábillentik — mondja a lány. — Onnan már magától lecsúszik. — Mutatja is, hogyan csúszik majd a gép, aztán a kendője eltűnik a raktár mögött.

— Ne menjen el a kocsitól, mert igazoltatják — figyelmeztette a vezető és papírokkal a kezében elsietett az irodaépületek felé.

Újra a gépkocsin rázkódnak, zötyögnek. A szerpentin meg egyre csak kanyarog felfelé, mintha az égbe, a tiszta égbe akarna fúródni; az öreg iák bóbiskolva az útra hajolnak, a fiatal szálfák hetykén állnak, kicsit mintha billegnének is a sarkukon. A virág is billeg a vezető sapkája mellett, a lánynak táncol a tincs a homlokán — már újra kibontotta a haját —, a motor dohog, a tincs táncol, a motor nehezen dohog, a tincs könnyedén ugrál, játszik, cicázik...

Aztán a gépkocsi tovább megy, a karnagy az út szélén áll, a tincs már csak kicsit billeg, a virág is billeg, bizonyosan billeg... Monsieur François fűtyül, azt a dalt fűtyüli, amit a vezető a kocsiban. Még nincsenek kialakult gondolatok. Mint mikor a mozihirdetés betűi tarka össze-visszaságban kavarnak a vásznon, hogy később értelmes szöveggé álljanak össze.

Az erdő fiatal tölgyes, gyér aljazattal. Orrát csiklandozza a nedves avar szaga. „Hahó!” Megijed a suta hangtól. „Hahó, hahó!” A bátor szóra visszhang felel: „Hahó, ha-ha-ha-hó!”

Az ösvényen kislány bukkan elő.

— Hol a farkas? — kérdezi.

Szól hozzá, hívja, de a kislány ijedten hátrál; beleütközik egy nagy, fekete emberbe, az kézenfogja, jön az asszony is, virágcsokorral, s a lendületük elviszi a nagyszemű kislányt.

Kicsit odább megáll, hogy kifújja magát. Mig pihen, kőhajításnyira tőle nyúl meg az út; nem siet, csak baktat, mintha mély gondolatokba lenne merülve.

— Hahó! — kiáltják valahol lejjebb.

— Hahó, ha-ha-ha-hó! — feleli a visszhang.

Ismeretlen ösvények csábitják, sárga cikkánásokkal int a gyík: „Erre, erre!” De ő mindig csak megy felfelé, egyre csak fel, fel a hegyre.

A tetőn, sziklák, s virágok közt festő dolgozik. Hátulról közelíti meg. A festő fiatal, érdekes feje van: szép kutya fej.

— Keresem a táj szerkezetét — mondja.

A karnagy nem érti, de bólogat és dicséri a tájat.

— Engem most nagyon izgat a szerkezet. Régóta nézegetem ezt a részt, ott túl a dombokkal. Keresem az összefüggéseit, a törvényeit — magyarázza a festő. Közben kiválasztja a dobozból a megfelelő zsírkrétát, aztán összehúzott szemmel messze néz, keze élével meghúzza a vízszintes és függőleges tagolásokat. — Igen, ez az — mondja, de mikor észbekap, hogy az idegen úgyse érti, nem beszél többet; újra csak a tájat figyeli és a rajzot, a levegőben íveket, vonalakat húz, majd — mint mikor a hintázó gyerek a lábával meg-megsúrolja a földet — megérinti a papírost is.

A karnagy maradt még egy kicsit, nézegette a hegy lábánál sütkérező várost, aztán elindult lefelé.

Kis tisztásra ért, amikor éneket és zenét hallott, oly csodálatosat, hogy könnyű borzongás futott végig a hátán. Megállt. Előbb azt hitte, hogy csak a madarak énekelnek, de aztán rájött, hogy nem; nemcsak a madarak énekeltek, hanem a levelek is zenéltek, halk szél hárfázott a gallyak között, az egész erdő énekelt. Aztán, ahogy jobban figyelt, rádöbrent, hogy hangversegének szólamait hallja. Már lendítette is a kezét, igazodott a ritmushoz, és igazította a ritmust. Tra-ta-ta-ta, ta-ta-tam, tra-ta-ta-ta, ta-ta-tam... A szél,

a madarak, fák pedig hallgattak rá, a virágok ütemre ringtak, bólogattak, hajladoztak, úgy, ahogy intett nekik. És egyre több szólam kapcsolódott az előadásba. A feszültség fokozódott, majd mint amikor a zúgó szélben megered az eső, megkönnyebbül az ég, elcsitul a szél — csend lett. De a csend is csengett, szelíd ritmusra, halk neszekkel. Aztán hirtelen, tüzes színekkel szólózni kezdett egy szoprán, egy csodálatosan szép, piros virág, magasan kiemelkedve a körülötte és alatta elterülő tarka-barka sokszínűségből. Ütemre billegett, hajladozott és meleg hangon énekelt. És a gyönyörű szóló után felcsendült a mindenen túlradó, ezer hangú, mégis tökéletes harmóniába olvadó kórus. Már az orkán erejével harsogott a fortisszimó, melyhez a nagykalapács távoli hupogása adta meg az ütemet. Ekkor érezte, hogy ez az, amit keresett, most szól együtt a szíve a művel, most sikerült megragadnia a nagy gondolatot: az élet szépségét. Valahogy így kell majd ezt este is csinálnia.

És visszament a városba.

A szervező már kétségbeesve kutatta, telefonálgatott mindenfelé, mert a portás rövid közlése inkább felizgatta, mint megnyugtatta. De monsieur François most nem akart hallani semmiről. Bezárkózott a szobájába és hanyatvetette magát az ágyon. A zene, a saját zenéje a fejében volt, a karjában, az agyában. Gyakran nézegette az óráját és egyre többet gondolt a közönségre. Vajon miféle emberek? Megértik-e a muzsikáját? Megérik-e, megértik-e a mondani-valóját?

A koncertmester a kertjében nézegette a madarakat, hallgatta, hogy pityegnek, csipegnek. A zenészek közül is a legtöbben már csak nézegették a hangszereket, tettek-vettek és a karnagyra gondoltak. Figyelték, látták a kezét, hallották a zenét, szólamokra bontva, ki hegedűn, ki brácsán, ki fuvalán.

A művészek tehát készültek, hogy este, a hangversenyen együtt tudjanak majd menni, feloldódni, szárnyalni, nemesebbé és többé lenni, együtt a közönséggel.

Igen, a közönséggel.

A közönség is készült.

Ferkónak odahaza csattogott a fejszéje — fát aprított az anyjának —, repült a forgács, fűtyült hozzá és arra gondolt, hogy egyszer majd Évát is elviszi a színpadra, a díszletek mögé, megmutatja neki a karnagyokat, onnan hallgatják a zenét, közlőről szívja be a lány hajának illatát, az arcát csiklandozza majd a haj, az Éva szép, szőke haja. Belepirult a gyönyörűségbe.

— Jónapot, Józsi bácsi! Mit szól hozzá, milyen szép idő van ma, jó volt éjjel az a kis eső, csak úgy pergett az eterniten, én még ki is mentem, lemosta a leveleket, a háztetőket, a fákat, mindent, azért olyan szép most a vidék, meg az egész világ... — És beszél, beszél, mintha ettől elmúlna a pirosság az arcáról.

Józsi bácsi meg mond valamit, ő mindig, mindenre mond valamit, aztán tovább megy. Itt lakik a szomszédban. Az ajtajuk előtt megáll, nagyot fúj, mintha a bányalevegőt, a bányát akarná végérvényesen kifújni magából mielőtt a lakásba lép, aztán benyit és leteszi a két jegyet az asztalra.

— Mi az? — kérdezi a felesége.

— Jegy.

— Milyen jegy?

— Milyen lenne? Színházjegy, a hangversenyre. Gondoltam, örülsz majd neki, valami híres francia karmester van itt.

Az asszony nézi, veszekedni kezd. Soha nem maradhat nyugton, azt hitte, aznap este végre pihenhet, aztán tessék. Ha legalább előre tudta volna... Valójában azért bosszankodik, mert eszébe jut, hogy inget kell vasalnia, fehérét, azt pedig nem szerette, mert mindig megpörkölődött, hiába vigyázott rá. Az ura pedig kényes volt a fehér ingre, különösen a gallérjára. Persze, a teljes igazság az, hogy az embernek is fáj kicsit a szíve, a barátai hívták pincepörköltre, de akkor már megvolt a jegy. Mert a kultúrfelelősük is mindig őt keresi meg, ha valamit el akar szólni, tudja, hogy mindenhová elmegy. Sokáig kefélteti, fényesítgeti a cipőjét, aztán borotválkozik, és fürdik, lubickol, csapkodja a vizet, prüsszöl, morog, nevet, fürdik és fürdik...

Az útszélen, a porban fürdik a veréb, az út befut az Óvárosba, a Főtéren a kútnál a vízben, a fényben fürdik a galamb, majd megsuhogtatja szárnyát és felszáll a kávéház tetejére.

Odabent a kávéházban rüzsösszélű poharak mellett két nő beszélget. Ők is a közönség egyedei. Az idősebbnek kicsi szája van, olyan forma, mintha mindig fújni készülne, mintha már forrónak találta mindent a világon.

— Azért az igazi zene a klasszikusoké — magyarázza. — Mozarté. Istennem, de szép is az! — és pam-pammozni kezd egy melódiát.

A fiatal olyan, mint a sas. Tekintetével rácsap a pincérre, az ajtóra, s mindenkire, aki bejön. Ő a moderneket kedveli.

— A Kék rapszódíát nem adnám semmiért! — A dallamot pim-pimmezi, és szemöldökrángatással is segíti, magyarázza. — Isteni! A festészetben is az újat szeretem, a modernet. Az az igazi! Azt a képet, amelyik nem fénykép-szerű, hanem olyan elmosódott, csak a lényegét fejezi ki. Imádom a lényegét! — A kezével mutatja, markolászva.

Ezután elvonulnak a fodráshoz. A fodrász pedig bodorítja a hajukat, másokét is, az asszonyokét, lányokét, az egész városét.

Csak a férfiak nem lelkesednek túlságosan a hangversenyért, a kövér nefeküdjarekamierabélák, a cingár vigyázasszonyegrejenők. Ők a kísérők, a tartozékok — a kényszerközönség. Bosszankodva húzzák kényelmetlen cipőjüket, ügyefogyottan állnak aranyfoglatát, örökölt kézelőgombjakkal a szoba közepén, ám a segítség helyett dorgálást kapnak, hogy már megint miattuk késnek el. Ezek a férfiak a felszabadulásra gondolnak, amely meghozta a nők egyenjogúságát, és a mesebeli csodaszobára. Ott párnákkal, takarókkal dobálóznak, szőnyeget rugdosnak és henteregnek ágyon, rekamién, parketten, mindenütt. Egyéb gondolatuk nincs.

A hangverseny fél nyolckor kezdődött, de ez nem zavarta a közönséget. Háromnegyed nyolckor özlöltek, tódultak legjobban. Ennek ellenére igen fegyelmezetten viselkedtek, a legtöbben állandóan mosolyogva bólogattak hol erre, hol arra az ismerősöknek. A levegőben a sokféle kölni illata keveredett a cipőkrémek és folyosók szagával.

Ferkó a színpalak mögött állt. Érezte a favágás enyhe fáradtságát, de csak a derekában és a karjában, mert a lelke friss volt, egészséges és tiszta, mint a nyers, hegyi levegő:

A festő is ott volt. Még mindig benne élt a tájban. Időnkint igennel és nemmel felelgetett a feleségének. Később szépformájú fejet látott, azt nézegette. A fejhez, a hajhoz, a vállak ívéhez, színéhez valamilyen világoskék ruhát képzelt el, azt figyelte, mikor láthatja meg, mikor kiálthatja súgva, hogy „ugye megmondtam.” Egyelőre azonban csak azt ismételte, hogy igen, nem, igen, nem...

Kezdes előtt a nők még egyszer megnézték, megbírálták a ruhákat, frizurákat. Megállapították, hogy Lázár Rózsi, a város legelőkelőbb divatszalonjának vezetője párizsi divatlapból csinálta a ruháját, amely az operába jó lenne, de ide merész, és hogy a nemzetközi díjas Aladár frizurái egyhangúak, már fárad a fantáziája. A vélemények több dologban eltértek, de egyben megegyeztek: mind határozottak voltak, mint a kinyilatkoztatás.

— A művészetben nem szeretem a politikát — súgta egy hang —, de azért ennek a nyugati misternek örülök. Nem fogom kímélni a tenyeremet.

— Monsiuer, kérlek, monsieur — súgta vissza a másik hang, épp akkor, amikor kialudtak a villanyok.

Végre elült a zaj és megjelent a frakkos karnagy. Fellépett a dobogóra, mosolyogva fogadta az udvarias tapselőleget, majd megfordult.

— Milyen kulturált a mozgása! — mondták itt is, ott is.

A vonók hegyén kis ideig még ott ült a terhes csend, aztán halkan, nagyon halkan, mintha szellő játszadonna a hajnali napsugáron, megszólaltak a hegedűk. Kisvártatva felzengett a pásztor kürtje is, hogy a keményebb vezérmotívummal terelgesse a csellók, dobok, bőgők nyáját.

Ezt egyébként egy izes beszédű úr suttogta valahol a hetedik sor táján, mert odább meg azt sóhajtották, hogy hiába, azért a nagyváros lüktetését, forgatagát csak egy nyugati karnagy képes így felidézni.

Az első tétel végén egyetlen közbetapsolót se kellett lepisszegni, látszott, hogy gyakorlott, szakértő közönség ül a nézőtéren. Halk köhögés, mocorgás, suttogás hangzott, a karnagy a homlokát törülgette, a zenekar fegyelmezetten várt. Mindez csupán néhány pillanatig tartott.

Akkor a kis pálca újra felzaklatta a zenekart.

És ez így ment mindaddig, amíg a hangzatok botladozó rohamai után megállás nem következett, megállás, ahonnan már csak a gondolatok mennek tovább.

Ferkó látta, hogy a karnagy szemében kilobban a tűz. Összeverte a tenyerét, de az ügyelő leintette. A színpalak mögött rendnek kell lenni.

Ezután következett a mester saját szerzeménye. Most már bizonyos volt benne, hogy a kifejezéshez is megtalálta művének igazi rúgóit, a gondolatokat végig tudja magyarázni, meg tudja értetni a zenekarral és a közönséggel egyaránt. Mikor újra a dobogóra lépett, érezte, remeg a lába. A jóleső, belső feszültség izgalma volt ez, amit senki nem vett észre. Kicsit várt még, szembenézett a sokszemű zenekarral, aztán mikor a csendben megéreztek egymást, felemelte palcáját és intett a hegedűsöknek.

Mint a szűzlány, mikor meztelen tükörképének nyújtja a karját vágyakozva, megszólalt a hegedűk hangja. csodálatosan, szépen, tisztán, libegve, könnyű léptekkel a levegőben járva, keringve. Aztán a csellók, brácsák, mintha féltének, védenék, hogy meg ne botolják pallót raktak alája, a bőgők, dobok pedig megadták a léptek ritmusát, tartották a zengő, zúgó menet ütemét. A karnagyi pálca már fölöttük táncolt, nem lehetett tudni, hogy ő követte-e a mind jobban szárnyaló zenekart, vagy a zenekar az egyre lendületesebb intéseket, de zenekar és karnagy valami hallatlan összhangban ment együtt; mentek, rohantak és nem gondoltak arra, mi lesz a vége. De hisz oly mindegy volt ez most.

Ferkó megborzongott a gyönyörűségtől. Érzései vitték a zenekar után, a muzsika után, s ő ment, mert soha még így nem vezették, soha még így nem ígérték neki a tudást.

A nézőtéren meg ezalatt az idős hölgy, aki a délutáni kávé óta legalább öt alkalommal tett hitet a klasszikusok mellett, most csendesen fújja ruhájáról a pihéket, fújja, fújja a sublót tetejéről, a rádióról, mert mindenütt pihe, pihe, puha pihe, puha por. Fújja a fekete ruháról, a völegényruháról, dúdolgat, most ő a csakegykislányvanavilágon, ezt a pihét nem sajnálom, mert ez a pihe de makacs... Lehúnyt szeme csücskén pihen az emlék — pici nedv, szája szélén ül a vágy — kicsi nyál. A pihe egyre hull, ő meg fújja, fújja, egyre csak fújja...

És mintha ennek a csendes fújásnak csodálatos ereje lenne, váratlanul lejjebb ereszkedett a vasfüggöny. Igaz, csak kicsit, de mégis megcsusszant. Egyelőre azonban senki nem vette észre.

A hegedűt most új motívum nyomja el, egy határozott, erős dal. Józsi bácsi, Ferkóék szomszédja felfigyel. Hirtelen nem tudja, mit csináljon, mondja-e el mindenkinek, kiabálja ki, most mindjárt, hogy érti, hogy ezt ő is érti. A dal meg száll, egyre erősödik, már mindent betölt és mindent szétfeszít. „Cseng a csákány, kemény a szén odalent — lobog a tűz idefent. Nyög a sötét, s a nyögő hangra nyög a csend odalent. — Piros a tűz idefent... Nagyon nehéz odalent — szép az élet idefent...”

Józsi bácsi nagyon, nagyon örül, a térdét simogatja, az erős figyelésben összeszorítja a fogát.

Ki tudja, ettől van-e, talán ettől, hogy a vasfüggöny visszahúzódik. Józsi bácsi figyel még egy darabig, de aztán összekúszalódik minden, gondolatai lassan elkalandoznak, újra nem érti a zenét, de örül, hogy gyönyörködhetett, s már nem sajnálja annyira a pincepörköltet.

Ferkó előrenyújtja vékony nyakát, s nagyot nyel: „Szép az élet idefent... Itt csillog már fent a szén. Pergő eső meg is mosta, s Józsi bácsi hazahozta szemöldökén a porát... Szép az élet!... Vigan ropog a forgács, rajta már a szén is; pattog a tűz, és a lángja fellobog az égig... Szép az élet!...”

A sasszemű lány most felfigyel és körülnéz. Észreveszi, hogy a színházban van és meghallja a dalt. „Szép az élet idefent... Mert itt virul a szerelem. Gordonka hangú erős férfi nyújtja karját: — Gyere már! S megy a lány. Hegedű hangú gyöngye legény így könyörög: — Várj meg már! S lépked a lány tétován, majd meg is áll. Mert itt virul a szerelem, mert hatalmas a szerelem, tra-ta-ta-ta, ta-ta-tam, tra-ta-ta-ta, ta-ta-tam... A gordonka hangú legény énekel: — Zergefürge táncos lábak táncot járnak hipp-hopp, hupp; hetyke mellek igazodnak az ütemhez hipp, hopp, hupp!... A kóbor szél erdőn, mezőn ijjujúúú! meglesi az bokrok alját ijju-júúú! s fellibenti a bő szoknyát ujjú-júúú!... Ki-virult a szerelem — így csitul a szerelem, tra-ta-ta-ta, ta-ta-tam, tra-ta-ta-ta, ta-ta-tam...”

Itt megint összekúszalódik a gondolat, a lány is elkalandozik, már a hegyek között jár a gordonka hangúval, a hegedű hangúval, a mindegy-milyen hangúval, még lesimítja szélfúttá szoknyáját, de aztán belerohan a szélbe, belenéz a napba és rohan, rohan, ködszakállú hegyen át; már nem bánja a szoknyáját, csak repül, lenéz, alatta a völgyek, mint a gyermekfürösztő kádak; vágyak szállnak, szállnak a vágyak, szállnak, szállnak...

A cingár és a kövér férjek mind alusznak. Időnként arra ébrednek, hogy lábukat szorítja a cipő, aztán újra és újra elalszanak, de nyugtalanul mocorognak, mert álmukban katonák, akik riadót várnak, ébresztőt várnak, és a kaptány nő, a parki rendőr is nő, mindenki nő, aki riaszt. De ők csak alusznak.

A függöny újra megindul, és most már láthatóan ereszkedik lefelé. A dal meg egyre száll: „Frissen söpört felhőtlen ég, ragyog a nap, zuhog a fény, még, még, még!...”

Ferkó lehúnyt szemmel dült a falnak. Ebben a nagy libegésben kellett valami támasz, valami, ami nyers és szilárd. Mit törődött ő most azzal, mi történik körülötte. Pedig a másik oldalon már nyugtalanul járkáltak és tekintgettek a műszaki munkások, köztük az apja is. Ők már észrevették a bajt. Ugy történt, hogy a vasfüggöny kezelője elmerengve nézegette a díszletek hátára pingált ákom-bákomokat, rajzokat. Mind ismerte már, nem újakat keresett, inkább a meglévőket vette számba. Közben arra gondolt, hogy az asszonyokat az isten se győzi pénzzel, meg hogy műszak után megiszik egy nagyfröccsöt, amikor a vasfüggöny karja megmozdult. Ez annyira valószínűtlen volt — hisz bebiztosította a kart —, hogy először tulajdonképpen el se hitte. Aztán jobban figyelt és látta, hogy csakugyan igaz, ereszkedik a vasfüggöny lefelé. Megragadta a kart, de hiába. Segítségért szaladt.

A dal meg száll, száll: „Ragyog a nap, szép az élet, zuhog a fény, szép az élet, szép az élet...” A zenekar áhitattal játszik, de a díszletek mögött és oldalt egyre nagyobb a riadalom. Nem tudják megállítani a vasfüggőnyt, pedig már a legerősebb színházi munkást is előkerítették. Az megragadja, megmarkolja a vasfüggöny karját, ropog a dereka... oltári... zanyád oltári... nyögi, de a függöny nem megy vissza. Hárman is nekifeszülnek, mégse tudják megállítani.

A nézőtérén a festő veszi észre legelőször a bajt. A nővel volt elfoglalva, akin közben meglátta a rózsaszínű ruhát, ami egyáltalán nem illet a haja színéhez, a fejéhez és főként nem illet bele az elképzelt kompozícióba. És most itt az újabb bonyodalom. Többszörösen becsapva érezte magát. Lám, ilyen ostobák a nők; és milyen buta ez a helyzet is. Még a függöny lefelé. Ugyanolyan összehúzott szemmel néz most körül, mint odakint a tájon. A nézőtér nyugodt, nagyon nyugodt, mint a téli táj. Még senki nem sejt semmit. És akkor a festő szép kutya arcán kiült a látók mosolya. Észrevette, hogy a mami alszik, hogy alszanak a cingár és a kövér férjek, mindenki alszik és az a kevés, aki még ébren van, az is elkalandozik gondolatban, sorra elszakadnak a zenétől.

A vasfüggöny most már gyorsan ereszkedett egyre lejjebb, a zenészeknek levágta a fejét, aztán a vállak következtek, majd a lábak, a függöny levágta a lábakat is, és végül halk koppanással megállt odalent.

— No, de illyent!

— Mi ez, kérem, micsoda dolog ez!

— Kérem vissza a jegy árát!

— Vissza a pénzt! — kiáltozzák a felrázott férjek.

— Ezért valaki felelni fog! Meg kell keresni a felelőst! — hangzik a páholyok felől.

A függöny mögött a zenekar még mindig játszik. A zenészek már régen nem a kezét nézik a karnagynak, hanem a szemét, és hűen követik az izzó tekintet fellobbanásait. A dal meg száll, száll. Aztán a karnagy is észreveszi, mi történt, a koncertmester is, a zenészek is. És amikor teljes a felismerés a színpadon, újra felcsendül az a szűzi, tiszta hegedűszó, amely először röp-pent vágyakozva a levegőbe. Az előbbi dal szolamától sorra elpártolnak a kísérőhangszerek, majd ehhez a hanghoz, ehhez a vágyakozó vezérszólamhoz csatla-

koznak a másodhegedűsök, a csellósok, a fúvósok is mind, mind. Végül az egész zenekar nem más, mint egyesülésre vágyó, kinyújtott karok erdeje, mely keresi a közönség beteljesülést nyújtó viszontélést.

Aztán elcsitul a lobogás. A tűz hamvába roskad, mert nincs aki táplálja értő hallgatásával; mert a kevesek is csak rövid ideig érintkeztek a művel, mint pillangó a virággal. De ők legalább magukkal vitték a pillanat ízét, színét.

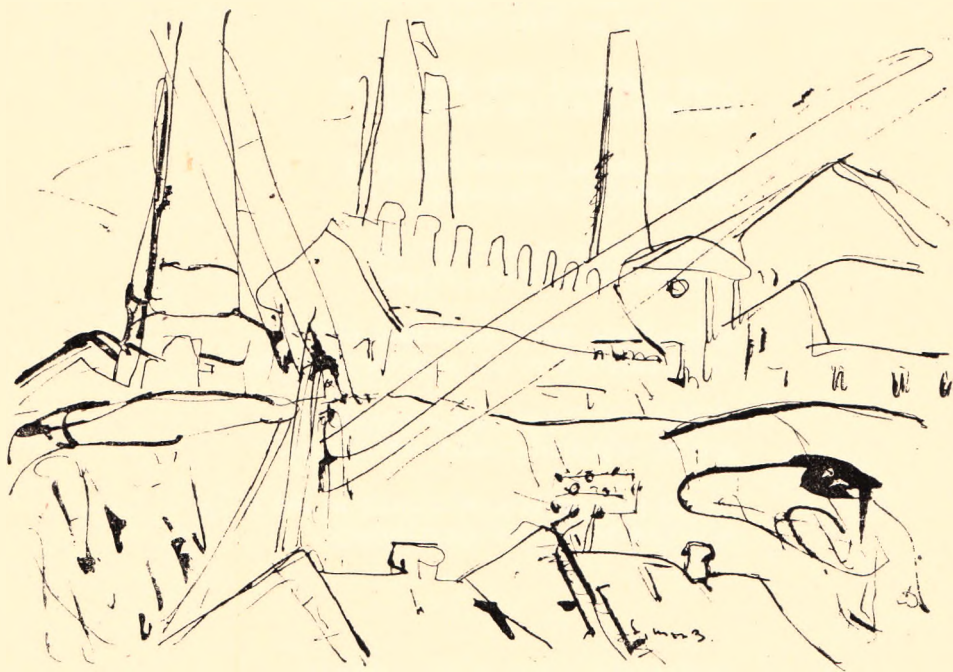
És ekkor gyorsan, nagyon gyorsan tisztult a zenészekben a kielégítetlen vágy riasztó érzete. Pedig tudták, hogy most „nagy” volt a zenekar, úgy játszottak, ahogy talán még soha.

A karnagy kezében lehanyatlott a pálca.

— Merci! — suttogetta.

Ferkó nagyon gazdagnak és nagyon boldognak érezte magát. Aprókat sóhajtott és nem törődve senkivel, semmivel, kirohant a színpadra és tapsolt.

— Merci! — mondta monsieur François. Intett a zenekarnak és kezét nyújtotta a fiúnak. A zenészek mind felálltak és némán meghajoltak előtte.

Simon Béla: Szépvölgyi úti téglagyár

Keresztury Dezső

Egy költő halálára

— Szabó Lőrinc emlékének —

I.

Beszédek. Virág. Agyagdomb alatt
a húsból lett kukac beléharap.

A szomj, mely bármi kint elfogadott
még egy korty életért: betelt, halott.

Kinek soha semmi sem volt elég:
a végső elég zárja le szemét.

Lehet, hogy szűk héjából végtelen
útra viszi az örök értelem,

vagy visszalöki, mint a kárhozat
angyalát, kiért kár az áldozat.

Ott túl tán új vágtaiba hajtja ki
lelke vadjait az új hallali,

melyben dühe az éjen áthatít
s üzötten visszaszórja átkait.

Lehet, hogy már a semmiben pihen,
ki élt csak s nem hitt másban semmiben.

A végtelent kereste végső várnak,
s mint végtelenbe hulló esti árnyak,

— mit fel nem bontott indulat se, ész se —
a mindenségbe hull személyisége.

II.

Csak vedlett? Csak héját vetette le
a lélek: idegek, vágy, megszokás
teremtője, szülötte, hangszere?

Mit meg nem fejtett: az élet vadász
düh, kéj tüzén forr most is: kereken
örvénylik: telt valóság s puszta váz.

Abba szívódnék újra féktelen
kiváncsisággal élni? vagy talán más
lét ölébe rántja a szerelem,

a mindenségen átcsapó sugárzás,
a teremő párzás, a megszabott
szabadságot tépő-záró sovár láz?

Benne nem volt gyönyör ennél nagyobb
s kín égőbb. Síron túli szenvedéllyel
a titkot végre megoldhatja ott,

hol ő is hang az űr lehelletében,
csillagként gyűl s kihúny, jár, mint a nap,
míg a kék rét tücskei szólnak és nem

sejtés, vágy már neki: tapasztalat,
hogy a mindenség egy költő agya:
kaland s rend, könnyű héj s dús gondolat?

Odahal? Vagy most lett teljes maga,
ki gyűjt s kit ő s rend törvénye repít,
mint szitakötőt villám nyolcása? ...

Alkothatott, ha semmiben se hitt,
csak élt? Izzott csak s elhamvadt, követve
születés, vágy, csók, halál köreit?

S nem hagyott más nyomot, csak mit a sebre
hulló sav mar, ha elforr sisteregve? ...

III.

Hogy el ne múljk valami örök,
mi benne élt s szólt, azért küszködött.

A múlhatatlant kereste a csókban,
dallamban, rideg, éles, igaz szókbán.

Mindegy már neki? Dehogy az, hiszen
túl akart nőni a gyors életén.

Az alkotással tudta csak az ősi
iszonyt, a halál félelmét legyőzni.

Ezért játszott, tanúlt, sirt, hallgatott,
mindenből ehhez rabolt anyagot,

magányával ezért volt mérgezett,
minden vágygal ezért szeretkezett.

A vérivó föld s a fényteli ég
közönnyel adta-vette mindenét,

ő meg azt hitte, ha átlényegül:
maga lesz a világ kívül-belül.

Tán már az is! De ami itt maradt,
szóba fogott vágy, érzés, gondolat,

azt ember adta s örzi. Rothadás
kezdődik lent, fent formát vált a gyász.

Mi szennyes volt, szörnyeteg, egyszeri,
a szépítő messzeség elnyeli,

s mi maggá érett benne, kicsirázva
lesz új szíveknek mérgé s orvossága.

Takács Tibor versei

Meisseni áhítat

Meredek út. A dómhoz visz a lépcső.
A szél: német leány.
Az Albertvár fölött felhő tolong:
böttgeri porcelán.

Mozdul a massa: nyúlik, formálódik,
nézem: barokk szobor.
A mester abbahagyta. A hegyi
pincékben bujdokol.

A lány rohan. A dóm előtt megáll.
Szoknyája visszacsap.
A falakra hull. Csipke, csipke ez.
Kései áhítat.

Kora-középkor. Vadgesztenye hull.
Magyar beszéd kopog.
Lándzsás fák állnak itt-ott ellenünk.
Meisseni zsoldosok.

Színváltás. Nyílik a templomkapu.
Íme a gótika.
Foglyok vagyunk. Beléptünk az idő
s tér távlataiba!

Gdanskban a 7-es villamoson

Villamoson Sopotból Gdansk fele,
 olcsó a város villamos jegye,
 s míg ezt vitatjuk, hangosan, hiszen
 szavunkat úgy sem értik, sebtiben
 közöttünk áll egy kis emberke, egy
 nevető szemű, jószívű, meleg
 és erős kézfogású, egyszerű
 férfi, akiből árad a derű.
 Munkából jön, munkából haza tart,
 de észrevett mindket: három magyart.
 A beszéd jóízét ízlelte meg,
 mint előbb még a pohár söröket?
 Mert látni rajta: egy kicsit ivott.
 Boldogan kérdi: wengri, magyarok?

Intünk. Gyuri szól: no, mi baj, papa?
 Erre ránk villan boldog mosolya.
 A sör teszi, vagy a hamar-öröm,
 a kis emberke tűzbe-lázba jön.
 — Nagykanizsa, Komárom — szeme gyúl,
 hogy mindezt tudja, tudja magyarul
 és újra kutat: — fogda, fogda — szól,
 aztán hirtelen magyar dalt dalol,
 néhány ütem csak, fogja a kezünk
 és magyarázza máris lengyelünk,
 hogy ő fogoly volt Sopronköhidán,
 44 telén. Már nem is vidám,
 de azért minket sorra átölel,
 mert homlokunkon, szívünkben a jel,
 s testvérek vagyunk, ha nem is a vér
 szava szerint, de ez még többet ér.
 Az utasok csitítják, nem lehet
 lepisszenteni a kis öreget,
 felébredt benne egyszerre a múlt,
 s most mindazt, amit hazánkban tanult
 magyarok között, visszaszórja ránk,
 öröme friss tűz, jókedve a láng!
 Táncra is perdül, van álmélkodás,
 dalol. Bolondozik. Végállomás.

Ez itt a Barbakán. Megyünk tovább.
 Velünk búcsúzik most az ifjúság,
 az ifjúsága, rázza a kezünk
 és ölelget és sír a lengyelünk.
 Csődület támad. Megy már az öreg,
 megy inni, inni újabb söröket,
 integet, énekel, újra vidám. —

Pedig fogoly volt Sopronköhidán!

Dékány Kálmán

Honvágy a medencében

Tél.

A hideg Nap rásüt az úszómedencére. Kitartóan tempózik a gőzfelhő alatt. Friss, üdítő úszóvíz. A levegő fagyos, szinte mar. Nincs fedele a medencének, csupán a gőz védi a testet.

Körülötte apró vízgőyrök gurulnak, ahogy köröz, fürdősapkába szorított fejjel.

Hús éve minden reggel úszik. Ápolt, fiatalosan ruganyos. Büszke rá, de meg is kínlódik érte. Persze megéri. Ha Dalmával együtt mentek valahová, nővérek nézték.

Nincs több ilyen uszoda a világon! Utánozhatatlan bája van az évszázados vén falaknak. A víz tiszta, átlátszó, mint az Óceán. Csakhogy ott nem lehet télen fürödni. A Lukácsnak nincs párja. Már délután sóvárogni kezd utána. Mi lesz, ha elmegy? Nem jöhet többet?

Elhessentette a szorító rebbenetet.

— Figyelj! — parancsolt rá magára. Nem számolt, elfelejtette hányadik hosszán tart. Negyvenet szokott, az éppen ezer méter. Kényelmesen negyvenöt perc. Sohasem sietett: a légzés a fontos, hosszan, visszafogva az orron át. Valahol olvasta, egyetlen helyesen lélegző nemzedék elegendő volna regenerálni a fajt. A rossz lélegzés a legtöbb baj forrása.

Fenn hangtalanul ketyegő óra. Tízhuszat mutat. Így is lehet követni. Még huszonöt perce van. Milyen más, mint a hosszokat számolni!... Csaponghat, semmi sem köti. Az Idő mindennek tartalmat ad, bármilyen töredéknyi. Még akkor is, ha csupán a másodperc vibrája: összegez valamit. Az Idő emberibb, mint a Szám, mely elgépiesít.

Az Idő benned él mindazzal, amit magában foglal, tested homályában. Egy napon mindnyájan Idővé leszünk, — az öröklét formája.

Ne hallgass a Számra!

Lám, tengerre szállsz, otthonod felcseréled sudár feihőkarcolóval és előre félsz. Mert örökké ezt keresed. Ezt a hangulatot. Arcokat az uszodában, szavakat, mozdulatokat. A Színészt, az Író, a Vak Ügyvédet... Egykor kiürül a folyosó, aztán benépesítik a délutániak. Emberek, akiket gyűlölsz, amberek, akiket szeretsz. Ennyi vagy. Ezen túl nincs, aki megért s akit megérthetnél. Relé.

Lányod hív... Hús a húsdoból, vér a véredből, — kínból.

Menni kell!

Nagy csobbanás, nyomában hullám; végiggördült a medence kristályos vizén s megérinti. Hullám elől nincs kitérés!

Most már ketten vannak. Jót úszni csak télen lehet, amikor kevesen vannak. Csak az igaziak.

Fölrettent:

Istenem! Van tél NEW YORK-ban?!

Vastag, králozó karok, gömbölyű arc.

A Színész!

Csepegő arccal, hangtalan mosollyal üdvözlük egymást, mint hajók, ha találkoznak.

Jó színész, egyéni hangú. Rögtön felismerszik. Az iskolában mesélt róla a gyerekeknek. Arról is, hogy rendszeresen úszik, edzi magát, azért nem öregszik. Az Íróról is beszélt, aki tornával kezd, pedig nem fiatal már. S retteg a pocaktól. Azt tartja, akarat-gyengeség következtében beálló torzulás. Ha elengedjük magunkat. A pocak karakter-kérdés — szokta mondogatni. Kiderül, kikben van még tartás.

A Vak Ügyvédről sem szokott megféledekezni. Hetvenhét esztendő, úgy vezet be. Pereskedőket képvisel. Koponya. Esze vág, mint a borotva.

Igaziak... Bárcsak vele jöhetnének! Már holnap útra kelne.

A fordulóban lebukott, kifeszülve, nyitott szemmel víz alatt úszott egy darabon. Úgy élvezte, mint egy csitri. Hogy víz alatt is lát. — A nyugdíjas tárnárnő.

Éljen augusztus 20! — ütött szemébe a vízálló felirat a betonfenéken.

Megmosolyogta. Mosolyával együtt a többihez tartozik. Távozó szem elvisz minden kicsiséget, ami szíven markolhat: zuhanyrózsa, egy kéz formája, ablakon megcsillanó napsugár s vízbeoltott betűk. Mágikus apróságok vonzanak haza. Nagy dolgok soha. Személytelenek.

Máris szorongatják. Pedig még el se ment.

Dalma türelmetlen. Hetenként telefonál. Sürgeti. „Halló, anyu! Istenért, gyere már!”... Mintha a szomszédba hívná.

Az órára pillantott. Még tíz perce van.

Sokmindenről írt már, ő is sokmindent kérdezett levélben, de azt az egyet még nem: van tél NEW YORK-ban?

Meg kell tudni!

Addig nem vághat neki az útnak. Cél nélkül, vaktában... Van az a kis nyugdíj, meg az értéktárgyak. Apránként pénzre lehet váltani. Csendben eléldéget. Ha nincs dolga odakünn...

Zavart lett. Nyugtalan. Nem látott partokat.

Kapkodva lélegzett.

Legközelebb megkérdezi. Annyira nem sürgős. Jövő héten, ha megint telefonál. Négy éve van kint, az urával. Őt is vinni akarták. Szöktek. Úgy nem... Soha! Neki engedély kell!

Kinevették.

Istenem, hét nap! Még hét... Szinte beleremegett s megiramodott. Nem törődött többé a ritmussal. Versenyzett. Üldözni kezdte a Színészt. Erőből úszott, kapálódzva. Ő meg csak siklott, szelte a vizet. Befogta a fordulóban.

— Művész úr, egy szóra! — s pihegett. A Színész fujtatva fogódzkodott a vasrúdba. Bosszús volt. Most megint jön a rögeszméjével. Különben sem szeretne, ha úzás közben zavarják. Ez itt szertartás. De azért azt mondta:

— Parancsoljon, asszonyom.

— Nem akarom feltartani.

— Nem tart fel — morogta.

— Csak annyit... ugyanis kiutazom a lányomhoz.

A férfi rámeredt. Megőrült? Vagy csak félrebeszél?

— Ezt már elmondta, asszonyom! De sohasem lesz elintéznivalóm Amerikában.

— Nem. Nem erről van szó... Nem tudja véletlenül: van tél NEW YORK-ban?

— Tudja a fene! — és dühösen ellökte magát. Foga is vicsorgott.

— Kár — sóhajtott csüggedten az asszony maga elé. A Színész bőszen túrta a vizet. Áthúzódtott a túlsó oldalra.

Mindenfelé gumisapkás fejek pettyezték a medencét. Rögtön felismerte az író, nem annyira arról, mint inkább mozdulatokból. Hanyatt feküdt, egyhelyben lebegett elfátyolozva a felszálló gőztől.

Megtorpedózta.

— Szerkesztő úr! Szerkesztő úr!

Az Író felfigyelt s tüstént függőleges helyzetbe hozta magát. Nagy nőbarát, csaknem hódolva meghajolt:

— Rendelkezésére állok, asszonyom — mondta és feltűnt neki a csinos tanárnő szederjesedő ajka. Viziember volt, azonnal tudta, mit jelent s már éppen figyelmeztetni akarta, hogy hagyja el a medencét, azonban megelőzték.

— Képzelse, megkaptam az útlevelet. Nem szökve megyek, mint a lányom. Most három éve, hogy benyújtottam a kérelmet.

— Tudom. Már mesélte... De nem találtam elintéznivalót.

— Pedig úgy bíztam.

— Sajnos — tárta szét tenyerét az Író, megfélelkezve a helyről és elsüllyedt. Szájába csapott a víz.

— De azt csak tudja?...

— Sajnos — bugyborékolta a víz alól a férfi.

Az asszony türelmetlenül a magasba nézett. Az óra percmutatója figyelmeztette a túllépett időre.

Megpillantotta a látóvá idomult kezét.

Az Ügyvéd! — és gyorsan felé startolt. Már csak benne bízott. Több volt, mint egyszerű remény. Biztosra ment. Benne nem csalódhat. Többet tud, mint a látók.

— Wimmer úr! — bukkant fel mellette a betonfalnál.

— Lenkné önagysága? — ismerte fel a hangról és még csak meg sem lepődött.

— Mivel szolgálhatok? — kérdezte ügyvédi modorban, felfigyelve az asszonyból áradó vibrálásra.

— NEW YORK-ban... — rebegte könyörögve. — Ne féljen... Engedélyel... Örökre.

— Örömmel teljesíteném — mondta érces hangján a vak. — Már klienseimet is megkérdeztem, azonban semmi...

— Nem!... Nem lehet — nyögött fel az asszony.

— Abszolút semmi.

— De talán... — dadogta a tanárnő. — Tessék mondani... Legalább tél... NEW YORK-ban tél?...

A vak ember fejét rázogatta és most már határozottan érezte, hogy baj van. Milyen lázasan, dideregve, szinte eszelősen beszél!

— Majd utána nézek — akarta vigasztalni.

Semmi válasz. Csak ür. Mint aki hirtelen nincs.

Megborzongott:

— Asszonyom! Lenkné önagysága! — szolongatta és kezét csápként előre nyújtva forgolódott, mintha látna.

Az asszony pedig gondolat nélkül menekült a ránehezedő víztömeg elől. Rúdon függve, mint a vak, vonszolta magát a feljáró felé.

Simon Béla: Mezei táj

Simonyi Imre versei

A viador ébresztése

(Ernest Hemingway emlékezete)

azt az ólmot pedig
köpd az ólomgyárosok képibe
viaskodó

aztán még ma délelőtt keresd meg azt a férfit
aki Madrid alatt is az volt
meg az asszonyok ágyában is az volt
s az volt ha cetek martak belé a tengereken
valamint komondorok gazdástul a faluszélen
és az maradt az arénában is
amikor bikaszarvú érveken forgott már a világ
s a ringben is — hol kemény kesztyűk
és mindenütt — hol véraláfutásos-szemű eszmék
sujtottak a laposra-vert-orru igazságra
s aki józanító igéket karmolt
a ludbőröző hátú papírra
(még az egymást váltó duplakonyakok
a sárga földig leszopták magukat
s folyton szomjazó korhely poharakban)

ahogy már mondtam
azt a férfit kerítsd elő hát
hisz dolga akadhat Madrid alatt még
s mert asszonyok is lesznek örökké:
pendelyt lehántók
s im aszusodik már lassan Tolcsva is
s Avignon új szüretre készül
s mert soha az élet nem volt méltóbb még
vinni miatta
s ilyen szükségén férfiaknak

ezért mondom hogy azt az ólmot
húzd a zsinigre nehezekül
ki tudja
talán már hajnalban
kor idő alkalom leszen
nagyhalra indulni a fiúval
ki a küzdelmes tengerekre

Litánia

a nevedre már nem emlékszem
a nevemre már nem emlékszel
a hangotokra már nem emlékszem
a hangunkra már nem emlékszel
az öleléstekre már nem emlékszünk
az ölelésünkre már nem emlékeztek

a sebekbe már behaltam
a sebekbe már behaltál
a sebekből már felgyógyultam
a sebekből már felgyógyultál

hogya: soha többé — megfogadtam
hogya: soha többé — megfogadtad

hogya: téged s hogya: örökké
meg hogya: vége — elmondtam már
hogya: engem s hogya: örökké
meg hogya: vége — elmondtad már

húszmillió éve hazudjuk tiszta szívből
együkét úgy mint a másikat

ideje már hogya elpiruljunk végre
egymás miatt és egymás helyett

eredj hát utadon
magam is elmegyek

csak az maradjon vélünk
aminek nincs kezdete se vége
csak hőfoka van meg kiterjedése
meg szívre lélekre agyra ágyra
redőnődő mindenhatósága
halálunk órájáig ez legyen
— a százszor elárult —
veled vele velem
szerelmem szerelmed szerelme
mindnyájunk szerelme:
szerelem

Ha jössz szívem

Ha jössz szívem — a réten át gyere
 aztán fordulj a nyárfasor fele
 aztán (felém-lejtésű hajlamon)
 ereszkedj le a szelid hajlaton.

madárijesztőként. — Lásd, az vagyok.
 Gyűjtsd kosaradba a kendermagot
 (a hiányodban elpergett időt)
 és szórd elém egy éhes délelőtt

Nézd, nem a domb: — a kéteü
[meredek]
 Am azon túl már földközeli lebeg
 az ég — egünk — s a küzdelmes világ
 vásznába törli izzadt homlokát.

hadd szemelgessem — jó ízű — hívem
 — Ha még egyszer jössz így gyere
[szívem. —
 Meg úgy, hogy mard belém magad erős
 foggal: — rögeszmébe az eszelős —

Hát arról jöjj — hol ábránd és való
 játékekével egybeszántható
 — s telekkönyvezettek a mániák...
 — Ha jössz szívem; a rozsvetésen át

meg úgy, hogy fojtogass olyan puhán
 mint egy nyárvégi lusta délután —
 s egy véraláfutásos alkonyon
 úgy jöjj, mint az utolsó alkalom —

gyere! — Tudod ahol a gyalogút
 talpunk előtt az árokba gurult
 és egyirányú ösztönöd alatt
 megnyílt a szerteágazó tudat

meg úgy, mint a suhogó sejtetem;
 de ön- és közveszélyes éjjelen!
 — Ha jössz szívem; a réten át gyere
 aztán fordulj a nyárfasor fele,

benned. — S alduhantál — Ámde én
 fennakadtam egy szilvaág hegyén
 s azóta nyársan (immár nélkülöd)
 forgat az özvegyült önkívület:

ám onnét oldódj az időbe át:
 terjedj, mint a százados babonák
 — s én elhiszlek! — S zúdulj mint
[vadvizek
 e mosdatlan világra! — Szelidebb

sodrással pedig áradj énfelém,
 áradj mint a jóillatú remény;
 mint a nyárfaerdők lehellete
 ... ha jössz szívem. — — — De

[meztelen gyere!

Gyurkovics Tibor versei

Juhász Gyula

Egész nap élek. Hegyes idegek
és rózsaszínű ablakok között.
Belső szuronyok sebesítenek
és körülvesznek éles börtönök.

Fáj a világ és magam is sebes
vagyok, belülről fölhasadt világ,
belémtapad, szigonyoz és sebez
a napi lét, mint az üvegszilánk.

Az ágyra hullva rettentő parázson
fekszem mindennap rezzenéstelen,
külön kupacba összegyűrve várom
a reggelt és vérzik a tenyerem.

Önkéntelen fakír, az üres éjben
el nem veszíthetem stigmáimat,
még túlvilága sincs, testére ébren
a lét rózsája újra rátapad.

Enyhülj virág, sebek rózsája! Vajmi
keveset ér a szerzetes szava.
Azt álmodom, hogy meg kellene halni
és nem halok meg egész éjszaka.

Egyedül

I.

Szenvednek a nagyágú fák
s a dáliaik is nélküled,
és szenvednek a bútorok.
Magában áll az épület.

Jajong a fal és szenved a
poháron az öntött alak,
belép egy régi idegen
és ők is látják, nem te vagy.

Mindenki látja. Nincs sehol.
Eltakarnak a hegysorok.
Senki se tudja, milyen a
hang, mit az asszony ajka mond.

Senki se látja léptedet,
a vékony csontokat, a váll
málnapiros, tört ereit.
A ház egész nagy váza fáj.

II.

Engem figyelnek. Mintha mit
se törődnének vele, egy
fényképet csúsztatnak kezembe
s egy kézzel írott levelet.

Ki lehet ez? Egy arc, haj és
virágos bőrű nyak. Nagyon szép.
Talán csak arc. Egy semmiség —
a kertbe áthajol a szomszéd.

És ez a szem. Ez a betű,
mit írhat benne valaki?
A páncélkemény szavakon
ki bír valamit mondani?

Talán csak szó vagy csak vonal,
nem fontos és érdektelen.
Már kavarodik le az ősz
s levél gyűlik, töménytelen.

III.

Magunk is így vagyunk talán.
Azt várjuk, mikor múlik el,
úgy mérjük, mint a lázat, a
sebeink hőmérőivel.

Percenként forró és hideg
a test, a lélek, a köröm.
Remegve hallgatjuk a láb
kopogását a fals kövön:

ez ő, ez ő, a láb, a talp,
ma biztos meg kell jönnie.
Kívül-belül sebes a test
s az utcán nem jön senki se.

Talán megnyugszunk. Egyszer a
kapuba állok hirtelen
kalapban, ingben, urasan
és elmúlik a szerelem.

IV.

De most az eső rámszakad
és lecsorog az arcomon,
mintha csak könnyeznék, pedig
isten látja, hogy nincs okom.

Most a kabátom foszlik el
és szakad rólam le a fény,
úgy állok a felhők alatt
ügyetlenül és feketén

s benn eltörik a gondolat
simaüvegű pohara
s az ember marad, mint a só,
kirajzolódva egymaga.

Mozdulnék — semmit sem tudok.
Semmi színész, semmi szerep.
Jőjj a házamba s mondd, te vagy,
aki nélkül nem élhetek.

Mély

Nem tudlak. A fejemben
nem vagy sehol. A számra
ráhullik szólitatlan
a távolság magánya.

Nem is tudom, milyen vagy?
világos vagy sötét,
már elvesztettem arcod
ideges örömet.

De lassan mozduló,
nagy hálók húrja átfon,
húsomban földereng
emléked, mint a bársony.

Cs. Nagy István

Gyermekkor

ERDEI NÉP

Fagy csikorog vagy gyapjas hó szakad,
fejszékük szól, csak verik a vas-éket,
s apám köböz, havat tappogva lépked,
méri az átmérőket, hosszokat.
Másik meg rőzselángot borzogat,
kistűz-rakó gyerek a perzselésnek
örülhet így. Farkasfogú fűrészek
sziszegnek, a hófelhős boltozat
alatt felizzik egy-egy hosszú strófa.
Erdei nép, akár a csaptatófa,
a rönkszorító a szekereken,
lelkük olyan kemény ívben hajol rám,
s helyet szorítanak a láng-bokornál,
hogy osztozzunk a kevés melegen.

SZENTJÓZSEF

Hogy félttem, ha a majori határban
a német intézőt robogni láttam.
Bolondos úr volt, emlékszem szavára,
biztogatott magához invitálva:
„No, te szentjózsef, gyere föl
[kocsimba!
Így estem addig ismeretlen kínba.
Vihoghatott, én már előre tudtam:
erős leszek, hozzá-hajlíthatatlan.
Ha rátenném a hintó lépcséjére,
talpam tüzes vasától el is égne.
S hová akar? ... Miféle messzeségbe?
Egy életre bezárultam keményen,
s az úr, ha még lett volna benne
[szégyen,
nem nevet a kis lennyűvő-legényen.

KISVASÚT

Répaszedésre minden megfakult.
A krumpli még fészkeből oly derüsen
fordult ki, de már fájlaló esőben
térdelték a sarat nagy répakúp
körül búcsúzó summások. Vasút,
dudvák közt kisvasút asztmás köhejjel,
vitte, amit én kapáltam, egyeztem
társaimmal. Valami mélabút
hagyott szívünkben, ébredő gyanút,
hogy nem jut nekünk abból egy
[cukorszem.
S nem jutott, legalább valamikor nem.
De hova tűnt az úri kisvasút?
Újparasztok tépték föl negyvenötbe,
istálló-gerendát vágtak belőle.

ÉJJELI CSÉPLÉS

A kamaszkori augusztusok
szárazvillámos koraéjszakáit
megemlegetem: porfelhőn világít
át a traktor, ha el nem pusztulok,
most megmutathatom, mennyit tudok.
Kévét szórok a hasfal-szakadásig,
szórnom kell, mert a Miska, Jóska
[bácsik
is ezt teszik, a lánc része vagyok.
A dobnak mindegy: nagyok, kamaszok,
senki se kérdi: bírja a diák itt?
Erőt kíván a dob, kölyköt, akárkit,
bár ha sűrűn etetik, úgy bufog,
mint rossz gyomor. És bírnom kell
[velük,
hogy ki ne tagadhassák gyermekük.

Gera György

Tennessee Williams

Napjaink nyugati színpadát „fiatalok” uralják. Adamov, Beckett, Behan, Dürrenmatt, Frisch, Ionesco, Miller, Osborne, Wesker és Tennessee Williams — egyik sem haladta meg az ötvenet, a koronázatlan király, Jean Anouilh pedig az idén tölthette be.

A „nagy öregek” kora, mintha lejárt volna. A hajdani dicsőség devalválódott, a régi hírnév — ha új nem tetézi — annyit sem ér, mint egy elsüllyedt birodalom nagykeresztje. Az új nemzedék szerint a hagyomány: foszlott családi album. Csupa megsárgult kép, az ember csak nagy megerőltetéssel hámozza ki a rég-halott bálkirálynők mesés szép profilját, viszont tisztán maga előtt látja a Lavallière-nyakken-dős, klott könyökvédős fotográfust, amint chaplini ügyefogyottsággal bebúvik a fekete kendővel letakart lemezes masinába.

Ezek a negyvenesek csak azt tekintik tradíciónak, amit maguk választottak azzá, maguk keresik ki rokonaikat s nem ismernek képmutató kegyeletet. Őszinték, kíméletlenek — és gögösek.

A második világháború éveiben vagy közvetlen azután szólaltak meg. Hangjuk: rekedt, eltorzult, néha kétségbeesetten rikácsoló. Élményük: az elfelejtett, becsapott, kiszolgáltatott emberé. Arról beszélnek — olykor jelképesen, olykor zavar-tan vagy nagyon is szókimondóan —, ami vegyes közönségünket egyformán foglalkoztatja. Szorongásuk, nosztalgiájuk és lázadásuk az ő félelmeiket és tiltakozásukat fogalmazza irodalommá. Betegesen érzékenyek a mások fájdalma iránt — alkalmasint azért, mert maguk is betegek. Függetlenségre és eredetiségre törekszenek, de szemléletük voltaképp az elmúlt korok tanácstalan, riadt polgáráé. Azzal a különbséggel, hogy ők nyugtalanabbak, nyersebbek és illúziótlanabbak.

Ellentétben elődeikkel, nem az irodalmat tartják legfontosabbnak a világon. Kiabálnak, hogy meghallják őket, s mivel a nyomtatott betű a leghangosabb, regényeket, drámákat és novellákat írnak.

*

Tennessee Williams ehhez az elszorult szívű, illúziótlan és nagyhangú nemzedékhez tartozik. Széles mellkasú, jóképű, vérmes — ennyit árulnak el róla fényképek. Szögletes arcában huncut szempár, egyenes metszésű orra alatt gondosan stuccolt bajuszka: külseje inkább filmszínészre, mint íróra emlékeztet. A magazinok riporterei szinte hetenként kapják lencséjük elé, hol egy sex-bombával karonfogva, hol szerzetes öccsével sétálva — könyvtárban soha. S úgy tetszik, Williams nem kerüli a riportereket, mindenről nyilatkozik. Arról, hogy nem akar megnősülni, három drámát ír egyszerre, tíz év alatt hárommilliót keresett.

Van ebben az önreklámban jócskán pukkasztó krakélereskedés, de egyfajta csügedt beletörődés is: a pap fiának morcos megadása. Tudjuk, milyen nyomot hagy-nak egy íróban a félig emésztett, ám mégis pályát határozó gyermekkori tapasztala-tok, az első találkozás, és elidegenedés szeszélyes pillanatai. Williams szülővárosa, Columbus (Missouri), ez a sivár déli város a lecsúszott, bosszú-sóvár ültetvényesek, hétpróbás szerencselovagok, alkoholista „boss”-ok és szadista fajvédő filiszterek gyü-lekezőhelye. A neonok káprázatos tűzvirágokat nyitnak itt, gátlástalan flapperek száguldoznak százhatvanas tempóval, de néha felbukkan egy-egy vén néger varázsló is és extatikus fohászokat hörög. Minden elérhető ezen a vidéken, ami nem pénzzel, az fáklyalánggal, szégyenbélyeggel, leeresztett fehér csuklyákkal. Középkor és leges-legújabb technika lép itt frigyre s vajúdik hipermodern inkvizíciót. A randalírozás, fajtalanokodás és segély-sikoly mindennapos attrakcióvá silányul, valamirevaló hecc csak akkor kezdődik, ha kutyákkal lehet szökött fegyenceket széttépetni, rózsalugaso-kat rágyújtani egy niggert kiszolgáló kocsmárosra, és kiherélni a szerelmi viadal esélyesét.

Williams mindezt gyermeki megrendüléssel az emlékezetébe vési. De addig, amíg drámává transzponálja ezt az unalommal körített irgalmatlanságot, hosszú idő telik el: szerzőnk kijárja az amerikai írók kötelező elő-iskoláját s mesebeli har-madik fiúként, szerencsét próbál sok mesterségben. Egy darabig cipőraktári tiszt-viselő, azután liftesfiú, szállodai boy, mozijegyszedő és pincér. Zsebében a yowai egyetem diplomájával.

*

Első sikeres műveit — az *Üvegfigurák*at és a *Nyár és füstöt* még számos társ-szerzővel írja: a XIX. század modern drámájának csaknem valamennyi úttörőjé-vel. Strindberg, Hauptmann, Csehov, Ibsen, de még Maeterlinck is fogja a kezét s a XX. századból átnyúl érte Brecht, Pirandello és O'Neill. Tom, az „Üvegfigurák” hőse, aki kalandvágát a mozi kábítószerével csillapítja, Ibsen Brandjával együtt ar-ról álmodozik, hogy a valóságot összeegyezteti a költészettel, húga, ez a sánta tündér, a „Sirály” Másájával elmondhatja: „Úgy vonszolom az életet magam után, mint va-lami végnélküli usztályt...” s a „Nyár és füst” Almája „Ványa bácsi” Szonjájával együtt bevallja: „Feladtam minden büszkeségemet, nincs erőm, nem tudok ural-kodni magamon.” Se szeri, se száma az ilyen áthallásoknak. Mint ahogy se szeri se száma azoknak a sorvasztó situációknak, laza dialógusoknak, s az érzelmek meg-foghatatlan kettős áramköreinek, amelyek a XIX. század drámájának szellemét idézik.

Zárt világ ez, amely hiába próbál kinyílni, tagolatlan, egybemosódó, csupa-meglepetés, csupa-bánat. Nincs többé önmutogató rend, az ellentétek szimmetriája felzilálódik, a kauzalitás érvénye leszűkül, a két pont között meghúzott egyenesen mindössze egy-egy ördögös kötél-táncos képes átlejteni. Semmi sem bizonyos, még maga a bizonytalanság sem, nincs általános és örök, példás és helytelen, célszerű és módszeres. Az egyedülmaradás tanácstalan megrendülése ez, a kintrekedése, a min-denki más: senki — elkárhozott pillanatáé. S ennek ellenkezőjéé: csak a többiek vannak, az Én úgy oldódik fel a tömegben, mint víz a cukorban. Ami voltaképp egyre-megy a cselekedet morális megítélése szempontjából, hisz ez is. amaz is egyfajta megfásult determinizmus.

„Mindenki áldozat” — mondja Amanda az „Üvegfigurák”-ban, miközben anyás csökönységgel hasztalan igyekszik kinyitni a paradicsom beroszdált kapuit leánya előtt. S Jim, aki már tudja, hogy a szeretet kölöncével nem hódíthatja meg a ha-talmat: „Azt hiszi, csak magának nehéz? Egyedül maga érzi úgy, hogy nem sikerült az élete? Nézzen körül, hány embert lát, aki épp olyan csalódott, mint maga.” De miért? Miért kell ártatlanul szenvedni? Ki hozza ezt a sok kancsal ítéletet? Williams, — a századvégi elődeivel egyetértésben — senkit sem tesz személy szerint felelőssé. Valami elromlott, valahol baj történt, a nyugalom felbolydult, kiderült, hogy a logika hivalkodó partjai között szörnyű hasadék ást, a titok: törvény, a kivétel nem erősíti

a szabályt, hanem maga is szabály — de felelős nincs, hisz a jószándék fájdalmat is okozhat, a gyűlölet örömet is.

De hát ilyen körülmények között csak tévedni lehet, hibát hibára halmozni, s mások által vagy akaratlanul elkövetett bűnökért lakolni. Vagy — menekülni. Am hogyan? És hová? Hisz ha nincs többé határ, ha nem tudni mi a lényeg, és mi az átmenet, ha a szakadék nemcsak elválaszt, hanem összeköt is, merre visz a szabadulás útja? Nem ábránd-e csupán, vágyak térképén kanyargó ösvény? Nem fellebbezhetetlen-e ezen a földön a pusztulás semmi és minden, igen és nem égővei között? Marad-e más hátra a fejet hajtó lemondásnál?

Vagy talán mégis? Mégis át lehet lépni egy harmadik vagy negyedik dimenzióba? Ki a megmondhatója, hány síkja van a létnek? S talán kívül is lehet állni, befelé is fordulni s ezáltal felül is kerekedni?

Lehet? Nem lehet? A birkózás egyszerre több porondon folyik s a gladiátorok néha helyet cserélnek. Megmaradni és szabadulni; megőrizni egyéniségünket és kibújni a vakvéletlen ravasz fogásai alól: Williams első drámahősei ezért küzdenek hétköznapijaink arénájában. Fáradtak, tehetetlenek — és lankadatlanok. Összeszorított fogakkal végzik napi edzéseiket, és szorongva eltöprengenek megmosolyogni való előrehaladásukon. Mert hisznek a lélektani dráma tetszetős szofizmájában: azt képzelik, ha megmagyarázzák az embert, sikerül a világot is megérteniök. S aki a világot megérti, útlevelet vált a szabadság honába.

Persze, hamarosan ráeszmélnek, hogy a szökés is épp olyan megvalósíthatatlan, mint minden egyéb vágyunk. Ha nincsenek pólusok, ha az ellentétek összekuszálódnak, és minden átmeneti, akkor nincs megbízható barát és kijelölt nagyhatalmú ellenfél sem, se Sors, se Isten, se világraszóló diadal, se magasztos elbukás, a vétek meggondolatlan ballépéssé züllik, s a bölcsök tógáját az ölti fel, aki kerüli a kihívó tettet: a lényegében tragédia-ellenes rezonőr.

Mindent relativizáló, kicsinyes, cselekményt bontó, feszültséget felfüggesztő dráma ez, önmarcangoló és kétségbeesett. És megható és eszménytelen. Vergődő univerzumából kiszorul a pátosz — Sorssal vagy égi hatalmakkal ünnepeyesen pörölni kellett — bankárokkal, mészárosokkal és háziurakkal már csak ravaszul köntörfalazni lehet. Vagy gyámoltalanul tiltakozni. De ennek sincs semmi értelme. „Mindenki áldozat” — még az is, aki azt hiszi, hogy pillanatnyilag felülkerekedett.

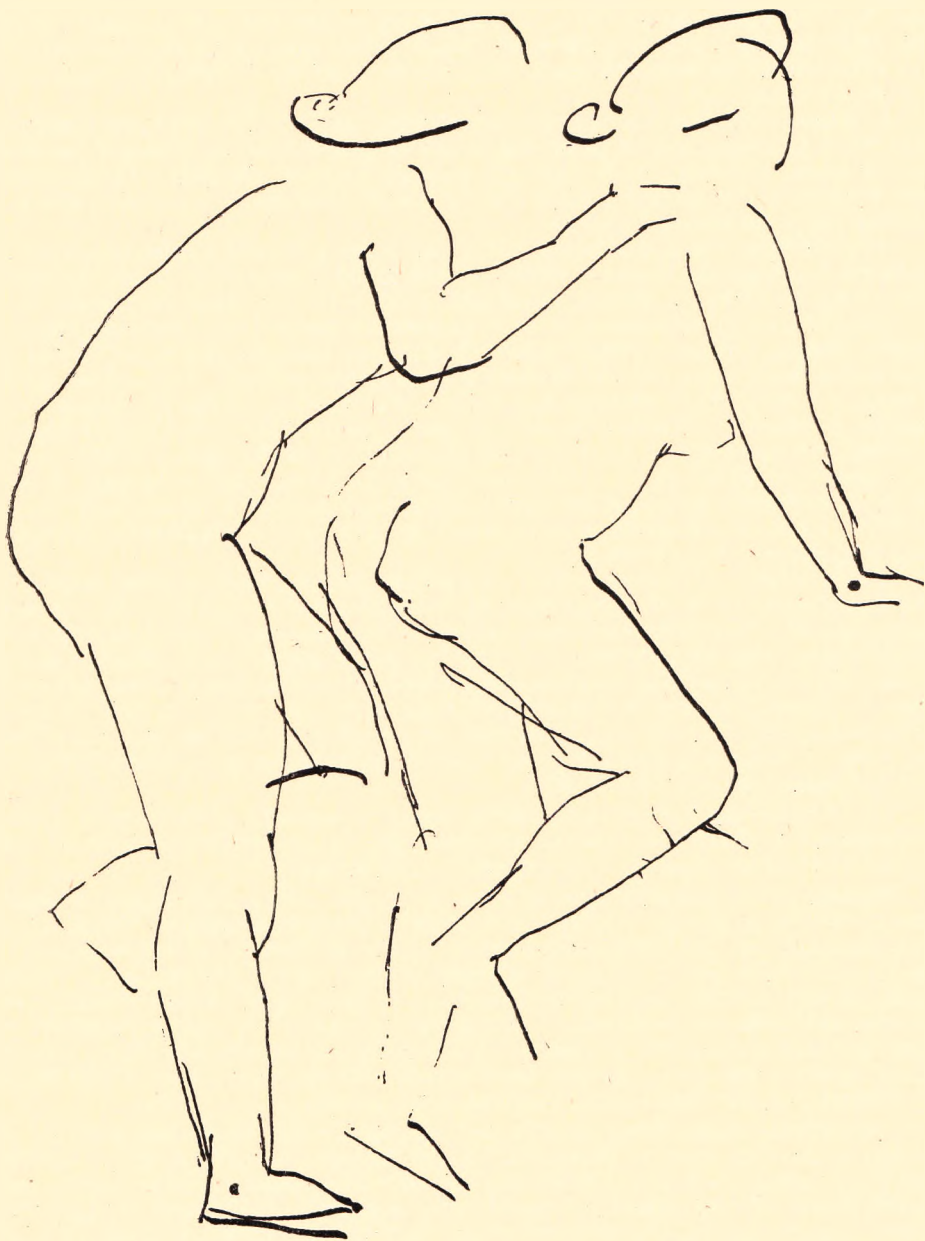
*

Író és hőse, ha nem is mindig a flauberti „Bovaryné én vagyok” nyíltságával, szükségszerűen azonosul egymással. Williams sem kivétel. S jöllehet érett műveiben ez a vallomás-jelleg nem annyira szembeötlő, mint az „Üvegfigurák”-ban, ahol Tom — akár egykor a szerző — cipőraktári tisztviselő, és verseket ír a cipősdobozok fedelére, s barátja Jim, a kollégium hajdani büszkesége, elárult reményeiről kesereg, a későbbi témák és konfliktusok is Williams Délen szerzett élményeit, különösképp gyermekkori tapasztalatait sűrítik drámává.

Miről is szólnak ezek a darabok? Kései szenvedélyekről, elmulasztott gyönyörökről, elleplezett ábrándokról. Arról, hogy az élet fáj s az egyik embernek gyötörnie kell a másikat; hogy minden jóvátehetetlen, a gonoszság ugyanúgy, mint a jószág; hogy hiába féktelenség, szerelem és vagyon, az embert nem ereszti a kelepce, hasztalan csapkod maga körül, törvénye az összeroppanás.

Laurát, az „Üvegfigurák” tündér-alakját sántasága húzza le a sárba, „A vágyak villamosa”-nak Blanche-a feslett múltja miatt kerül tébolydába, Brick a „Macska a forró ház tetőn” hőse azért veszti el egyensúlyát, mert képtelen pederasztá barátját felejtetni. Big-papa azért érti meg, hogy minden hazugság körülötte, mert megtudja, hogy gyógyíthatatlan rákja van, a „Tetovált rózsza” Seraphinájá azért háborodik meg, mert rájön, hogy férfi kötelességét példásan teljesítő ura szeretőt tartott — csupa hús mivoltáért, beteges érzékiségéért bűnhődő figura.

„A naturalizmus megengedett poézise a pathológiában van” — írta Alfred Kerr.

Simon Béla: Aktok

S Lukács: „Ez a kiemelés egyetlen lehetősége, mert a meddő akarat... pathológi-
kusan hat.” S valamivel odább: „... minden rázkódtatással járó átmenet, amikor
nincs sehol semmi biztos az életben, az idegek pathológikus túlfeszültségét idézi elő
... az átmeneti idő drámájának hősei, akik régi és új között ingadoznak, mindig ilyen
állapotban vannak...”

A lélegzetelállító összecsapásokat illetéknépp szakadatlan ordenáré marakodás
váltja fel, a fennsleges bukást pedig depresszió és idegösszeomlás. Persze, a harmadik
felvonás végén nagynéha itt is elsül egy pisztoly (Orfeusz alászáll) s megtörténik a
végső leszámolás. De ez már inkább csak a szerző elégtétele — a színen néhány je-
lenet óta úgylis élő haloitak ágáltak.

Halálraftéltek színjátéka folyik hát a színpadon s a szín: siralomház, ahol ke-
kegyelemért folyamodó bűnösök töltik — születésüktől kezdve — utolsó napjaikat.
Mert itt mindenki bűnös. Bűnös, mivel bűn maga a lét s a létből elvágyódás is.

Csak hogy miért vágyódnak el ezek az alakok? Miért érzik terhesnek nemcsak
életüket, hanem a rájuk záródó világot is? Williams szerzetes bátyja egy ízben úgy
nyilatkozott, hogy öccse drámái Istennel folytatott párbeszédnek. Ami, persze, túlzás,
de annyi. Igaz, hogy szerzőnk hőseinek testbe-zártsága, testet börtönnek érzése
túlmutat a sikamlós erotikán. Mert Williams hősei, miután megszabadultak Isten
bűvköréből, és megtagadták az ellenkezést egy adott társadalommal — amelyet egyéb-
ként bomlasztónak ítélnék — önként bezáratták magukat a hús börtönébe. S ezt a
hús-börtönt nemcsak kielégületlen vágyak töltik be, hanem a „Geworfenheit”, a „raj-
tam kívül nincs semmi bizonyos és én sem vagyok bizonyos” abszurd fájdalom s az
isteni kegyetlenség felpanaszolása is.

Lét és semmi, az értelem csődje, az ösztönök hegemoniája, minden csupa-titok,
csupa-meglepetés — a williamsi drámák eszménytelen eszmeisége így áll össze
egésszé, apellál megrögzött vehemenciával irracionális szenvedélyekre, boldogító kény-
szerképzetekre, morbid vágyakra. A logika két partja között ásító szakadék egy idő
óta amúgyis a nyugateurópai modern színház kincsesbányája. Freud, Jung, Adler után
fizikusok támogatták meg ezt az abszurd világképet, jelentették ki, hogy a megis-
merhetőnek csak a határait cserkészhetjük át, az egész birodalmat sose hódíthatjuk
meg, mivel a végletekig feszített logika valahol elpattan s a bizonyosság egyenleteit
bizonytalansági tényezők váltják fel.

Így, Dürrenmatt szerint, saját műve: ennek a szakadás által létrejött abszurd
paradoxonnak a vizsgálata. Ionesco: elterpeszkedés az abszurdban. Adamov: a kép-
telenség kicsúfolása. Beckett: csillagvizsgálás a hasadékon át.

Williamsnál a szakadás nem annyira a logikai elvonatkoztatások világában
történik, hanem a párolgó földön. Az ő hősei: a legjobban magukra hagyottak az
egész jelenkori nyugati drámairodalomban. Nincs se társuk, se szövetségük —
még az ellenségük sem bizonyosan ellenség. Apjuk, anyjuk, feleségük, gyermekük
csupán vérségi kötelék, akin csillapíthatatlan sóvárgásukat kiengesztelhetik, akin
bosszújukat kitölthetik. Nemcsak azért marják egymást, mert meg szeretnének ma-
radni vagy eljutni valahova, s mindenki aki útjukba áll: ellenük van. Nem, Williams
alakjai főként azért tépik egymást, mert együvé vannak zárva, s mert még mindig
kényelmesebb otthon kiélni szadizmusukat, mint másutt.

„Egy dráma szereplőiben mindig kell maradnia némi titokzatosságnak — írja
Williams a „Macska a forró bádogtetőn” kellős közepén — mint ahogy a való élet
minden szereplőjében is sok megoldatlan marad.” Ráeszmélés és megvalósulás azon-
ban sehol sem áll olyan távol egymástól, mint a drámában. Williams is tudja, hogy
minden jelentős színmű többet mond, mint amennyit szereplői beszélnek. Ő is sze-
retné, ha darabjaiban valami „csak sejtett”, „tárgy-mögötti” szorulna meg. Csak hogy
az, aki a világot kaotikus gomolygásnak látja, nehezebb helyzetbe kerül, ha áb-
rázolni akarja, mint az, aki valamilyen rendező elvben hisz. S szinte megoldhatatlan
feladat elé, ha végnélküli bomlási folyamatot kíván a színpadon megjeleníteni.

Ámbár Williamsnak mégis van valamilyen zavarosan megfogalmazott crédoja:
hisz egyfajta ősi vitalításban. S noha hősei nem tisztelik az életet, tíz körömmel

kapaszkodnak belé. Kevés megrázóbb oldala van a modern drámairodalomnak, mint az a néhány, amelyen a félrevezetett Big-papa leszámol a múltjával. Revideálni egész életét. Újrakezdeni a még megmaradó néhány évre! Hamiskodás nélkül élni, faképnél hagyni a gyűlölt, nagyszájú asszonyt, bundákba borítani, briliánsokkal teli-szórni az első széptestű ringyót. Mindez a realitás és a jelkép borzongató erejével robban ki belőle — de már későn.

Mint ahogy ezekben a drámákban minden felismerés későn történik. S a helyrehozhatatlanért felelőtlenül is lehet felelősséget vállalni: az embert nem köti többé kockázat, nem kell attól tartania, hogy elront valamit. Ilyenkor könnyű az áldozat-vállalás és súlytalan az áldozat — még ha halált idéz is fel.

Williams vitalizmusa már leszámolt a „férfiasság” mithoszával. Ellentétben Hemingway-el, nála a mokánykodás az elesettség palástolása, nem erény, hanem gyöngeség. A „Tetovált rózsza” Salvatore-ja kötekedik, a hetykét játssza, de valahányszor megverik, sirva fakad. Stanley. „A vágy villamosa”-ban azért fordítja tuskéit a külvilág ellen, hogy puha testét megóvjá. Csupa kompenzált indulat, elnyomott szenvedély, sanda komplexum. A gyöngék szeretik a monológot, a pusztába kiáltott szó megnyugtatója őket. S ezek az alakok mind magukban beszélnek — a többiek csak véletlenül hallják meg őket.

És amikor nagyritkán mégis rászánják magukat a párbeszédre, azért szólalnak meg, hogy bosszút álljanak. Tom, az ersatz-örömkért, Big-papa és Lady a jólétért fizetett megalkuvásért, Blanche a drágán vásárolt gyönyörökért. Sérelmek nélkül épp olyan nehéz életben maradni, mint remények nélkül. Williams hősei azonban, mintha még az áhitott boldogságnál is jobban ragaszkodnának séreimeikhez, szinte kéjjel nyújtózkodnak el bennük. Persze, szenvednek is tőlük. De nem hajlandók lemondani a szenvedés jogáról. Nem mintha szeretnének szenvedni, de a mindennapos fájdalom ébrentartja bosszúvágyukat.

*

A szüntelen fájdalom eltompítja az elmét s betegesen érzékennyé élesíti az ösztönöket. Különös, hisztérikus légkör jön így létre: mindent elborít a gyanakodás, mindenki en garde-ban áll, de védekezni csak foggal-körömmel tud — a szenvedés rározsdásodik az agyra és zárlatot idéz elő. Williams hősei nem szeretnek gondolkodni, leszoktak róla. Inkább túrnak és kínlódnak. Mert a beszéd gyakran nagyobb kín számukra, mint a test sanyarúsága. Brick örökké szemére veti Big-papának, hogy csak beszél, beszél, de nem mond semmit, s csak akkor nyugszik meg, amikor közli az öreggel közeli halálát. Ami természetesen a képmutatás fölött aratott győzelem is, de elsősorban nem az. Ezekben a hősökben ugyanis nincs szemernyi metafizikai kíváncsiság sem. Úgy vélik, ha életről beszélnek, a póre testükről szólnak, az animális funkciókról: születésről, jóllakásról, szeretkezésről és halálról. De a halálban sem érzik meg a végtelen borzalmát. Irtóznak tőle, de csak annyira tiltakoznak ellene, amennyire gyönyör-fosztó jellegétől félnék. Rosa évekig gyászolja az urát, de a lét-nemlét szorongása egy pillanatra sem győtri, egyszerűen a szolgálatkész férfit képtelen felejtetni. S Maggie nem azért tűr, mint „macska a forró bádogtetőn”, mert vagyonna, társadalmi rangra pályázik; a hím kell neki, akivel már esztendők óta nem halt együtt.

Magyarázható ez az önkéntes téma és konfliktus leszűkítés a déli vérmérséklet szilajságával? Aligha. Williams túlságosan céltudatos szerző, amikor vállalja a lélektani dráma szolgálatát, elfogadja a vele járó öncsonkítást is. Mert öncsonkítás ez, lemondás a teljességről a részlet torz felnagyítása ellenében.

Persze, a gondolati tartalom hiányát — hacsak részben is — pótolhatná a tett, a felgyorsított cselekmény. Csakhogy a modern polgári dráma legtöbb alakját, a szervezett külvilág megfosztotta a látványos cselekedettől. A hősök javarészt zajos, szürke városokban élnek, ahol mindenkinek megvan a maga percre beosztott időrendje, nem lehet egyszemélyes birodalmakat alapítani, bele kell illeszkedni a gépezetbe. Ezért

aztán a XX. század nyugati drámájában a súly áttolul a cselekedetről a gondolkodásra és a dialógusra. De Williams alakjai nem elég differenciáltak, ők leginkább csak érzik a tett hiányát. Érzik — és szenvednek tőle. Mert ez volna az igazi terrénjük, itt élhetnék ki vad, falusi-bicskás indulataikat. Ám a társadalom ebben is nemet mond, itt is ellenük szegül. S számukra nem marad más a tétova elvágódásnál, valahová, ahol cselekedni lehet, ahol a kaland egyértelmű a hétköznapiakkal, ahol „minden percben történik valami”. Csakhogy maga ez a vágy is abszurd. Mert ebben a világban, ahogy azt Tom, az „Üvegfigurák”-ban mondja „a férfit megfosztották a kalandtól, s a nőt az ábrándtól”, a szerepeket előre kiosztották, a kaland leteleményese a filmsztár lett, s a néző csak bámulhatja őket az elsötétített termekben. „Hacsak ki nem tör a háború... Mert akkor a tömegember is megkapja a maga kalandját. Akkor aztán a nézők egycsapásra otthagyják az elsötétített termet, és elindulnak maguk is játszani.”

*

Se gondolkodás, se tett — Williams zabolátlan hősei tehetetlenségükbe pusztulnak bele. Betegségük alattomos és gyógyíthatatlan, mire ráeszmélnek, nem marad számukra más, mint szűkülő beteg állatként, behúzódni odvaikba. Ahol a kór, persze, változatlan erővel roncsol. Big-mama egy egész életet él le férje oldalán, és nem tudja meg, hogy az undorodik tőle; Lady konok hűséggel megmarad ura mellett, s csupán halála előtt döbben rá, hogy a férfi gyújtotta fel apja szőlejét.

Nincs biztonság sehol, még az Énen belül sem. Mert az ösztön szeszélyes, az értelem korlátolt. Mi lesz holnap? — kérdik Williams hősei, s nem ismerik a feleletet. S voltaképpen nem is nagyon kíváncsiak rá. Hagyják sodortatni magukat, azt tapasztalták, hogy az akarat mindig fájdalmat okoz.

A schopenhaueri voluntarizmus újjáfogalmazása ez, az értelmetlen akarat proklamációja. Az akarat: leleplez. Legjobb semmit sem tenni, elbújni, várni. Williams színművei — ha nem is olyan deklaráltan, mint némely mai szerzőnél — jellegzetesen anti-drámák. Alakjai nyúgnak érzik a beszédet, — úgysem értheti meg senki a másikat — rontónak a cselekedetet: az akarat nem egyéb ürbe sújtó lendületnél.

A pesszimizmus, mint világnézet mindig eszményekkel való leszámolás. Williams színművei is csalódásról, a lélek kiégettségéről vallanak. Nem elmélyített, ismeretelméleti alapokon nyugvó pesszimizmus ez, hanem a rossz közérzet, csömör és utálkozás támasztotta kétség. Mindent elutasítani anarchista vonás. Williams azonban távol áll az anarchizmustól. Ő nem azért utasít el, mert rombolni akar, hanem mert sehol sem lel olyan szilárd talajra, amelyre építhessen. A világ túlságosan bonyolult hősei számára, ezért tagadják meg.

Persze, százszázalékos tiszta negáció nem létezik: tagadni is csak valaminek a nevében lehet. Mint ahogy minden tagadás egyúttal — bármennyire rosszul fogalmazott — igény is. Williams igénye kifejezni korának és környezetének növekvő feszültségét. Effajta törekvéséről, nyilatkozatainál és az önmagával folytatott interjúknál is többet mond egyik-másik alakja, s különösen „Camino real” című legelvontabb drámája. Kilroy, a színmű hőse, egy kiöregedett boxoló, akinek „akkora a szíve, mint egy gyermekfej” beszél erről a legnyíltabban. Az élet: száműzetés, vallja, s az emberre kapzsi demagógok csörgősipkát kényszerítenek. Ám az ő vallomása is tétova, ő is csak azt tudja, hogy meg kell szöknü a hullahordozók birodalmából s az út emelkedőjét szöges veszedelmek szegélyezik. S az is jellemző, kinek a segítségével jut ki: a Sancho Panza által cserbenhagyott Don Quijote-jével.

Don Quijote, mint útmutató hős, a jelkép ezúttal valóban beszédesebb, mint a puszta szó. Mert Williams csaknem valamennyi alakja egy-egy rögeszméjében megbicsaklott, elfajzott Don Quijote, aki csorba fegyverekkel száll harcba az ellenségéé kikiáltott szélmalom ellen. De ennek a szélmalomharcnak már nemcsak páthosza, hanem humora sincs. Nevetni csak azon lehet, amitől már végkép nem kell tartani.

Az emberi lélekről már csaknem minden lényegeset elmondtak. A valóban nagy irodalom mindig megelőzte a pszichológiát. Shakespeare, Stendhal, Dosztojevszkij, Proust és Kafka, olyan törvényeket fedezett fel, amelyeket a lélektan, mint szaktudomány, csak jóval később igazolt. S azóta is jó néhány szemnyitó igazság hangzott el ember és lét, ember és világ viszonyáról — épp a lélektan aspektusából. De ezeket az igazságokat nem a lélektani dráma mondta ki. Ahhoz túlságosan leszűkített és illusztratív. Aki ma újat akar mondani az emberről, nem beszélhet csak a testről meg az ösztöneiről. Az effajta kísérletek jobbára csak a szaktudomány felhígításai. S ezen nem változtat az sem, hogy a párbeszéd szuggesztív, a szituáció tragikus s a jellemrajz tisztességes.

A tudományos igazságokat népszerűsítő szépirodalomból mindig is hiányzott az ihlet forrósága. Nem, nem arról van szó, hogy nem lehet, sőt nem kell a kor igazságait újra-bizonyítani. De ennél többre is szükség van. Kifejezni a sose-tapasztaltat, az alakulót. Mert a világirodalom elsőrendű ismérve: az eredetiség. Kontinenseket nem lehet kétszer felfedezni s még kevésbé illeti babér azt a kutatót, aki kevélyen kijelenti, hogy az immár feltérképezett, parányi szigetcsoportok földrész-nagyságúak.

Williams drámái efféle tudományos vaksággal megvert felfedezők útleírásaira emlékeztetnek. Érdekeselek, lebilincselők és hatásosak, de az olvasóban szüntelen ott bújkál a gyanú, ezt már olvasta valahol, eredetiben.

Solymos Ida

Özvegy

*Aki holdtalan estéken
vízparton vár, nincsen árnya.
s csorbítatlan lényegével
nyomát vési a homályra,*

*szeme mögött néhány képet
rejtegetve lassan lépked:
hűvösén parányi rétnek
lenne léte békességes —*

*Mert hajáért tél vetekszik
jüves ősszel átmenetben,
szemhéja szivárog estig
rettenetes-rezzenetlen,*

*napvilágnál téveteg lesz.
Szól a szándék. Int a tett is.
Példát nyújt a végtelenhez
mind, mi sarjad, él, növekszik.*

*Csak a téli délutánok...!
az óvodák apró népe
ilyenkor a gyerekszámból
kicsipog a hőésésbe —*

*Mintha ingét rántának le,
mintha nyakáról a sálát
s talpára, a védtelenre
forró vascipőt húznának.*

*Nyúlt derékkel és tagokkal
földbe futna s dermed állva,
át, a következő napba,
a kísértő délutánba.*

Sida Košutić

Hazám éjszakája

Csanád Béla fordítása

Sida Košutić (ejtsd: Szida Kosutity), horvát költő, 1902-ben született Radoboj községben. Tanítóképzőt végzett, de betegsége miatt nem tanított. Egy ideig lapszerkesztő volt, majd a felszabadulás után különböző kiadványvállalatoknál lektorkodott. 1923 óta jelennek meg versei és egyéb írásai. Költeményeit lefordították olaszra, németre és szlovákra.

A jugoszláv irodalom legjelesebb írói közé tartozik. Versei hazai viszonylatban szokatlan formájukkal és egyéni mondanivalójukkal tűntek fel. Az itt közölt verseket a Horvát Írószövetség Kis Könyvtára sorozatban megjelent „Jezero mrtvo” (A halott tenger) c. kötetéből fordítottuk, Košutić a gyengéd, női hangulatok mestere, a gyengéd nő szemével szemléli azokat a borzalmakat is, amelyekről hazája szenvedett a fasiszta megszállás idején. A kötetének címet adó verse és a bevezető ciklus ugyanis ezekről szól.

HALOTT TENGER

Mintha meghalt volna a tenger.

*Nem válaszol a szelekre, nem morajlik velük együtt egész napon át,
nem emelik az orkánok, melyek elűzik a fáradt álmat.*

Maghalt a tenger.

Úgy fekszik a szűk öbölben, mint a halott a koporsóban.

Csak nagyritkán rebben szeme.

Szomorúan nézi a mocsári nyálkát, mely rajta nyüzsög.

S olyankor némán ellenkezik:

megrázkódik koporsójában, aztán meghal.

Újra meghal a tenger elomló könnyel a szemében.

*Egész éjjel kínlódva álmodik elfutó folyókról, amelyek a napot görgetik
a tengerbe.*

s álmodik holdfényes, csillagfényes éjszakáról.

De nem ... nem ...

Nem halt meg a tenger egészen.

*Meglátta a tündérszép vízi rózsákat a szívéen, amint úsznak, úsznak a
könnyek árján.*

És hangtalanul hatalmasat rázkódott koporsójában.

*Ha a szívéen fakadó rózsák szépsége elborítja, nem nyálazza be többé a
mocsári nyálka.*

*A halott tenger rózsaligetté változik, mely remegve ring a vizen, a
reszkető utakon.*

Hová is mennének a rózsák, e fáradt utasok, hová?

Nem vágnak ők jolyók és messzi tengerek után.

Csak ebben a vízben, ezen a szíven, ebben a könnyben tudnak virulni.

Ó, halott tenger, rózsákkal szíveden, pihenj, pihenj.

Hadd nőjjön csöndben rózsaligeted.

A fáradt utasok éjjel-nappal veled maradnak szűk koporsódban.

LELKÜNK

Amikor az utcán már senki sem jár, s a házakra az éj lágy

leple borul, csupa fény az éj s csupa szürke kőlap,

amikor az utcán senki sem jár.

Névtelen könyv akkor az éj, ezernyi olvasatlan sors, ezer titka,

imája, átká azoknak, akik tovatüntek.

Ilyen az éj az utcán.

Ó, hogy fénylik a város levegője éjszaka, akár a gyermekek szeme.

Az északi szél zord fagya úgy csapódik a kőlapokra, mint a

sirály a tenger vizére.

S lent a kövön megfagy a könnycsepp, — megfagy a lelkünk.

A GYERMEK ÉS A MADÁR MEZÍTLAB

*A vad idegen bosszúálló hangja rémületet kelt: Agyonlőtték a kicsi
anyját és apját.*

*A gyermek tekintete, mint a láthatatlan pók, kúszik a szoba tárgyain,
behúzódik bensejébe és szövö az oltalom és a menekülés hálóját.*

De hová és hogyan?

Kúszik a pók, tompa a tekintet, rátapad a meztelen lábra:

*a gyermek nem éri föl ésszel a fájdalmakat, nem fáj neki más, —
csak a didergés.*

Nem tud semmi másról.

Tegnap még olyan volt a lába, mint az almavirág.

Olyan fehér volt, olyan rózsás.

Este még boldogan melegedett a Szív lángjainál.

Agyonlőtték a Szívet: anyját és apját.

Tekintete, mint a pók, kúszik meztelen lábán.
 Oly furcsán megkékült az a hidegtől, mint az ablak, amelyen bekukucs'ál
 a téli reggel.
 Valami madár repül el előtte.
 Istenem, az is meztláb van!
 A megfagyott gyermek szeme az ablakra szegeződik, nézi a meztlábás
 madarat, amely nem fázik.
 Meg akarja fogni kezével, de hiába, már az is megfagyott.

HAZÁM

Mit látnának a csillagok, az éjjéli csend arany szemei?
 Mit látnának a földön?
 Éjre hiába várom őket.
 Kioltották az ég aranyos szemeit.
 Csak a szél hajtja az esőt, mely céltalanul lépked.
 Csöndesen lépked az eső.
 Kioltották az ég aranyos szemeit.

Hazám, drága szívem, a gyászos Golgotán keresztre vagy feszítve.

Ki támasztja fel halott gyermekeidet?
 Lesz-e élő, aki megvédi majd az életbenmaradottakat?
 Ki adja vissza tisztességét a megcsúfolt rabnak, akit Embernek hívnak,
 de néma kell legyen?

„A madárnak fészke van, a rókának odúja van, de az Emberfiának nincs
 hová fejét lehajtsa.”

Tegnap még eziüstösen fénylő folyóid sivár koporsókká váltak.
 Illatozó, dús erdőid ártatlanok büzhödő temetőjévé.
 Hazám, te néma árva, hasonló vagy most a Golgotán felfeszítetthez.

Pénzsóvár júdásaid görcsösen szorongatják a harminc ezüstöt,
 s neked nincs más ezüstöd, csak a könnyeid, amelyek csöppenként hullanak
 napokon, éjszakákon át.
 Ó, jaj, kivájták jószágos szemeid, akár az egekét, hazám, drága szívem?!

Kovács Ferenc versei

A tizenharmadik köszöntése

Kassák Lajosnak

Csúfondárosan mintha igaz lenne ami soha meg nem történt
jön a 12 mellé egy tizenharmadik
csak 35 év múlt el közben és nem szivaroznak már a 32-évesek
hát a szája csücskén egy elnyáladt cigarettacsikk bóbiskol őszülön
és banlon úszónadrágja van egyszínű bordó nem csikos
mert ez a divat járja most

Ki mondta hogy erre találjon

Ugye nem tudjátok 12 öreg legény ki küldte
hiszen hosszú nyírfaágakat adtak kicsiny csipások a szélviharok kusza markába
hogy elsöpörjék a tengerpartra húzó lábnyomokat
Mégis idetalált és kiköpi a csikket hogy tisztelve köszönni tudjon
úgy illik inas köszönjön mesterének és barátainak

Azóta sem történt semmi más hogy idefeküdtetek a napra
a fák sem hasadtak ketté a lány sem lépett le az erkélyről
a színek sem fiadzottak cirmos-tarka szép virágokat mert elmosta őket az eső
és a rájukköpött nyál tengere
csak a fogódzók lettek mind műanyagból hajlanak markomban és nem támogat-
nak erősen
szállószárnyú madár lett a betű hussanva száll a fehér lapokról ha felijeszti
és nagyon nehéz ide-odafutva utánuk szaladni hogy megtaláljam az utat a ten-
gerpartra

Így telt az idő 35 évig 12 bátyám míg ti a homokban aludtatok
ne riadjatok hogy idetaláltam
hosszú ez a part úgyis feküdjünk rajta hadd legyen én a tizenharmadik
Hoztam cigarettát a kialudt rossz szivarvégek helyett
ennek is ugyanolyan íze van

Mindig, óh mindig emlékezzetek

Mikor a hosszú alvástól pihenten felnyitjátok a reggel ablakait
és megfürödtök a naprózsza fényzuhanya alatt
mikor az álom homályát őrző szobából kiléptek
és beissza szemetek az új nap világosságát
mikor a fényes utcán villogóbbak a kemény női mellek a lábak
és véretekben harsány hempergés a húsvét-utáni öröm
mikor a világ újjászületésétől megbódultan járjátok a mezőt a hegyet
egy pillanatra rázkódva álljátok meg és emlékezzetek

Álljon meg a traktor a porhanyós tavaszi szántóföldeken
 álljon meg a fej mely csókolni hajolt szerelmesét
 álljon meg a tánc a frissen zöldbe-fordult faluszéleken
 álljon meg robogásából a Balatonra-futó kirándulás
 az ének ütemközépen a mondat névelőnél a kártyatartó kéz a levegőben
 az öröm teljesülése előtt álljatok meg és emlékezzetek

Emlékezzetek a máltra mikor a fény harcolt az esőfelhők rohamával
 és esőnél is több könny meg vér folyott el körülöttetek
 az anyák gyermekeiket keresték a szomszédok pincéiben a kertben
 mert patkolatlan lovával némán az utcán a halál ügetett
 vasbaöntött féktelen gonoszság vadászott rettegő reményeitekre
 irgalmat nem ismerő vicsorgással tombolva utcán és kopott-füvű réteken
 emlékezzetek az ólomra mely ravaszul elszállt fölöttetek
 és gonosz aljassággal ugrott közétek az utcakövekről
 mikor nem tudtátok holnap ég-e a lámpa még s enged-e vizet a csap
 és lesz-e hús, liszt, kenyér és tej a csecsemők szoptatósüvegébe
 és lesz-e holnap

maradnak-e öregek

és születnek-e majd csecsemők

az öröm a lendület a csók évszakában emlékezzetek

Mindenre amitői féltek

A nyomorék testre

az éhségre és a szomjúságra

a tüdőlövéses sebesült véres köhögésére emlékezzetek
 emlékezzetek a klórmésszel leöntött meg a szénnéégett elesettekre
 a temetetlen halottakra

eltűnt férjetekre gyermekeitekre

mindenre mindenre mindenre

mindig óh mindig emlékezzetek

Ordas. Iván

Falu a Dera partján

„Nagyot fordult a világ nálunk. Úgy érzem, érdemes volna szétnézni, meghallgatni, mi történt itt két év alatt. Sok. Máskor 200 év alatt sem történt a faluban ennyi.”

(Részlet a pilisszentkereszti iskolaigazgató leveléből.)

A Dobogókő felé robogó autóbusból kitekintő utas aligha gondol arra, hogy hazánk egyik legszebb hegyvidékének, a Pilisnek épp úgy két arca van, mint az ország többi kirándulóhelyének. Az egyiket a jelzett túristautak színskálája tarkazza. Ez a páratlan sétalehetőségeket kínáló Pilis, amelyről az otthonába este visszatérő fáradt vándor általában csak úgy emlékezik meg, hogy: „Jártam a Vadállókővénél, a Rámszakadéknál, az Urakasztalán”, vagy „Megmáztam a Dobogókőt és eljutottam a Jóvízű-majorig.” A hegyek aljában meghúzódó falvacskákkal általában már kevesen törődnek. A turistát legfeljebb csak a kocsmák hús söre érdekli és a festői kép, amely az ormokról visszanezve elébe tárul. Keveset tud a kis falvak mindennapi életéről, gondjairól, örömeiről és fejlődéséről. Legyünk pontosabbak: a felszabadulás előtt egyáltalán nem tudott semmit és ma sem tud sokat. Éppen ezért idézzünk fel néhány képet Pilisszentkereszt múltjából és jelenéből.

Valószínű, hogy abban az időben, amikor a római birodalom határmenti erődláncának egyik őrtornya magaslott a Dobogókőn, a mai Pilisszentkereszt helyén még nem volt emberi település. Egy hegyhajlattal odébb, Csobánkán azonban római villák sorakoztak, az ősrövidet gondosan épített hadiút szelte át, így a környék már akkor sem lehetett teljesen elhagyatott. Századokkal később az első Árpád-házi királyok — akik kedvelték a pilisi hegyeket — vadászházat építettek itt. Ebből napjainkra csak néhány faragott párkánytöredék maradt, amely elárulja, hogy nem lehetett valami aprócska lak. Erre vall az is, hogy a mongoldulás után IV. Béla újjáépíttette és a pálosrendi szerzeteseknek adta. Ma már a történészek sem tudják pontosan megállapítani, hogy a falu mellett két nagy kolostor közül melyik volt a pálosoké és melyik a már III. Béla idején ide települt ciszterciaké. A hatalmas pilisi apátságnak, a ciszterének, mindenesetre negyvenegy községben volt birtoka. Akkori lakói a későbbi korok egyházi embereinél lényegesen munkásabb életet éltek. Valószínűleg nekik köszönhető a környékbeli szőlőkultúra bevezetése, a gyümölcs-telepítés és megjelenésüktől számíthatók a belterjesebb mezőgazdálkodás kezdetei. Kolostorukat — ahol a megvilkolt Gertrudis királyné sírja is volt — előbb a mongol égette föl, majd újjáépült és 1526. szeptember 7-én pusztult el végérvényesen a portyázó török hadak dühétől.

A szerzetesi cellák lakóiról még csak megőriztek egyet-mást a korabeli oklevelek, de jobbágyaikról, a régi szentkereszti magyarokról a kevésnél is kevesebbet tudunk. A török pusztítása alapos volt, Pilisszentkeresztet két évszázadra kitörölte a lakott helyek sorából. A Rákóczi-szabadságharc után vetődtek csak újra ide a pálosok, akik előbb egy kis kápolnát építettek, majd amikor a XVIII. sz. derekán Nagyszombat környéki szlovákokkal népesítették be a hegyek alját, a kápolnát a mai templommá bővítették. II. József később feloszlatta a szerzetesrendeket, de ez nem sokat változtatott Pilisszentkereszt szorgalmas és szapora lakóinak életén. Ezt az életet egész a felszabadulásig hűségesen elkísérte a nyomor.

A falunak a napoleoni háborúk idején 210 lakosa volt és ettől kezdve a lélekszám majdnem töretlenül emelkedett:

1869-ben	880 fő	1920-ban	1174 fő
1880-ban	846 fő	1930-ban	1339 fő
1890-ben	952 fő	1941-ben	1450 fő
1900-ban	1049 fő	1949-ben	1295 fő
1910-ben	1150 fő	1960-ban	1826 fő

Ma az egyik legnépesebb falu a hegyek között.

A hegyekben szívesen gyönyörködik a kiránduló, de aki holtig a tövükben él, előbb-utóbb szigorú gátaknak érzi az erdőborította csúcokat. A hegyoldalokban a termőtalaj csekély, rekordtermése van annak, aki egy holdról 6—7 mázsa búzát arat, 15 mázsa csöves kukorica pedig egyenesen a csodák birodalmába tartozik. A község határában lévő több mint kétezer holdnyi erdő sosem volt a szentkeresztié, a ke-reken 450 kataszteri hold szántón pedig 1895-ben még csak 117, de negyven évvel később már 238 család, több mint ezer ember szorongott. A hegyek napos oldalának legfőbb kincsét, a szőlőt, még a múlt század vége táján kiirtotta a filoxera, azóta sem történt komoly új telepítés. A kevésszámú jobb módúnak csak a szarvasmarhatartás kínált jövedelmet. A határban jóformán minden pillangósvirágú takarmány megterem, hízalva a szarvasmarhákat és az erdőből csordaszám lejáró őzeket, szarvasokat, népes vaddisznó-kondákat.

A harmincas évek elején Herczeg Ferenc rövid cikket közölt az „Új Idők”-ben egy pilisszentkereszti tanítónó tollából. Herczeg Ferenc még gondolatban sem tartozott a rendszer bűneit számonkérő falukutatók táborába. Senki sem vádolhatta azzal, hogy tervszerűen igyekszik elrontani úri olvasói szájízét az egyszerű nép nyomoráról szóló rémtörténetekkel. Még a leírtnál is sötétebb lehetett a valóság, ha ez a cikk egyáltalán megjelenhetett. Az egykori tanítónó toprongyos, éhező gyerekekről írt, akiknek egésznapos tápláléka egy szelet fekete kenyér, és akik hónapszám könyv, füzet nélkül járnak iskolába, mert szüleiknek nincs négy fillérje, egyetlen selejtes papíru füzetre sem. Erős férfiakról írt, akik naphosszat 10 fillér ára kenyéren és hagymán éltek, és akik más munka híján hóvirág- meg ibolyaszedséből, a túristák alamizsnáiból igyekeztek eltartani családjukat. Tömören szólva: borzalmakról írt. Nem a braziliai dzsungelből, hanem Budapest tözsomszédságából, az idegenforgalmi látványosságnak számító Dobogókőre vezető út mentéről.

Annak, aki ma meséli ezt a múltat a pilisszentkereszti gyerekeknek, bele kell törődnie abba, hogy meghallgatják, megdöbbennek, de egy perc múlva már az egészet elfelejtik. Egyszerűen nem értik, nem tudják elképzelni a születésük előtt egy-két évtizeddel mindennapos nyomorúságot. A régi élet fölött 1944 novemberében csendült meg először a lélekharang. A szovjet csapatok 1944 november 27-én érték el a falut. Német ellenállás nem volt, már-már úgy látszott, hogy Pilisszentkeresztre minden véráldozat nélkül köszönt történelme legnagyobb fordulója. Nem így történt. Másfél hónappal később a környező hegyekben állították meg a Budapest felmenté-

sére törő fasisztákat. Pilisszentkereszten utcai harcok folytak, a falu többször gazdát cserélt. Egy 1930. évi statisztika szerint a régi Pilisszentkereszt házainak 87 százaléka vályogból épült, egynegyede zsúpfedelű volt. Ezek kártyavárként dőltek össze és fáklya módjára lángoltak a harcok során. A háborús cselekmények következtében — ide számítva azokat is, akik jóval később, szántás közben robbantak fel az elhagyott lövedékektől — száznál több életet vesztett Pilisszentkereszt. Az új korszak, új lehetőségekkel azonban beköszöntött. Vajon hogyan éltek vele a pilisszentkeresztiek? Milyen a mai falu?

*

Egyetlen szóval felelhetünk: — jónódú.

E sorok írója nem olyan szerencsés, mint a helybeliek, akik többnyire ismerik egymás otthonát. Éppen ezért külsőségesebb, de olykor talán mégis tömörebb jegyekből igyekszik tapasztalatait leszűrni. Egyszeri séta bárkit meggyőzhet, hogy Pilisszentkereszt ma már nem az, aminek egy háború előtti lexikon nevezte: „tipikusan hegyvidéki, egy-utcasoros falu”. A pomázi út mentén, a régi mészégetők táján és jóformán mindenütt újdonszerű házak sokasodnak. Ez Magyarországon ma már nem meglepő, minden községben így van, megszoktuk. Itt azonban a zsúpfedeles sárviskókat váltották fel a városias villák. (Néhol túlságosan is villák. A szülők egy része még az anyagi jómód első örömeit éli és sok helyen napközben alig engedik be a gyerekeket a patyolattiszta lakásba. Az ilyesfajta „kímélet” természetesen visszaút, csavargást szül, már pedig — az igazgató szavaival — „hasznos csavargás nincs”.) Rozoga, régi házat már csak itt-ott, raktárnak, nyári konyhának használva találunk. Olyannyira, hogy a község múltjával foglalkozók már-már komolyan forgatják fejükben a gondolatot, hogy valamelyiket érdemes lenne megtartani és a régi módon berendezni: múzeumnak. Nádtető sehol. És a házak lakói? Mit költenek önmagukra a nem is olyan régen fekete kenyéren, hagymán tengődött szentkeresztiek?

A községi boltok rideg forgalomstatisztikai adatai helyett lássunk egy — reméljük — szemléletesebb példát. Ötvennyolc iskolás fiút és ötvennyolc lányt (VI., VII., VIII. osztályosokat) kérdeztünk meg, hogy mit kaptak az elmúlt karácsonyra? A száz-tizezethből egyetlen egy akadt csupán, akinek nem jutott semmi. A többi száz-tizenöt-nél a szokásos karácsonyfa, édességek, déligyümölcs és (az olyan természetes, hogy viszonylag ritkán megemlített) játékok mellett a következő nagyobb ajándékok szerepeltek:

- 8 télikabát,
- 18 öltöny,
- 22 pár cipő és csizma,
- 9 nadrág és szoknya,
- 4 tréningruha,
- 8 pulóver és kardigán,
- 28 pár kesztyű és harisnya,
- 13 sál,
- 13 töltőtoll,
- 2 óra,
- 3 síléc, szánkó és korcsolya,
- 4 sakk,
- 87 kötet könyv — közte egy imakönyv —
- 1 üveg kölni (!!!)

Az ajándékokat azonban nem adják ingyen. Hol dolgoznak és hogyan keresnek a szülők, akik a felsoroltakkal lepték meg karácsonyra gyermekeiket?

A környező bányák és a Budakalászi Textilművek a lakosságnak csak mintegy 5 százalékát foglalkoztatják. (Az egyik iskolás érezhető büszkeséggel írta ajándéka sorába: „nagy csomag a gyárból!”) Sokan járnak a környező állami gazdaságokba.

Ezek átlagos havi jövedelme, a természetbeni juttatásokkal együtt, mintegy 1800 forint. Az erdészet munkaidényben kb. havi 200 000 forintot fizet ki a falubelieknek. Hosszú időn át jövedelemforrás volt a méhészet is, ezt azonban ma már csak ipar- engedéllyel lehet végezni. A község határát szűkre szorítják a hegyek, egy lakosra nem jut egy kataszteri hold sem. A mezőgazdálkodás éppen ezért csak nagyon keveseknek fő foglalkozása. Talán nagyrészen ez az oka, hogy a mezőgazdálkodási kultúra meglehetősen alacsony. Négy évvel ezelőtt a faluban még csak helyi-közzel csávázták a vetőmagot. A faluban e pillanatban termelőszövetkezeti gazdaság még nincs. Még túlságosan él a külterjes mezőgazdálkodási szemlélet és a helyiek a közös gazdaságoknak csak szokványos formáit ismerik annyira-amennyire. Ideje lenne már eloszlatni azt a téves felfogást, hogy hasonló adottságú vidékeken egyes-egyedül csak a megszokott módon lehet gazdálkodni. Még a sovány talaj is kínál lehetőséget egy gyümölcsstelepitési társulás létrehozására és — mint ahogyan Pilisborosjenőn tervezik foglalkozni lehetne az ősi szőlőkultúra felújításával. Mindennek szinte természetes velejárója a nagyobb arányú méhészkedés. Ugyanakkor a falut átszelő Dera-patak — mely egy emberöltővel ezelőtt még malmokat hajtott — némi öntözésre biztosítana lehetőséget. Természetesen mindez nem holnap létrehozandó valóság, hanem halvány körvonala a jövőben realizálhatóknak, amit — bizonyosan — elérhető közelbe hoz majd előbb-utóbb az élet.

*

Érdemes foglalkozni azzal, hogy a község lakói jövedelmükből mennyit áldoznak művelődésre, szórakozásra? Az arányok még alapos változtatásra szorulnak. Egyelőre ugyanis a legelterjedtebb és a legnagyobb pénzbeli ráfordítást igénylő szórakozás: — az ital. Az elmúlt évben 950 000 forint értékű szesz fogyott el Pilisszentkereszten. Az összeget jobban érintésközelbe hozva, ez más szóval annyit jelent, hogy minden 15 évesnél idősebb férfilakosra évi 1500 forintos kocsmaszámla (kb. 500 nagytrócs, vagy 375 féldeci pálinka) jutott. Említettük azonban, hogy Pilisszentkereszt lakói szerény, de biztos jómódban élnek. A fentiek ismeretében éppen ezért okszerű aziránt érdeklődni, hogy milyen lehetőség van egyáltalán a faluban a szórakozásra, művelődésre?

Ez az a terület, ahol az iskolaigazgató szerint az utolsó két évben több történt, mint az előző két évszázad során.

A művelődéshez alapfokon elsősorban iskola szükséges, az iskolához pedig oktató és gyerek. A falunak már 1817-ben is volt iskolája, de a felszabadulás utáni Pilisszentkereszt életében akadt olyan időszak, amikor az előbbi három feltételből szigorúan véve tulajdonképpen csak egy állt rendelkezésre: a gyerek. A régi iskolaépületet az 1945-ös harcok annyira megrongálták, hogy ha egy szovjet utászszázad helyre nem állítja, már az első esztendőben sem lehetett volna semmire használni. A szovjet utászok munkája nyomán kerekén líz esztendeig becsülettel helyt állt az épület, de azután a régi iskola életveszélyessé vált és összedőléssel fenyegetett. Tanulók és tanítók a község legkülönbözőbb pontjain (kultúrotthonban, kántorlakban, sőt kocsmahelyiségben!) lévő szükségelhelyezésre szorultak. A zsúfoltság miatt egyes tantárgyakat, mint ének, rajz, torna, el kellett hagyni a tantervből. Sőt volt olyan is, amikor egy-egy osztályra csak kétnaponként került a tanítás sora. Természetes, hogy ennek hatása ma is meglátszik az akkor iskolázott korosztályokon.

Tavaly ősszel azonban megváltozott a helyzet. Az ismét újjáépített Ferenc József-korabeli épület kiegészítésül 1 800 000 forintos költséggel svájci típusú, modern, új szárnyat emeltek. A nagy, világos ablakok fölött a ferdén kiképzett, különleges menynyezetzen még egy másik ablaksor is bebocsátja a világosságot. Parketta, falba súlylyesztett szekrények, ragyogó tisztaság, karszalagos rendfelelősök, fény, derű és posztó-papucskok, hogy az osztálytermekbe mindenki tiszta lábbal lépjen. Az ilyen környezet már maga is igényekre nevel. Öntudatlanul is emelkedő igényeikről vallanak a már

említett iskolások. Harminc évvel ezelőtti elődeikre gondoltunk és azt tudakoltuk, hogy kinek, hány könyve van odahaza? Hajszálpontos válaszok érkeztek, gondosan elkülönítve a kisebb korból megmaradt meséskönyveket, a nagyobb irodalmi igényeket eláruló regényektől:

Egyáltalán nincs könyve:	3 főnek	2,5 ⁰ / ₀
1— 5 kötete van:	54 főnek	46,5 ⁰ / ₀
6—10 kötete van:	28 főnek	24,1 ⁰ / ₀
11—20 kötete van:	16 főnek	13,7 ⁰ / ₀
21—30 kötete van:	7 főnek	6,5 ⁰ / ₀
31—40 kötete van:	3 főnek	2,5 ⁰ / ₀
50-nél több kötete van:	5 főnek	4,2 ⁰ / ₀
Összesen:	116 fő	100,0 ⁰ / ₀

Fiatal azonban a községi könyvtár olvasóinak többsége is. A könyvtárnak 600 kötete van. Az egyik tanítónő kezeli, és kölcsönzési napokon 100 személy körüli forgalmat bonyolít le. Öreg és fiatal egyaránt legszívesebben meséskönyveket olvas. Ez nem csoda, nem meglepő és igencsak melléfog az, aki megmosolyogja a Grimm, Andersent és Benedek Eleket igénylő felnőtteket. Aki valamikor nem juthatott (nem-hogy megfelelő, hanem semmilyen) olvasmányhoz, az most igyekszik megszerezni és természetesen azon a fokon, amelyen akkor nem volt rá lehetősége. Az igények fokozatos emelésére Pilisszentkereszten (de bizonyára az országban máshol is) nagy szükség lenne ifjúsági regényeknek a népszerű Olcsó Könyvtárral azonos árban történő megjelentetésére. Bár így is egyre többen áldoznak könyvekre. Az egyetlen falubeli trafikban tavalyelőtt 10 262, tavaly 10 796 forint értékű könyvet vásároltak. Legnagyobb természetesen az újságolvasók tábora. Pilisszentkeresztre 106 napilap, 403 hetilap és 4 havi folyóirat jár. Köztük olyan, mint az Élet és Irodalom, sőt a fiatal Új Írás. A rádióelőfizetők száma 244, a televízió tulajdonosoké nyolc. A keskenyfilmes mozi hetente két napon tart előadást. Helybeliek véleménye szerint azóta elég elfogadható színvonalon, amióta „megérezte a MOKÉP a falubeli televíziók konkurenciáját.”

A tevékeny művelődési életnek nagy akadálya, hogy nincsen megfelelő otthona. A jelenlegi művelődési ház nagyobb bolthelyiségre emlékeztet (alighanem az is lehetett valamikor!) és már nem elégíti ki az igényeket. A fővárosi Orvostudományi Egyetem istápolja ugyan, és havi egy előadást tart itt, de emellett az egy nagyobbacska tereméből és egy szobából álló házban még a 30 főnyi énekkarnak, a 22 tagú tűzoltózenekarnak, a táncczenekarnak, a sportkörnek, a könyvtárnak, a vetítettképes előadásoknak és a népszerű diavetítéseknek is helyet kell szorítani, a hely pedig édeskeves. Elég azonban néhány szót váltani a község tanácselnökével s percekben belül asztalra kerül a leendő, 250 személyes modern művelődési ház tervrajza. Ennek felépítéséhez ugyan egyelőre még egy krajcár sincs a község egyszámláján, de az illetékesek már úgy beszélnek róla, mint a közeli jövőben (2—3 év múlva) létrehozandó valóságról. Teljes joggal azért, mert ahogyan a bölcsőde bővítésekor, az iskola átépítésekor sem hiányzott a társadalmi munka, a költségekből itt is sokat lefarag majd a közösség ereje, tevékeny segítsége.

*

Az a gyerek, aki egy emberöltővel ezelőtt jövőjére gondolt, nem láthatott mást maga előtt, mint a kilátástalanul biztos nyomort, olykor némi napszámos munkát, szármalmas otthonokat és elkerülhetetlen inséget egész a halálig.

Miben bízik, mi szeretne lenni az iskola elvégzése után 116 pilisszentkereszti gyerek ma?

Fiúk:

nem tudja még, de tovább tanul:	5 fő
ipari szakmunkás:	22 fő
vegyésszmérnök:	1 fő
gépkocsivezető:	5 fő
traktoros:	1 fő
kisiparos:	13 fő
tengerész, pilóta és határőr:	9 fő
földműves:	1 fő
favágó:	1 fő

Összesen: 58 fő

Leányok:

nem tudja még, de tovább tanul.	5 fő
orvos:	2 fő
pedagógus:	14 fő
tisztviselőnő:	4 fő
ápolónő:	2 fő
kalauznő:	4 fő
kereskedelmi dolgozó:	4 fő
ipari munkás:	2 fő
varrónő:	12 fő
fodrásznő:	7 fő
asszony:	2 fő

Összesen: 58 fő

Nem kell különösebben avatott lélekbúvárnak lennie valakinek ahhoz, hogy ezekben a vágyakban itt-ott észrevegye az irreálisat, a romantikusot, sőt a falura egyelőre még jellemző szűk kistulajdonosi szemléletet is. Egyvalami azonban élesen elválasztja valamennyit a múltbeliektől.

Ezek nem gyermekálmok többé, hanem határozott tervek és — ebben senki nem kételkedik: — megvalósíthatók.

Réz Pál

Gelléri Andor Endre ismeretlen levelei Mikes Lajoshoz

Gelléri Andor Endre gimnazista, majd technológiai hallgató volt, amikor novelláival felkereste Mikes Lajost, Az Est irodalmi szerkesztőjét. Mikes bezárkózott szobájába, végigolvasta az egyik elbeszélést, majd kiszólt a folyosóra, a többiekhez:

— Elnézést, drága, édes urak. Az isten küldött hozzám valakit, s most megvizsgálom az isteni küldött angyalszárnyait... Nem vagyok szabad. Egy tündér van nálam. Csak Móricznak vagyok itthon és Szomorynak.

Így kezdődött a barátságuk. Legalábbis Gelléri így számol be az ismerkedésről. Bizonyos, hogy némiképp stilizálja a valóságos képet, az eseményeket novellává, Mikes alakját egy Gelléri-elbeszélés hőisévé formálja. Hiszen a szerkesztő sokkal racionalistább, jószágában és megértésében kevésbé emphatikus volt, mint amilyennek Gelléri ábrázolja önéletrajzában. De az bizonyos, hogy Mikes fedezte fel, s haláláig nem feledkezett meg róla. Az Est adta ki Gelléri első írásait — már 1924-ben, s nem 1925-ben, mint ahogyan ő emlékezik —, Mikes bírálta, tanította, könyveket kölcsönzött neki. A felejtethetetlen szerkesztő, akit a kortársak és tanítványok emlékezete Osvát mellé, sőt olykor fölé emel, Szomory, Pap Károly, Szabó Lőrinc patrónusa volt. Elismerése valóban szárnyakat adott a robbanó tehetségű Gellérinek — a „tündéri realista”-nak, ahogyan Kosztolányi nevezte évekkal később.

Első találkozásuk egyikéről ad hirt az a levél, amelyet — akár a többi itt közölt írást — Mikes Lajos hagyatéka őrzött meg, s amelyek most mind a *Petőfi Irodalmi Múzeum* kéziratárában találhatók.

Igazán tisztelt Szerkesztő Úr!

Alig, hogy elmentem, írni kezdtem — mégpedig egy levél formát. A címzett Ön.

Levél

Van egy ifjú, akinek sok mondanivalója volna, ám mihelyt meglátja azt, akihez a szavait intézni kellene — nem mer szólni. Fiatal kora mentség, meg az is, hogy örül, ha láthatja a t. Szerkesztő urat és duplán örül, hogy a belső termekbe is bemehet. Hallhat titkokat — ámulhat fölöttük. S míg ezzel tölti az időt (ami gyorsan repül, ha jól érzi magát az ember) — azon veszi észre magát, hogy időközben megnyílt előtte a kimenet lehetősége. Ilyenkor észbe kap és már túl mindenén (ami a fentebb említettek alapján a megtisztelve érzés gyönyöre), újra maga elé idézi a t. Szerkesztő urat és képzeletben így fordul hozzá:

— Uram! Bocsnát, de a sok kín már kacagtat. Pedig mi is a bajom? Ennivalóm van; rajzokat csinálók: olykor-olykor pénz is akad — tehát a bendő telve és a kitűnő érzés még fűszerezve van csekélyke pénzzel. — A szerkesztő úr szellemképe: — Tehát a dolga jól megy; alászolgája.

Én: — Most nem vagyunk a szerkesztőségben, Ön most egy általam elképzelt alak; menekvés nincs, figyeljen. Szerintem az már igazán nagy semmirevaló, aki nem képes munkával életét biztosítani. Itt panaszt magam ellen nem tűrök. Megteszek mindent, hogy 18 évem dacára férfinak látsszam és valójában is az legyek. Hibám az, hogy szebb lelkűnek, becsületesebbnek: művésznek érzem magam. Mert ez hiba. A durva és undok emberek úgy kineznek, hogy fájdalomamban kacagok már gonoszságukon. Mindenki bennem akad meg, és belémköt és csúfol, mint egy bolondot. És nekem ez azért fáj nagyon, mert ezeknek a földi társaknak is van fájdalmuk, de mikor mást bánthatnak, olyanok, mint a kéjgyilkosok. Nagyon rosszul érzem magam közöttük. Mindenkit utálni kezdek, mert úgy veszem észre, hogy engem is utálnak. Egy grafológus megnézte az írásom és minap és így kiáltott fel: — Ki ez az unszimpatikus alak?! Ez kisért s marcangol bévül. Nem vagyok szerelmes! Nehogy azt tessenék hinni, hogy az fakaszt fel benne keserőségeket, bár félek attól, hogy az életben soh' se lesz társam. Iskolába járok és a 48 fiú közül én vagyok az, akit mind a 47 mar és üldöz, mint valami dögöt. Félrevonulok és magamba válaszolok nekik. De a lélek-szavakat nem hallja meg a fülük. A mostani életem nagyrészt közöttük töltöm, azért emlitem először őket. Pedig talán én nem bánthatom őket. Talán! Mert most már úgy veszem észre, hogy nekem kell ütni, hogy békében maradjanak. Így van ez tovább mindenkivel. Egyetlen kivétel Ön! Meg egy Fodor József nevű tisztalelkű művész barát. De nem lehetek folyton ott Önnél — míg az emberek állandóan bántanak. Ön előtt a belsőm számít, — de az emberek ezt csak úgy értik meg (s némiképpen kímélnének), ha látják. Kell nekem igenis a megjelenés, hogy legyen mit megmutatni magamnak, ha már ők elfeledték és újra üldöznek. 1907. március 30-án születtem. Minden embernek önkénytelenül más, a többi napokkal szemben, az a nap, amikor született. Még ha szép nap süt, akkor azt is előnynek számítja. És örömet vár. Az én örömem Önnél van letéve.

A szerkesztő ur szellemképe: ... (még nem tudom, mit mond a rendes alakom).

A levélnek vége

és vagyok 1925. március 19-én

illő tisztelettel híve

Gelléri Andor Endre

Gelléri szertelensége, boldogsága, reménykedése és magányossága mind ott ég ebben a fiatalos levélben: a tehetsége is, meg a pózai. S még őszintébb, furcsább, modorosságában még jellemzőbb ez a másik levél, amelyen a megírásnak csak a hónapja és napja szerepel: november 23. Valószínűleg ezek a sorok is 1925-ben íródtak, de az is lehet, hogy egy évvel később:

Igazán tisztelt Uram!

Kellemetlen így levél félét írni, még akkor is, ha az ember történetesen írónak készül, s különösen akkor, ha kérni kell valamit.

Azért gyorsan elmondom az elején az érdekből megírt részt, és a többit aztán úgy írom ide, jó szívből.

A kérés.

Nagyon beteg voltam és sok-sok pénz kellett volna, de nem volt. A szüleimnek sem, nekem sem. Tehát maradt az adósság és továbbra is a pénztelenség. És nagyon nagy hiány van nálam a jólétben. Én adok a becsületemre és azért kérek. Kellemetlen, de muszáj. Tél van. Kérek!

Vége

Ezek a sorok aztán őszinték lesznek, akár a fentiek, de sokkal rokonszenvesebbek.

Ezek azt akarják elmondani:

hogy fiatal és hitetlen vagyok és eddig csak Önnel hittem egyedül a földön.

Rosszul esett, amikor novelláimat, verseimmel együtt visszakaptam, de hogy az Ön igazságosságában mennyire bíztam (szerintem az igazság a legtisztább bírálat) bizonyítja az, hogy apró papírra írt üzeneteit komolyan vettem, el is tettem őket.

Természetes, hogy megfogadtam azt, amit minden üzenete tanácsol: tanulni.

És elhatároztam, hogy csak tanulni fogok, iszonyú sokat olvasni, és dr. Mikes Lajos urat nem háborgatom olyan hosszú ideig, amíg csak nem fogok annyi kritikával bírni magammal szemben, hogy azzal a biztos tudattal adjam át az írásomat, hogy ez jó.

Mert valami olyat érzek (ezt sem mondom meg másnak, mert kinevetne), hogy mindaz, ami eddig meg van írva és olvastam, nagyrésze olyan, hogy annál okvetlen jobbat fogok írni. Hogy miért és hogyan merészelem ezt gondolni, azt magam sem tudom. Azonban ez a gondolatom csak olvasás közben támad, mert írásnál mindig túl silánynak érzem a külső kifejezésem a belsővel szemben.

Epp úgy nem értem azt sem, hogy miért bízik úgy az elkövetkezendő években, amik ajándékaul az előbb említett jelenséget várom.

Eddigi olvasmányaim közül talán három volt olyan, aminél jobbnak a megírására nem éreztem készséget: Homeros: Odyseia, Tennyson: Lotuszevők, és ezzel kellett volna kezdeni: a Biblia.

Így írás közben mindig elfárad az emberből áradó őszinteség és szinte szégyenli az ember a tisztán közölt érzéseket.

Most azonban nem törődöm ezzel.

En szeretem Önt, ahogy az apámat szeretném!

Nehéz ezt papíron el leírni, s szinte lehetetlen szemtől szembe megmondani, anélkül, hogy ne piruljon el az ember bévül és ne gondoljon arra, hogy

most dr. Mikes Lajos szerkesztő úr, költő, filozófus, műfordító, ember és szatirikus elkacagja magát.

Nagyon, nagyon kérem, hogy higgyen nekem, hogy nem érdekből írom, hogy olyan hideg az élet köröttem (úgy látom, utálnak mindenütt) és annyira nincs senkim, hogy közel állok a síráshoz gyakran.

Erről az érzésemről órák hosszat tudnék írni, de nem merek, hármennyire is őszinte vagyok Önnel szemben.

Valószínűleg szégyenlem a létezését.

Csak tanulni akartam, és írni is nagyon ritkán, de ezt is csak a magam számára.

Azonban itt kudarc ért és most elhatároztam, hogyha ezeknek a magamnak megírt írásaimnak nem is volna meg a világ számára az értéke, mégis csak Önhöz fordulok velük. (Ezek talán olyanok, amik az Emberek kezébe valók. A többiek bizonyosan nem!)

Mert borzasztó állapotba hoz ez a pénztelenség s ez a folytonos menekülés azok elől, akiknek tartozom.

Ezt magyarázni nékem Önnek fölösleges.

(A kérelmem ott van az elején, mert szerettem volna nem erről írni, de annyira benne van az idegeimben).

Higgye el, hogy Ön volt az, aki megmentett attól a rémes, akkori helyzetemtől, amikor lebukva, hontalan, első szerelemmel a bensőmben kínlódtam.

Az első megkeresett pénz, az első megjelenés!

Es más is. Az, hogy látom Önön azt, hogy bár kimosolyog az emberek felé (akit én ismerek, még ezt sem érdemlik meg), de az olyat, akinek jobban fáj, mint a többinek, mégis csak magához ölelgeti, de aztán megint csak ellöki.

Hamar elhallgatok. Illetlen voltam (most már arra is gondolok, hogy neveltséges), de nem tehetek egyikről sem. Pedig megint silány volt a külső kifejezésem a belsőmmel szemben. (Ilyenkor ilyen gondolatoknál jót tenne, ha leülhetne az ember a másik emberrel szemben és a gondolatait beszéd és írás nélkül közölhetné).

Még szeretném megismerni a fiait is! Hátha olyanok lennének, mint a testvéreim, s hátha végre melegnek is érezném az Életem?

U. i.: Már számtalan sok levelet írtam ezideig Önnek, de egyet sem volt bátor-ságom a kezébe adni.

Emellé a levél melle mellékelem egyik, azt hiszem, augusztusban megírt leve-lemet.

Bár most is így írhatnék.

GAE

Mint önéletrajzi írását, az *Egy önérzet történetét*, ezeket a leveleket is féktelen becsvágy, öntudat, és hirtelen, indokolatlan letörés hatja át. Hogy mennyi bennük az őszinteség — szívhang, mondaná Gelléri —, s mennyi a póz — nehéz volna kideríteni, s szinte mindegy is: a választott póz, a modern lélektan kutatásai óta, jól tudjuk, talán jellemzőbb és igazabb, mint maga a valóság — hiszen valóság maga is: lélek-tani tény. E kettősség jegyében születik a következő, 1926-os levél is:

Mélyen tisztelt Szerkesztő úr!

Ma délelőtt sok olyan történt a lelkemben, ami kellemetlen terhe lehet elveim-nek. Bűnösnek érzem magam, mert a föltételezés egy kamasznál azonos a bűnnel. Körülbelül idézek:

„Gelléri, Gelléri, mi újság? — maga itt tölti a drága idejét? — nem tanul? — fölolvass a Pap úrnak? — soká fog megjelenni! — márciusban jöjjön! —”

Ami ezek mögött sejtődik, az a bensőmben így adódik vissza:

„Bizonyos fokú csalódást érzek; kezd haszontalan lenni; úgy viselkedni, ahogy nem jó!; szemtelen; stb.”

Kérem, én tiszta vagyok! Amikor a novellát Ön felé nyújtottam, ott volt a szá-mon a következő:

„Itt a második félév: jegyzet, tandíj; hitelbe étkezem a menzán; a szemem ál-landó zúgó fájást okoz, mert nincs pénzem új szemüvegre. Otthonról nincs semmi — hogy miért? — mert a bank eszi, ami nekünk jutna, az üzlet csőd előtt áll — ha haza megyek, hideg van, de százszor rosszabb szüleim arcára néztem, hallani: „50 000 koronát — 100 000 koronát árultunk” — aztán lefeküdni minél gyorsabban és aludni, aludni. —

Uram, én nem futottam Önhöz csak a pénzért, nekem az kisebb dolog, mint mi-kor a könyvtárába engedett, több volt a 9 kötet Strindberg; több az Ön jó szava!” —

Amink van, az összeomlás előtt áll. Belátom, hogy a szüleim nem tehetnek töb-bet, mint viselik az életet.

Es az Ön utalványa nem egyszerű anyagi dolog, nemcsak engem villanyoz föl: otthon is sóhajtanak: „nem kell villamosra a fiúnak, kifizeti a menzát, vehet jegyze-teket, ceruzát, rajzpapírt.”

Es mit gondol Ön, kell-e más-ennek a fiúnak, minthogy kiegyenlítse azt, amit benne bizva adtak; hogy napról-napra romló szemét megóvjá, s ezáltal ne kelljen felriadni minden elolvasott oldal után: „egyre jobban vakulsz”.

Rettentően élek. Az agyam állandóan fáj a szemem miatt. A halált pedig az a tehetetlenség hajtja felém, amely hiába akar értékes munkává átalakulni bennem.

Levelem gyarló hangulatban készült és bátran válhatott volna regénnyé. Azon-ban ügyetlen vagyok és félszeg, de igaz érzéssel köszönök el Öntől:

„Soha nem akartam és akarok visszaélni azzal, amit Ön önmagától nyújtott ne-kem és nem érdekből fakad az Ön iránti tiszteletem.”

Bp., 1926. január. 4.

Gelléri Andor Endre

U. i. Állandóan olvasok és egyre előbbre haladok a fizikában, elektróba, kémiába és természettudományokba. Írni pedig a naplónon kívül hónaponként egyszer-kétszer szoktam. Hogy oly sűrűn vagyok itt fent, az bizonyítéka annak, hogy kérésemet nem merem előadni,

tisztelettel híve

Gelléri Andor Endre

1928 április 4-én kis hír jelenik meg *Az Est*-ben: „*Az Est* tehetségpályázatának újabb győztesei” címmel. „Gelléri Andor Endre író (Budapest) a legfiatalabb nemzetéből alig két éve jelentkezett rendkívül érdekes tehetség. *Az Est* lapok fedezték föl s közölték nagy feltűnést keltő első novelláit. Gelléri Andor Endre mindössze húsz éves. Technológiát végzett, s közben vasárnaponként írta szebbnél-szebb novelláit.

Most *Az Est* félévösztöndíjával külföldi tanulmányútra mehet. Ismerjük érdekes, álmodozásra hajló, különös írói tehetségét, s bizonyosak vagyunk benne, hogy fejlődését elősegítjük.”

A hírt talán Mikes Lajos fogalmazta. Ő harcolta ki az ösztöndíjat, amellyel Gelléri ez év nyarán Németországba utazott. Gelléri tizennyolc éves, amikor első novellája megjelenik, s két év múlva már egy nagy napilap ösztöndíjával külföldre utazik! Túláradó örömet csak zaklatottsága, útkeresése, egzaltáltsága színezi, s az a részleges csalódás, amit az út okoz: a németek részvétlensége, s az otthon várakozó nyomorúság.

Frankfurtból, Münchenből írja leveleit Mikes Lajosnak. Ezek az írások is fontos dokumentumok; az árny-alakok, amelyekkel Gelléri ezidőtájt hadakozik, mintha E. Th. A. Hoffmann novelláiból lépnének elő. Valójában az ő egyedülálló fantáziája szüli őket, s nemsokára e gőz-alakok is irodalmi hősökké formálódnak, a *Szomjas inasok* hőseivé. A levelek, mint Gelléri jelzi is, irodalmi művek nála, éppen olyan spontánok és parttalanok, meghökkentő asszociációkkal gazdagok, szinte érthetetlen, nehezen következő képeket, összefüggéseket hömpölyögtetők, mint a novellák.

Tisztelt Szerkesztő Úr!

Nem akartam idáig írni, mert csak rosszat írhattam volna. De a rossznak, úgy látszik, soha sincs vége nálam.

Németország köztársaság!... Itt a kelmefestő gyárakban egész nyíltan ordítják: — Idegent nem engedünk be! — Igen, így van: idegent az istennek se vesznek föl, se pénzért, se ingyen a sörivő németek. A gyáros még 15 000 kmnyi távolságban is konkurrenst kémlel; a munkás meg azt mondja, hogy inkább ő jön helyettem Magyarországra. Mit lehet tenni? járni az utcákat és minden németnek olyan gorombaságokat mondani magyarul, de mosolyogva, hogy otthon agyonvernének érte.

Mert itt Frankfurtban még az az örömem se volt meg, hogy Goethe szembe nézett volna velem. Az első találkozás úgy történt vele, hogy kikanyarodtam egy utcából és öfensége a hatalmas hátulját mutatta: És azt a részét, a hideg és közepes szobrából. Azért elmentem megnézni, hogy hol született, de már fűtyültem rá.

Most vagy 10 levelet várok Magyarországból; ajánló-levelek, amik úgy se érnek semmit! Itt kérem méregdrágán kiadják a lakást, gyomrot-büfögtető kosztot adnak, s reggel első dolguk az ember elé tenni a fekete-levest. Kaffé. 50 pf. Egy olcsó ebéd: 1 M. Vacsora: 1. M. Hetenként 10 M. a takás.

Így ha mocskos ingbe járok, egyedül borotválkozom, és szomjazok (mert vizet külön kell kérni, erre csak most jöttem rá), akkor kijövök 30 márkából hetenként. Es mit látok érte? Szőke nőket, lakli férjkat, echt germán: torkig vagyok velük. — Nürnbergben is voltam. A Dürrer (így!) kiállítás 2 M-ba került. Itt a Goethe-ház belépő 1 M-be kerül.

Az öreg Frankfurt szép, de az én szemeim gyomorrontást kaptak Németországban és mindent visszahánytak.

Igaz is! ha legalább egy örülltel találkoztam volna, ám az itt nincsen, itt gépmosoly van, gép-barátság és automatikus szerelem. Mennyivel jobb éhenhalni a házámban, mint főúrnak lenni itten. Pedig otthon csuda furcsa helyzet vár rám. Állás nincs, itt kint csak csavarogtam, káromkodtam, láttam vagy 5000 részegét Würzburgban, also!

— Also! — ezzel a bájos szóval löktek ki minden gyárból.

Meg máskülönben is Németországban kicsúszott a lelkem alól a talaj. Idegalakok és iszonyatok jöttek a fantáziámmal, se élet, se lehellet, csak egy-egy furcsa mozdulat. Mániákus beszédjük írás közben úgy fölizgatott, hogy egyszer azt hittem: én örültem meg helyettük. Szóval csak rosszat, de újat írtam, és különben is elvesztett az önbizalmam.

Lám, ezért nem akartam írni Önnek, nem pedig haragból vagy lustaságból. Ön szeretettel és krisztusi szemmel küldött messzire; jót tett velem, hogy megjegyezzen magamnak és ugyanazt cselekedjem: itt van! semmit se ért a jóság, mert egy örülltre bízta. Most a legnagyobb erővel verekszem önmagammal: vagy bejárom az életemet, vagy a földbe bujok trágyának. Az igazi szeretet, ami Önhöz fűz: mániákus és visszatartósnak lenne, ha kimutatnám. Ezért visszafogtam. Mivel undorodom a németektől, sokszor süketnémának tettettem magam a társaságukban. Még néha egész jól beszélek németül, majd hirtelen csak magyarul tudok. Így késő éjjelig Petőfit olvasok, ha abbahagytam a nyelvtanulást. Ez a külföldi utam legnagyobb nyeresége. Mert amint a vonat viszi az embert és a szem kinéz a földre: a búza, a rozs, a pipacs, az erdő Petőfi-sorokat sug. Ha a Föld költő lenne a világegyetemben. ő is ilyen verseket írna a Csillag-újságban.

Fodornak majdnem minden versét tudom már kívülről. Őt inkább repülőgépről, felhők mögül lehet megszeretni.

Arra kerem a Szerk. urat, ha tanácsa van a számomra, akkor kivételes gyorsan, postafordultával küldje címemre. Utazzak haza? Maradjak itt? Menjek messzebbre, szebb országba?

A k. Feleségét, sz. gyerekeit szívből üdvözlöm, Önt pedig arra kérem, hogy a csalódást bízva rám, ne törődjön sokat velem, még egyelőre nem járok a fejem tetején, sőt 163 pfundot nyomok.

Szívből mondom: ameddig az életem megmarad a Földön, hiva és tanítványa maradok a Szerkesztő úrnak.

928 VI. 21, Frankfurt am Main

Gelléri Andor Endre

Címem: A. E. Gelléri bei Leo Dohmen, Frankfurt a
Mein (így!) Schiller strasse 2. IV.

P. s. Jelenleg 80 M. van még. A hazautazás innen 53 M. III. oszt. gyorsvonaton. De ha mégis bejuthatok valahová dolgozni, akkor kb. 2—3 hét múlva szükségem lesz pénzre... Itt ugyanis sok a munkanélküli, mert holtszezon van: ezért se engednek be a gyárakba. Viszont otthon sincs sok munka a nyári hónapokban. Legjobb lesz Stockholmba utazni vagy Krisztániába. Érzem, hogy ott boldog tudnék lenni.

Tisztelt Szerkesztő Úr!

Állást kaptam a Bomhaimer Ldstr. 16. Valefusch cégnél. Azt hiszem, a fizetésem az lesz, hogy én dolgozhatok. No, ez is öröm.

De nem öröm, hogy nincsen jóformán semmi pénzem; július 7-én már nehezen kapok ebédet, ha üres zsebben kotorászok.

Tisztelettel kérem, hogy utaljon ki a 200 pengőből valamit.

Arra is kérem, hogy a dühös német levelekért ne nehezteljen. Hiszen látszólag jóra fordult minden. és ha kívánja, sűrűbben írhatok.

Mondjuk, aug. 1.-én Pestre szeretnék utazni. A 200 pengő, úttal együtt, csak szerényen beosztva lesz elég addig.

A nagyhasú Kulcsár becsapott: idáig se küldött levelet; hitegette a szüleimet.

Teheti, hiszen a Magyar Kelmefestők Egyesületének országos elnöke! Mi köze van neki akkor egy magyar festőhöz, akit rögtön fizetett álláshoz juttatott volna 10 sorból álló levele! Miért olyan nehéz azt megírni valakinek, ha gazdag? ...

No, most igazán magamra hagyott mindenki!

Mennyivel erősebb és okosabb lettem, Mennyivel hitetlenebb, hiszen én egy gyerek voltam, ha hazudtak, ha igazat mondtak, mindegy volt: hittem.

Nem hiszek én már ezentúl csak a csillagoknak: azok messze vannak és semmit se várnak és semmit se akarnak tőlem.

Hát új életet kezdek; persze csupa vér meg fájdalom minden tagom: senkise nevet a hűtlenségen.

Üdvözlöm a Ngs. Asszonyt és a Gyurit, az Ilonkát.

Önt szeretettel köszönti

Gelléri Andor Endre

928 VI. 27. Frankfurt.

Tisztelt Szerkesztő Úr!

Még mindig nem sikerült állást kapnom.

Csak a pénzem fogyott le ijesztően kis pénzre.

Úgy július 5—6-ig van ennivalóra pénzem.

Jól élek, de munkátlanul.

Utazzak el, vagy mit tegyek?

Szeretettel kérem, hogy válaszoljon nekem, mert én semmi okosra nem akadok naphosszat.

Pedig a lakásom szép, csak épp, hogy az előttem lakót innen vitték be a boldok házába.

Ez nyugtalanít, meg egy ronda mexicói zenekar. Késő éjjelig nyivákol, autósüvöltéstől kísérve.

Napok óta a virágos kertekben élek; az jó és szép; talán újra írhatok és akkor nagyon boldog leszek.

Sokszor látom a Szerkesztő úr arcát és ilyenkor mindig nevetek az örömtől. Sokszor nagyon jól érzem magam: olcsó a lakásom, de csodaszép. S néha a Maina túlsó felére megyek át: ott színes képű házak vannak.

Még egy ajánló levelet várok Pestről, de csunyán késik. A Kulcsár és Huppert cég főnökétől, Kulcsár Andrástól.

Ilyenfajta levél nélkül kirúgják rögtön és a háta mögött kinevetik az embert a kapzsi németek.

Szívből utálok őket.

Úgy gondoltam, hogy visszafelé Berlinbe megyek, Lipcsébe, Münchenbe és Bécsbe.

Csak azt nem tudom, hogy mikor pakoljak, amikor a felhők mondják, vagy amikor Ön akarja?

Tisztelt Szerkesztő Úr!

Átutaztam Münchenbe.

Most még tisztábban látom, hogy Frankfurt karakter nélküli kereskedő város.

Itt igen jól érzem magam s a múzeumokon kívül elbámulok a csodálatos öreganyókon, ezeken a poros selyemboszorkákön. Aztán innen és onnan is gurul a tolókocsi.

Noha Ön nem szereti a hálálkodást és én is irtózom tőle: mégis, ha senki se tudja meg, bizony újra megköszönöm ezt az utazást.

Más lettem, rengeteg jegyzetet készítettem, sokat tanultam, s olyan szépen éltem, mint még soha!

Még mindig nem irok, de lehet, hogy nem az önbizalom hiánya, hanem új alakok különös megmozdulása, élete és megőrzése tart vissza, mert téma nélkül jönnek, mindenféle szörnyűséget követnek el, aztán fölgyalogolnak az égbe.

Egyrészt undorodom a régi, pátoszos stylusomtól; éjjel-nappal Petőfit figyelem, s az a kívánságom, hogy olyan egyszerűen írjak, mint ő, vagy még szebben.

Tiszta fojtó gáz vagyok belül s halálos képek vannak a tudóm, a májam s agyvelőm fölött. Minden testrészem egy ország, s elképzelheti, hogy milyen furcsa népek laknak a vesémbe, s milyen tündérek az orromban. Csak egy gyufát kell a torkomba dobni, hogy föllángoljon és megvilágosodjon az egész és akkor a testem-lelkem tűzvészét félig hűnyt szemmel figyelhetik az emberek.

Most lesz augusztusban négy éve, hogy az első novellámat megjelentette.

Én is azt hittem, hogy 1928-ban már jó író leszek, s most úgy látszik, előlrő kezdem az egészet.

De őszintén kérdelem: ha Ön igazán bizik a tehetségemben, ha már annyit fáradt velem: miért nem jelenteti meg a novelláimat?

En nem vagyok hiú ember, kölyök koromban megszoktam, hogy 2—300 ember kiabálja a nevem, valami egészen más érzésért, olyanért, mintha az írás kijönne a sírból, föltámadna és soronként mesélné, hogy él — ezért nagy dolog minden megjelenés nekem. S olyan ritkán van belőle részem. Miért? Még mindig nem olyan jók a novelláim, hogy legalább 3 hónaponként egy megjelenhetne? Vagy talán igazabb, egyszerűbb írásokat vár tőlem?

De hiszen tudja, mennyit kutatok, küszködök, hogy mindig fojtogat a hitetlenség, s néha még az Istent is kirúgom. Néha úgy látom, hogy csak a nő, evés-ivás minden, s virradatkor kitöri a csigolyám, a szégyenkezés, a megbánás.

S az írásaim hűségesen követnek, hol puffadt, kéjenc pofával; máskor levágott égyékukat kezükben hordva, mint keresztet. Nincs író, akibe kapaszkodhatnék, nincs forma, ami a ruhám lehetne, nincs testvérem, s néha hirtelen süllyedni kezdek, a föld közepéből ordítva, hogy a vulkán rákja fogja a lábam s a hajamat látják mezőnek, az életem elmerül a természetben, mint a lehellet, szín, súly láthatóság nélkül.

Isten áldja, Uram, én sokat kinlódok, s Ön is el akar hagyni.

Gelléri Andor Endre

München, 1928 VII. 21.

(Az egyik levél töredék: nincsen meg a vége, hiányzik az aláírás is. „Úgy július 5—6-ig van ennivalóra pénzem” — írja Gelléri; valószínűleg június végén küldhette Mikesnek. A németországi, s már a korábbi híradások is állandó pénzzavarról számolnak be, s szinte egyik levélből sem hiányzik a szemérmes-raffinált pénzkérés. Mikes Lajos erőlyes és hatásos fellépésére ebben az időben Az Est volt a legjobban fizető budapesti napilap).

A németországi útnak csupán ezek a dokumentumai maradtak fenn; s a novellák, melyekben, sokszoros áttételekkel ugyan, bonyolult formában, de mégis csak felbukkannak a frankfurti és müncheni élmények — persze (megint csak Gelléri szavával élve) a „bentiek”, mindaz, amit a fiatal író magányában érezhetett.

Mikes tovább is pártfogolja. De már kevés ideje van hátra: 1930 nyarán Bécsbe utazik, üzleti ügyben, s ott szívrohamot kap, amely tragikus gyorsasággal végez vele. A fiatal írók megdöbbenve ismétlik: apjukat vesztették el benne; Pap Károly megindító nekrológban állítja egymás mellé a két nagy kritikus-nevelőt, Osváthot és Mikest. Gelléri kétségbeesik, tanácstalan; ő is úgy búcsúzik tőle, mint az eszményi írópedagógustól, a fiatal tehetségek megértő támaszától. Írni sem tud: egyedül maradt, úgy érzi:

„S ha néha mondatok és témák csillantak fel, utcanőt kaptam el és némán, hallgatóan addig szerettem, míg nyoma sem maradt bennem annak a láznak, amivel eddig írásaimat teremtettem.

S olyankor részegre ittam le magam, s ott üldögéltem Mikes sírjánál. Itt este senki se járt. Zokoghattam, sírhattam, nyöghettem. És a hantja mellé heveredve, halottnak éreztem magam is.

Mert ő volt az én igazi apám. Olyan apám, aminőt a fantáziám kívánt” — írja önéletrajzában.

Amikor 1933-ban megjelenik első novelláskötete, a *Szomjas inasok*, Mikes Lajos emlékének ajánlja, s patetikus-szép gesztussal az első tiszteletpéldányt kiviszi a halott mester sírjára.

Úgy érzem, a most megtalált leveleknek három fő-tanulságuk van. Legalábbis a számomra.

1. *Mű és magatartás egysége.* — Gelléri ifjúkori, gyerekfővel írott levelei pontosan olyanok, mintha későbbi hőseinek érzelmeiből, gondolataiból születtek volna, azokat formálnák meg. Az attitűd, amely novelláiból, regényéből, emlékiratából kibontakozik, azonos e korai levelek tónusával, s azonos a stílus is. Milyen furcsa, hogy a szinte még gyermek Gelléri ennyire határozott, megismételhetetlen, egyéni, a csak rá jellemző magatartással jelentkezik tizenhat–tizenhét éves korában! Csak költők szoktak így. Prózaírók általában sokkal később ismerik fel önmagukat: mondani-valójukat, stílusukat, egyéniségüket. De Gelléri már az iskolapadból írt soraiban is mindenki mással összetéveszthetetlen egyéniség, művész. Stílusa, modora alig változik haláláig. Talán azért volt így, mert annyira költői a prózája?

2. *A fiatal író sorsa a tőkés rendszerben.* — Ezek a levelek hírt adnak egy eltűnt világ Atlantiszáról, arról, hogyan kellett vergődnie és kínlódnia Gellérinek az elismerésért, a kevéske pénzért, a sikerért. Hirt adnak a lehetőségekről és a gátakról, a megnyílt útról és a buktatókról. Leveleiben majd annyi szó esik a pénzhiányról, mint szenvedélyeinek forgatagáról, pénzt kér és szeretetet — a kettőt egyszerre. Hogy e sokszor groteszk sorokban mennyi az egyéni, csak órá jellemző, s mennyi az általános, a korról árulkodó — azt nem nehéz feladat felismerni.

3. S végül: *a szerkesztő, az idősebb barát segítsége.* Talán ez a legaktuálisabb tanulság. Mikes korai halálával egy zseniális fiatalember és egy nagy szerkesztő találkozása, termékeny barátsága ért véget. Mikes nemcsak felfedezője volt e furcsa fiatalembernek, hanem mindjárt pártfogója, tanácsadója is; nem nagyképű esztétikai elveket hangoztatott, elzárkózván előle, hanem támogatta — pénzt szerzett neki, lehetővé tette külföldi útját, közölte írásait, és segítette abban, hogy felismerje önmagát. E kapcsolat példája annak a termékenyítő hatásnak, melyet a bölcs és merész, segítőkész és megértésre találó, minden nagyképűségtől mentes és nagy tudáson alapuló kritika jelenthet a fiatal íróknak.

E barátságnak, Gelléri izzó és izgalmas egyéniségének, művészetének, Mikes páratlan szeretetének, tapintatának, jellemének, tehetség-megérzésének és természetes pedagógus hajlamának emlékei kerültek most elő.

Takáts Gyula

Egry Józsefről, az emberről

A háború előtt találkoztam vele először. Süllyesztés közben, szép tavaszban, amikor Badacsony alatt rezeg a víz és nyárfarügyszagú minden. Aztán a háborús évek után a vitorlás időkben találkoztunk sokat, amikor még nem jártak a Balatonon a fölrobbantott hajók, csak a vitorlások, a „széllel bélelt” emberek. Aztán, hogy Kaposvár „örökbefogadott”, mint író és én Fonyódon laktam, attól az időktől kezdve szinte hetente találkoztunk hosszú időken át. Nem a festészet, de a művészetek és a horgászat fűzött össze minket, s minthogy róla írok, a legnehezebb az lesz, mint kapcsoljam ki e sorokból személyemet, hisz mégiscsak élményeim, az ő szavait és együttlétünk alkalmával a tetteiből és lényéből bennem kialakult képet akarom itt leírni.

Kezdetben amolyan őseMBERI, legfeljebb a halász-vadász kultúra nívóján mozgó szókinccsen és gondolatkörben folyt eszmecsereink halfogó szerszámokról, csalikról, horgászravaszágokról, fittyethányva minden társadalmi szokásnak. Hosszú vitáink voltak arról, vajjon a gilisztára, vagy a kishalra kap-e jobban a süllő? A gyakorlat döntötte el. Badacsonyban eredményesebb a giliszta, amelyre Egry esküdött. Sokáig a művészetről alig esett szó. Lakásán sem voltam. Ott találkoztunk a parton és hiányzott, ha nem találtam szokott helyén, a köveken. Összeszoktunk, mert magam sem vagyok bőbeszédű. meg aztán akkor már ő igen unta a gilisztaszedést, — talán sajnálta is, erről majd később, — s én kitűnő somogyi, nagyberekai bőrgilisztákat hoztam s közösen használtuk. Egyszer aztán elkísértem a házukig, mert felajánlotta, hogy a nyeleket ne szereljem le, hanem hagyjam náluk. A kapuban akkor megkértem, hogy mutassa meg a képeit.

Szeme kitágult. Szorítóba került. Tudvalevőleg nem szívesen mutogatta a képeit. Utána, mint később elmesélte, a sok beszédet, a gátlásnélkül osztogatott festészetre vonatkozó tanácsokat, vagy az esetleges otromba gúnyt, mert abban is volt része a hercegi borospince alatt. Aztán apránként azt is megtudtam, hogy azt sem szerette, ha rajongói. mert kisszámmal azok is voltak akkor már, dicsérik. Aztán a festők körében észrevettem, nem szerette, ha nagyon peckesen ültek előtte a festők. Tudta, mit csinált és amit alkotott, arra egyre mélyebb badacsonyi magányában igenis némán rátarti volt. Beszélgetés közben a festőkről véleményt se pró, se kontra nem nagyon mondott, legfeljebb legyintett. Nagy szeretettel emlegette mindig Ferenczy Károlyt, Lyka Károlyt, Keresztúry Dezsőt, Borsos Miklóst és Pátzay Pált, aki az ügyeit szinte barátsággal intézte Budapesten, a hivatalos fórumok előtt.

Egész tartózkodó lényében volt valami önmagára is sújtó plebejusi nehézkesség. Heves indulat, és konokság és nehéz évek gyötrelmei szabdalták át az arcát, s mert a szegénységből indult és mindig tiszta ember maradt, tehát a gonoszság, igazságtalanság és butaság, emberi kicsinyesség láttán vagy hallatán egyszerre komorult el az arca, lobbant föl zsörtölődő természete, lett sárgás és szürke a szeme. hogy aztán

Egry József: Önarckép (Takáts Gyula tulajdona)

Egrý József: Badacsony (Modern Magyar Képtár, Pécs)

zöld derűre, kékre változzék, vagy kitáguljon, mint a macska pupillája. A vagyont megvetette. A hatalmat és a nagy jólétet lelki züllesztőnek tartotta. — Ronda pofa! — Micsoda banda! — gyakori kifejezése volt egyes személyekre és társadalmi „rétegekre”, pl. a hercegen élősködő badacsonyiakra és a műveletlen falusi előkelőségekre, ietteklégyen azok földbirtokosok, kézművesek, vagy értelmiségi műveletlen „alakok”. — Miért utálta ezt az úgynevezett „előkelő és művelt” réteget? — Egyszerűen azért, mert a művészetek iránt süket volt ez a falusi réteg, mellyel Zala kis falvaiban és itt Badacsonyan is érintkezett. Hamar rájuk unt. Alighogy megismerte őket, gyorsan szelektálta a társaságot és konok göggel, a mai szóval élve, leépítette őket. Nem volt könnyű dolog! Nagy határozottságot, következetességet igényelt ez a rendtétel a portája, avagy mondjuk így, műterme körül, hisz az államaparátus vezetésében is az előkelő Pauler atyafiságnak szerteágazó kapcsolatai voltak felesége, Juliska révén.

Bizonyos mértékű rátarti, várúri magányban élt a badacsonyi „lakótorony” emeletén. Ez az épület alapjában véve egy mérnökileg elfuserált, lakásra nem igen alkalmas épület volt, amelybe később szélfogó falakat kellett behelyezni. Bazaltból és téglából készült és igen hideg volt. Szinte kívánczik a hasonlat, hogy a most renovált nagyvázsonyi vár lakótornyára gondoljunk, amikor Egryéknek erről a lakásáról beszélnek. Itt élt, de nem askéta módon, melyet többször hallok róla említeni. Több volt Egryben az indulat és a konokság és igenis a szeretet is, semhogy askétának mondhatnám. És ráadásul érzéseit sem igen fékezte. Kitört, ha nem is szóval minden esetben, de arkifejezésének fegyelmetlen grimaszaival. De nemcsak zsörtölni, ítélkezni, hanem derűs humorral bollenkedni is tudott. Ilyenkor l'art pour l'art élvezte a szerepét a játékokban. Jókat nevetett azzal a szarkasztikus arcvonással, amely végülis nem a derű, de a keserű gúny vonásait tolta az arcára, mint egy maszkot.

Ez a keserűség egész arcát összeszabdalta és ha nem is ideges rángatózással, de méla komolysággal ott ült mindig az arcán. A derűs ember szinte csak pillanatokra bukkant ki sokszínűben játszó szeméből. Oka bőven megvolt, hogy ilyen legyen. Gyermekkori első emlékeiből indultak ezek a vonások. Apjáról és édesanyjáról merőben másképp beszélt. Olvastam, hogy apját földművesnek írják. Én úgy emlékszem, hogy Egry kis falusi kézművesnek, kis falusi vargának, nem is cipésznek mondta. Amolyan kötekedő, önfejű, ki ha ő nem típusú embernek, aki az igazához, vagy vélt igazához hepciásan ragaszkodik. Világosan kifejtette, hogy apjával se lakni, se élni nem lehetett, vagy csak igen nagy áldozat árán. Édesanyjáról ezert nyilatkozott mindig nagy szeretettel, de szófukar rövidséggel, nehogy az érzékenyülés megrendíthesse. Ezért lett édesanyja a badacsonyi szőlőhegyi házban szinte olyan, mint egy néma házitücsök. Csupa alkalmazkodás, rettenet és csupa szerénység. A megindító szeretet sugallta remek portréja, az „Édesanyám” című kép, most a Balatoni Múzeumban van. Ez a mű mindennél ékebben beszél mesterének mély, de a világ előtt rejtgetett érzésvilágáról. Az Egry képek emberi és érzelmi világának, lelki vonásainak kutatásánál a kiinduló pont csak az „Édesanyám” lehet!

A család Zalaújlakról való fölvándorlásáról, — mert szószoros értelemben gyalog történt —, s az út árokszéli és éjszakai történeteiről megrázó szavakat ejtett Egry József. Aztán a pesti proletárlakásról és az ő későbbi lakásairól is sok komor képet festett. Fiatalkorában esztendőkön át egész éjszakákat töltött pénz nélkül kávéházakban, vagy ligeti padokon, mert lakásán annyi volt a kiirthatatlan poloska, hogy egy percre sem tudta volna lehajtani a fejét. Legfeljebb nappal, villanyfény mellett. Elsősorban a piszok tudata bántotta, üzte ki ezekből a lakásokból ezt az igen pedánsan öltöző és természetétől fogva igen tiszta embert. Ez a tisztaság nemcsak külsejére, de lelkivilágára is igen jellemző volt. Egyszerűen és könnyen szeretett öltözni. Szerette a pasztellszínű, könnyű szöveteket, a jólsabott egyszerű férfidivatot. Nemcsak magán, de más ruhájában is elgyönyörködött. Könnyű csontú és légies lénye nem bírta a nehéz, plump ruhákat, a duplatalpú cipőket, az ordító színeket. Pasztellszínű volt lénye is, aki egy magabarkácsolta sima, izléses somfafütykösre támaszkodott, — még Juliska is ilyenekkel járt templomba, — miközben könnyű füstöt fújt. A szalma-

kalapot és vászonsapkát is kedvelte és a könnyű keskeny cipőket. Megható volt, amint mutogatta megörzött régi cipőit, hogy már egyiket sem tudja felhúzni, mert a badacsonyi köveken úgy szétment a lába.

Egész haláláig rossz tüdeje ellenére nagyon szeretett a természetben járkalni. A horgászásán kívül gyakran látogatta a badacsonyi csepőtés, bokros erdőt. Mikor lehullott a lomb, végigjárta, kutatta a somos erdőrészeket. Kiválogatta a sétatotnak valót és külön a göcsös, bogos somtöveket, gyökereket. Ezeket aztán alkalomadtán kifűrészelgette, kipiszkálta a sziklák közül. Később pedig megbízott valakit ezzel a munkával. Otthon ezekből, akárcsak a zalai és a somogyi pásztorok, olyan eljárással, — trágyalé és pörkölés, zsírozás — készítette a szép fényes, szépiaszínű botjait és szobrait. A gyökérbe és a göcsökben a természet alakította formákat pár késvágással fejlesztette tovább és így emelte ki a természet alkotásaiból a meglátott szépségeket. Ezek a művei sokban hasonlítottak a primitív népek nagyonis raffinált izlésű alkotásaira. Sohasem pihenő természete állandóan barkácsolásra ihlette. Összeszedte a hegy lyukacsos bazalttufa bombáit. Ezekből nagy szorgalommal hamutartókat, vagy primitív, darabos kispasztikát kalapált, vagy pattintgatott. Jó lenne ezeket is összegyűjteni és megőrizni a badacsonyi emlékkiállítás helyiségeiben. Így volt horgászfelszerelésével is. A hozzávaló kellékeket megvette és ő maga órákat elpiszmogott, mérgelődött a szerelék összeállításán, mindig a legprimitívebb egyszerűségekre törekedve.

Mint zalai, falusi származék jól beleélte magát a balatoni életbe, amelybe, amint jól tudjuk, Pauler Juliska révén cseppent. Juliskával a „Hableány Vendéglőben” berendezett üdülő, hadikórházban ismerkedett meg az első világháború utolsó éveiben. Juliska, ahogy mesélte, jóval idősebb volt, mint ő. Kertelés nélkül elmondta, hogy házasságra sohasem gondolt. Érdekes, hogy ezt a házasságkötést a hosszú barátság közben épp a buzgón katolikus Juliska és Egry József barátai igyekeztek révbehozni. — Hogy Juliska miért? — Csakis lelki indítékai lehettek. Csakis a szeretet és a szerelem. Hisz Juliska egy ezredes jómódú felesége volt és Egry? Azt hiszem nem szükséges részleteznem Egry akkori „közlegényi” állapotát és helyzetét. Mindenesetre az is örök titok marad, hogy tudta vakbuzgó katolícizmusával összeegyeztetni Juliska a válást, hogy Egryné legyen. Az tény, hogy az 1920 körüli, a veszített háború után újrászülető félbalkáni és a bécsi volt monarchiát utánzó félféudalizmusunkban Juliska részéről ritka bátor és forradalmi tett volt otthagyni a rangot, lerakni egy állás fényét és egy beteg festő mellé állni. Juliska kitartó volt és Egry engedett a buzdításnak. A „beteg” hozzámment „ápolónőjéhez”, aki eltekintve aprócseprő kicsinyességeitől, egy életen át volt támasza és bátran mondhatjuk, az egyik legnagyobb magyar mester kialakuló művészetének elősegítője.

Juliska vagyona ráment arra, hogy Egry szabadon dolgozhassék. Ez a szeretet és ez az anyagi alap biztosította a kezdeti időt, a külföldi utazásokat és Juliska diplomáciai érzéke a siker előkészítésében is jelentős volt. Az a társadalmi réteg, amelyből jött, kimosolyogta Juliskát az ő festőjével. Ezért is utálta őket Egry. De csak azokat, akik a születés jogán a fejükbe automatikusan megjáró szellemi magasabbrendűséget is beképzelték. Ennél a rétegnél a tapolcai borkereskedőket is százszor többre tartotta. Badacsony, Szigliget, Szentgyörgyhegy címeres bortermelő előkelőségeinél több támogatást adtak Egrynek ezek a borvásárló kereskedők. Ha megszorult, mert a keszthelyi ház és a badacsonyi szőlő eladása után és közben is gyakran voltak ilyen idők, csak hóna alá vett pár olaj-pasztelt, bement Tapolcára és volt mit tejbepiritaniuk, ha szükösen is. Igen sajnálta, hogy a deportálások alkalmával csak Tapolcán is, — amint számította — legalább 30—40 képe tűnt el a gettóból. Meg volt győződve, egyet sem úgy loptak el, hogy megbecsüljék azokat, hanem mint a semmit, a kacatot, úgy pusztította el őket a hozzá nem értés. Igaz, még 1953-ban a „Vizitűkör” című kötetünk is azt a lektori „véleményt” kapta, hogy „illusztrációi(?) közlésre alkalmatlanok”. Mindezt, mindkét esetben a nevelés hiánya okozta. A művelt és generációkon át lelkileg a művészetekhez hangolt embertípust igen tisztelte és szerette, jöjjön az bármelyik társadalmi osztályból. Szeretettel emlegette a Forgách csa-

ládót, akiknél Balatonmárián és a Vág völgyében, és egy hercegi családot, akiknél Arad megyében dolgozott és vendégeskedett.

Feleségével, akit szeretett és tisztelt, a maga módján, állandó leintős stílusban zsémbelt. De ez a leintés mindig Juliska gyerekes, vidám és egyáltalán nem sértődött kuncogásába fulladt. Harminc éven át ez az idősebb, főként és a főként alól kis frufrukat fésülő kövér és kedélyes asszony a szeretet odaadó bölcsességével mindent elnézett és semmit sem vett komolyan a férjétől. Végeredményben igen bölcs asszony volt. Jóskának — ahogy ő hívta férjét, — egyéni útja volt a társadalmi és a művelődési fokozatok lépcsőin. Neki, mármint Egrynek a sixtusi kápolna freskói is a mézszárszék jelzőt hozták a szájára. Tehát Juliska vitatkozni sohasem vitatkozhatott Egryvel olyanról, amit az lényegesnek tartott a művészetben. Legfeljebb társadalmi és modorbéli kérdésekről, férje egyes kijelentéseiről csattant fel hol az egyik, hol a másik. Egry leintésein egyenesen derült. Tetszett neki ez az érdekes ember, akiért katonatiszt urat otthagyta. Sokszor úgy éreztem, Juliskának kellett ezek a napi kis villámlások. Különben feleségére sok kérdésben hallgatott, mert egyben biztos lehetett, mindent meglelt művészi fejlődése érdekében. Erre ment rá a keszthelyi szép ház, a badacsonyi szőlő és présház, Juliska készpénzöröksége is, mert Egry szabadságvágya fékezhetetlen volt. Egyetlen percig sem bírta a kötöttséget. — Inkább egynek a poloskák, mint egy hétre egy hivatal, — mondta nem egyszer. Ha kötöttségről vagy aktáról volt szó, máris összeborzadt. Kerekre csucsorította a száját, köréje futottak ráncai, arca elkomorult és összehúzta magát. Csak szeme villogott acélosan szűrve. Mintegy védőállásba kapta magát. Általában csak legyintett a közhivatal és az önadminisztráció művészeire, akik egyvégtében a fazék körül gőzölték hajlékonyra lelküket és műveiket. Sokszor szívből, fényes derűvel nevetett helyzetükön, sőt olykor még a káröröm ördöge is belebújt, ha valami mosolyra ingerlőt hallott olyan valakiről, akinek a szerepét utálta. Mert érzéseiben sem volt középutas. Fesztökre vagy legyintett, ez volt a rosszallás, vagy elkomorodott, homlokát jellegzetesen dörzsölve tenyerével, s ez volt az elismerés. Ezzel mintegy azt jelezte: ezen érdemes törni a fejünket. Ez valaki. — Ingerült, elhamarkodott legyintéseivel ha nem ellenkeztek mindjárt, hanem meggyőző értelemmel, — bár érzéseire többet adott, — és nyugalommal beszéltek vele, lassan kiderült, meghallgatta és igazságérzetének engedve, két-három hét múlva alkalmat ejtve rá, helyesbítette a legyintő véleményét.

A vizitelőket sem szerette. Ha Juliska beszólt és neki nemtetsző valakit jelzett, arcát görcsös fintorok zsugorították össze, szinte dührohamot kapott, melyet nem is igyekezett magába fojtani, kitört: — Ha nem zavarja valahogy el, jegyezze meg, én inkább kilépek az ablakon. — Második emeleten volt a műterme! Juliska ilyenkor is csak mosolygott és valahogy távortartotta a nemkívánt vendéget a férjétől. Ilyenkor egyre idegesen csak cigarettázott. Mindaddig tartott ez, amíg a látogató el nem távozott. Akkor hirtelen megkönnyebbüléssel mosolyra derült. Legtöbbször ilyenkor, hogy levezze indulatait, egy sétát ajánlott a „Hableány” előtti parkba, vagy pedig meglátogattuk a horgászokat.

Badacsonyan egy szép, kis kávéház hiányzott neki. Fonyódra sokszor ájtott csak azért, hogy a volt Porkoláb féle vendéglőben a billiárdozókat nézegethesse. Olykor egy-egy partit el is játszottunk. Jól, de igen körülményesen, lassan, megfontolva játszott. Ha nem sikerült egy elgondolása, asztalt, dákót, a kezét és ügyetlenségét egyaránt és együtt szidta, Badacsonyan ezt hiányolta. A hétvégi, víkendező emberek tömegében szeretett cigarettázva nézelődni, figyelni. Ilyenkor, aki megfigyelte, arca kisimult. Az értelemről megszépült. Órákig csak nézett, elcsitult arckifejezéssel. Ha rajtakapták, elmosolyodott, ha barát volt az illető, vagy pedig mindjárt görcsbe rándult és dúlt lett ez az arc, ha nemkívánt ember szólította meg. Indulatai, lelkiállapota és érzései arcára voltak írva. Aligha mondhatjuk fegyelmezett egyéniségnek. Így volt a dohányzással is, melyre mindig el lehetett csábítani. Mint alkoholistát a poharat, ő mindig elfogadta a cigarettát. Legfeljebb hamarabb elnyomta. Szinte szétreszelte a lyukacsos, álta a kalapált bazalttufa hamutartóban. Azután keserű, undo-

rodó képpel szidta nem magát, de az átkozott, „édes nikotint”, melyről sohasem tudott leszokni, pedig súlyos asztmája és tüdőbaja is egy életen át ezt diktálta volna az elsősorban érzelmi tájékozású művész értelmének.

Ha már itt tartok, el kell mondanom, hogy Egrynek a műveltségéről valóban furcsai nézetei voltak. Ezen sem nagyon csodálkozhatunk. Mindenben saját útja volt. Már nyomora, négy vagy tán hat elemije is, hogy magasabb szintre léphessen, egy saját iskolával, saját igazságkeresésre kényszerítette. A mindenség értelmének és minden jelentőségének meghatározásában helyzeténél és életérzésénél fogva is igen bizalmatlan volt. Így lett végülis szemléletében, művészetében rengeteg gyötrődés után annyira egyéni, önálló.

Sokszor úgy hatott, hogy a tanultságnak ellensége volt. Pedig nem így állt a helyzet. Nem az iskolázottságnak, hanem pontosabban csupán a hozzá kötődő szabályoknak és előírásoknak, a műveltséget adó út kötelező szolgálati szabályzatainak volt az ellensége. Egy azonban biztos, a művelt ember előtte a művészt jelentette. A tanult ember pedig sok esetben csak a műveletlen „alakot” képviselte, aki még nem jutott el az élet és a műveltség igazi értelméhez, a művészethez és a széphez. Világos, hogy így gondolta, hiszen Juliska előtt is többször így nyilatkozott a Pauler családról: — Micsoda család?... Legalább ilyen műveletlen társaságba ne kerültem volna magával! (Szórol szóra így!) A négy, legfeljebb hat elemis, ösztönösen tájékozódó művész nyilatkozata és véleménye volt ez Pauler Tivadarról, a jogtudós többszörös miniszterrel, Pauler Gyuláról, a történelemtudósról, és sógoráról, Pauler Ákosról, a filozófia és logika jeles tanáráról. — Juliska sértődöttség nélkül, szívből nevetett ezeken a kitörésein. Ahogy az emberre nézett, egyre kuncogva, mintha csak azt mondta volna: — Hát nem volt érdemes hozzámenni?... Hát nem eredeti alak ez a Jóska?... Mindent megér, ahogy ez zsörtöl, amiket ez a Jóska kitalál... — És hamarosan Egry arca is felderült, hogy újra kezdhesse. — Csak maga ne beszéljen... Csak maga ne mondana legalább véleményt intelligens emberek között... Mit gondol maga az én barátaimról... — És Juliska újból csak kuncogott, beszélt, beszélt nagy humorral, körültekintéssel, kivéve egyet, mert abban nem ismert pardonot és ez a vallás kérdése volt. Egry csak rázta a fejét. Fuldoklott az asztma, a méreg és a cigarettafüst fojtogatásától. Villogtatta kékeszöld szemét, de soha életében káromkodni nem hallottam ezt az indulatos művészt. Sőt még tiszteletlenül nyilatkozni sem valaki meggyőződéséről, érzésekről vagy transcendentális vonatkozású dolgokról, Istentől, égről.

Nem volt bizalmaskodó sem. A trágár vagy kétértelmű viccekre is elkomorodott. Nem szerette, egyenesen utálta a kíváncsiszkodást, a pletykát vagy mások, vagy a nagyvilág szerelmi pikáns ügyeit, azokban való turkálást. Mindez nemcsak tiszteletre méltó, de tiszteletet parancsoló volt benne. Egész lényében volt valami puritán tisztség. Volt a próféta örök zsörteljéből. A mindig jobbat kereső nyugtalanságból. Valami átlátszó és fényresóvár karcsúság, mint a sohasem pihenő csirák szívós és sápadt magasbaszökése.

Hogy nem szerette volna az irodalmat, vagy hogy „a költészet számára gyanús szépelgés vagy stílus machináció” volt-e, mint Bernáth Aurél írja az „Utak Pannóniából” könyvében? Igen, olyan volt a 30—35 éves Egry Keszthelyen. Az új házasság, és az új környezettel ismerkedő Egry. Igen érdekes ez a portré. Valóban bizalmatlan volt mindennel és mindenkivel szemben. De 30 év nagy pallér. 30 év nagy tanító és 30 év sokat épít és sokra megtanít. Sokat faragott Egry szobrán is. Sok éles szög lecsiszolódott róla. Bölcsőbb lett emberrel és világgal szemben. A próféta sündisznó bundája sem állt már mindig tüskésen támadóállásban, és éles szeme is sokkal megértőbben nézelődött e tüskék alól a mindenségre. Világos bizonyítéka ennek 1920 utáni művészetének átalakult téma és formavilága, hangulata, íze és stílusa is. Bernáth ép e lelki-forduló táját rögzítette, hogy annál jobban láthassuk a különbségeket.

— Versek? — Akkor mind többször kérdezgette a véleményemet erről és arról a költőről. Költőkről és nem írókról. Verses antológiákat kért olvasásra. Talán hogy ne legyen olyan egyoldalú hat évi barátságunk beszédtémája, amelyet röviden így süríthetnék: indult a horgászás dicséretével, a cigaretta szidása következett, azután

restészetről és a versekről való beszélgetés, majd pedig a bor, a nép és a természet köréből vett szertecikázó témák és újra megint sok elégedetlenség és befejezésül ismét a horgászás dicsérete... Nem hiszem, hogy csak udvariasság lett volna, hogy verses antológiákat kért. Hiszen ilyesmi, mint a formaság nem érdekelte és nem is volt sok érzéke hozzá. Ebéd után, vagy vacsora előtt a műtermében mind többször kért arra, hogy olvassak fel a magam és más költők verseiből. Arany és Petőfi között alig tudott választani, de érdekes, hogy Gyónit Adyval egyenrangúnak tartotta. Hogy miért, azt sohasem indokolta meg, pedig többször visszatértem erre a kérdésre. Ilyenkor is csak simogatta a homlokát... Egy abban az időben igen megszerette a modern és kísérletező muzsikájú és témájú, a villogó képekkel fényes és egyben magvas verseket. Csak a kákabélű dolgokat nem szerette a művészetben. Azt, ami mögött nem volt se íz, se szín, se pedig valóság. Gyűlölte az ilyen műveket, s az eunuch hangú bölcsekedést.

Irodalmárkodásunk emléke a „Vizitükör” című kötetünk, melyet nagy szeretettel állítottunk össze hosszú vers és rajzválogatások és címadások közepette. Életében, az akkori művészi és irodalompolitikai szituációban sajnos nem jelenhetett meg a kötet. Csak 1954-ben sikerült elfogadtatni. Addig a halott Egry mappájában két dekli közé kötve vártak a rajzai, melyekről a „szakértők” véleménye az volt, hogy közlésre alkalmatlanok. A „Vizitükörrel” beszélve, nézzük csak meg, mit jelentett Egrynek a víz, a Balaton, a hal és a horgászás. A tóhoz ösztönösen vonzódott. Szinte átöröklött szenvedéllyel. A régi szép horgászidőkről a legnagyobb érzékenységgel beszélt. Arca átszellemült. A rajongás szépítette meg. Vérbeli zalai, balatoni horgász volt, aki ismerte az időjárást, a vizet, a halat és a horoggal való halfogás minden csínját és bínját. A nagyszámú halfogó között az aránylag kisszámú, meditáló, a nádnnyéllel, a nylon vékony merzójén át egy másik elemmel társalkodó szekta kiválasztott tagja volt. Nem halpusztító hús-szakoló. Vérbeli, idegein át dolgozó horgász volt. Abból a fajtából, amelynek a vadászok körében Bársony István és az ő műveiből kirajzolódó magyar vadász a típusa. — Bizony jó lenne Bársony műveit is újra olvasgatni. — Nem a trófeagyűjtő és méregető, mindent puszkacsőre vevő, a vadban csak a zsákmányt látó robbanógolyós „őseember”. Neki szép élmény volt a nádközt töltött délután vagy alkonyat. Szemlélődő, teljes idegzettség kézből és érzékeléssel és nem ébresztő racsnival horgászó típus volt. Neki valamikor és még ekkor is a hal szépen való megfogása és ügyes szákolása volt az öröm. Egrynek sohasem segíthetett senki, bármekkora is volt a hal. Ketten viaskodtak. Megadott a horogra vett hálnak minden „lovagias” lehetőséget a menekülésre. Ki az ügyesebb elv alapján állt! Egyszer a badacsonyi mólón valaki megakasztott egy szép pontyot. Szorult helyzetében az épp ott álldogáló Egryt kérte meg, hogy merítse be a halat. Egry a legnagyobb nyugalommal szólította fel az ideges és kapkodó horgászt, hogy adja át neki a nyelet is. A meglepődött horgász, aki csak a halra gondolt, oda is adta és ő nagy ügyességgel vezette jobb kezével az öt kilós halat a baljába tartott merítőhálóba. Így adta át a halat nyéllel együtt a meglepett horgásznak. Ilyen volt. A félmunkát nem szerette. Nem bízott mások, csak a saját ügyességében.

Pedig, amint mesélte, akkor még voltak a keszthelyi öböl ősnádasaiiban nagy halak. — Hogy mekkorák? — Egy történetét mondom el a sok közül, amikor emberéletet mentett. Embert szabadított meg a haltól.

Közvetlen 1918 után a Zalatorok nádasai között már a húshiány és az üzlet miatt is igen sok volt az orvhalász. Ezek egyrésze a nádi kis víztükrök tisztásain éjszakára hosszú szál zsinorra fenékhorgokat raktak. Pintér-gyékeny pótakkal jelezték a helyet, és az erős zsinórt egy nyaláb nádhoz rögzítették. Egryt, aki csónakkal horgászott köztük, ismerték. Sokszor összeakadtak hajnaltájban, amikor szedegették fel a horgaikat, hogy még korán reggel bevihessék a halat a keszthelyi családokhoz. Egyik alkalommal is orvhalász dolgozott nem messze tőle.

— Arra figyeltem fel, — mesélte — hogy egy loccsanás után hangtalan sístergő vergődésfélét hallok. Mint mikor a nádast cibálja a vihar... Az utolsó percben érkeztem az üres csónakhoz. Csak azt láttam, hol rángatódzik a nád. Odaeveztem és csak nagy kinnal sikerült az „ipsét” felcibálnom a csónakba... Egyik oldalról én

ráncigáltam, a másíkról egy 20 kiló körüli ponty. Tragédiáját kishíjján az okozta, hogy a horgos zsineget a nagy zsákmány miatt az „ipse” a csuklójára csavarta és így akarta odaerőltetni a csónakhoz a halat. Közben egyensúlyt veszített. Kibillent a mély vízbe. Akkor már a csuklójára hurkolódott zsinegtől és az iszonyú erőt kifejítő kapitális pontytól nem tudott szabadulni... Szóval ilyen pontyok is voltak akkor még bőven, — mesélte az élelmentő Egry József...

Ilyen helyeken és ilyen emberek között horgászott 1920 körül Egry József. Így kell nézni a halszigonyozó, kócsagos, gémes és vadkacsás olaj-pasztelljeit. Nádsikátoros, szittyószigetes és nádfalas képeit. E nagyszerű és festészetünkben új élményt nyújtó képei közé tartozik „A horgász”, 1925; „Nap a víztükörben”, 1937; „Kacsák a nád közt”, 1940; „Halszigonyozó”, 1941 és a boldog öröm sárgalila ragyogásában a hátán óriás pontyokkal. „Hazatérő horgász” 1941-ben festett képe és a sok-sok hasonló témájú őszi madárgyülekezést ábrázoló alkotása, amelyeket annak idején Firenzében láttam kiállítva 1948-ban. Elmondhatom azt is, hogy alkotásainak sajtó- és közönségsikere is nagy volt Itáliában. Nem egy újságot és folyóiratot hoztam haza és adtam át Egrynek, akit ezek az írások egyhangúan „az ecset poétájának” mondtak. Szerette Egry a írást! Egész lénye érzékeny lant volt. Ezért is tartózkodott annyira minden olyan érzelem útjától, amely által a képen kívül érzelmi életét elárulhatta volna. E képek értékének igazi megértői csak azok lehetnek —, a bologatők és divatos elismerésen kívül — akik ismerik és megsejtik ezt a világot.

Lakásán, a műtermében se szívesen látott mindenkit. De horgász padján senkit sem fogadott. Beült háttal a földnek és a deszkapad trónról amíg fel nem kell, megszűnt létezni barátnak, rokonnak, még a hír és a segítség hozójának is. Ha észrevette, hogy valaki keresi, legfeljebb hátrafordult. ajkára tette szilenciumot jelezve az ujját és mint egy karthauzi szerzetes órákig ült tovább némán, míg el nem távozott a partról a látogató.

1946 óta márcsak horgászgatott. Se csónakja, se padja nem volt a vizen. Badacsony alatt. Etetett helve sem. Inkább számontartotta mi újság, mi hír a „horgászfronton”. A konyhájukban ott állt haláláig a két régi nyele. Ezeket rendben tartotta. Orsói is jók voltak. Mindig készenlétben. Állandó bedobásra kész szereléssel. Ekkortájt már főleg csak süllőzött, csukázott. A horgászás igazi, szép arany idejének emlékeit élte át újra és újra ezekben a kisebb nagyobb kiruccanásaiban a badacsonyi móló kövein és nádasai előtt.

Ekkor már a nyéllal együtt magával vitte a pepita fedőlapos füzetét is. Ceruzával vázlatokat készíttetett. Hangulatokat rögzített. Sőt gyakran naplót vezetett. Több füzetre gyűlt ez az anyag érdekes vázlatokkal és nagyszerű művészetfilozófiai és lakonikusan magvas megállapításokkal. E füzetekbe készült rajzaiból, ha jóbarátának megtetszett egy-egy vázlat, menten térdére fektette és kirepítette a lapot. Sokszor még a naplót sem kímélte. Egy rész abból is a rajz mellé került. Sok volt benne a nagyvonalú könnyelműségből. Képeit sajnos nem katalogizálta, nem őrizte úgy, mint majdan bankjeggyé váló anyagot. Kassák Lajos közlése szerint egyik alkalommal arra hivatkozott, hogy már ő is úgy van a hallal, mint az az öreg „vidra”, — egy badacsonyi nyugdíjas vasutas —, aki csak azért nem horgászik már, mert sajnálja a szegény kukacokat a horogra tűzni.

Egrynek igen jó humorérzéke volt. Szívesen üdögélt a kis vendéglőkben. Élvezte a délutáni árnyas és langyos napsugarat. A tisztaabroszú terítéket és nagyon szerette, erősen kritizálva ínyével a jó bort, melytől este hamar hangulatba jött, ha neki való ritka társaságra akadt. Egy alkalommal érdekes dalt dúdolt el. Nevetve vallotta be, hogy a szöveget és a dallamot is ő komponálta. Én sajnos akkor nem jegyeztem le. Egy varjúról, a télről és a borról volt benne szó. Kurucos, bordalíze volt. Később Juliskától is megtudtam, hogy Egry még fönt a hegyen, mikor megvolt a szőlő és jó boraik voltak, sokat dudorászott és kotta nélkül szíve szerint komponálgatott. Az italt sohasem vetette meg, sőt szerette, de csak a javát. Ha nem volt, elvult nélküle is. Nem úgy mint a nikotinnal...

— Egry József érzelmvilágáról mit mondjak még ezekután? — Egy vershasonlat, azt hiszem Weöres Sándoré jut eszembe, egy hentesről, aki a szívét, mint a zsírt,

úgy méri. Igen, lett volna neki is mit mérnie, de gyűlölte a kimért szívet és érzelmeiket, a kirakatot. Mint ember és művész az érzelmek megnyilatkozásában életében és a képein is egyaránt tartózkodó volt. Pedig szíve irányította. Aki az igazságot az egész létezés konstrukciójában minden síkon annyira kereste és igényelte, mint ő, annak érzelmvilága igen fogékony.

Teste beteg volt, de sohasem kímélte magát. Lélekben sohasem vonult vissza a világtól. Mindig kiállt az igaz, a méltányos mellett. Ez állandó zaklatottságban tartotta. Egyszer valahogy így rögzítette ezt: — Elborzadok a gondolattól, hogy mindent meglássak és ez az sok látvány, úgy álljon belém, hogy soha többet szabadulni ne tudjak tőlük. — Itt a látottakat kísérő részvétre, a kötelező szeretetre, a parancsoló kötelességre célzott, mert semmit sem tudott flottul venni, felelőtlenül csínálni. Csak teljes szívvel és lélekkel. Pontos és kínosan lelkiismeretes volt. Egy kirándulásomra emlékszem vissza. Csak azért említem, hogy őt jellemezzem, mert csak arról beszélnünk hitelesen, ami velünk történt, amit láttunk.

Kemény január volt. A tó beállt. Fonyód és Badacsony között. Sít kötöttem és a pattogó, fiatal jégén átsiklottam Zalába. Először Tatay Sándor vendége voltam, majd lejövet Egryéké. Közben egyik napról a másikra meglágyult az idő. Az olvadó jeget centis víz borította már, amikor kikísért a badacsonyi mólóra, hogy visszatérjek. Sürgetett az idő. Rohamosan olvadt a jég s előttem nagy tavak fénylettek Fonyód felé a jég hátán. Schogysem akart a jégre engedni, hogy elinduljak. Hiába igyekeztem meggyőzni, hogy még baj nélkül átjutok. Mintha őt terhelné minden felelősség, konokul kitartott véleménye mellett, hogy nem mehetek. Én már annyira benne voltam az indulásban, hogy bár éreztem a kellemetlen szituációt, mely indulással adódott a vendég és vendéglátó között, de nekivágtam. Jól emlékszem, kezét sem fogtunk. Pár méter után utánam kiáltott: — Azonnal táviratozz, ha átértél. — Többször hátranéztem és Egry még mindig ott állt a mólón és mozdulatlanul figyelt utánam. Biztos vagyok benne, hogy addig nézett, amíg látott. Egy lezúduló alkonyi szél gyorsan áttolt a jegen és én azonnal táviratoztam. Ilyen volt. Nem ismerte a félérzéseket, a félmunkát és az „utánam az özönvíz” mondást.

Ha vendégségről esik a szó, akkor erről is meg kell emlékezni. Homlokegyenest ellenkezője volt a sok mindenben kicsinyes Juliskának. Egry akiket szeretett, azokhoz szívesen rándult ki. Örült és igen jól érezte magát másoknál a megszokott társaságban. Juliska nem járt vendégségbe és ha otthon kínált is, de valahogyan igen körülményesen tette. Igaz, mindig nagyon előírászerűen. Egry legtöbbször meg sem várta, míg felesége nagy nehezen belekezdett volna a meghívást jelző mentegető félmondataiba. Már rendelte is a reggelit. Előre bejelentette, hogy mi van a kredencben és valósággal kiprovokálta a ház minden kincsét az asztalra. Juliska végül ezen is csak nevetett, s már meg sem várva a folytatást, ebédre is meghívta azt, akit „Júska” szeretett. A fekete főzésnél pedig, hogy Egry ne kifogásolhassa esetleg a takarékoságát a koffein körül, előtte mérte ki hamis kuncogások között a babkávét adagot, de akkor is valahogy nem az igazi magyaros, hanem „pauleros” vendéglátással. Férje a zalai szegény magyaremler szívével látta vendégül, aki a házába tért. Mert Zalában is, akárcsak Somogyban a szegényember mindig jobb házigazda és vendéglátó, mint a módosabbja. De ez azt hiszem nemcsak a parasztnál és a polgároknál, de így van a művészek házatája körül is. Sok-sok pikáns példával lehetne szórakoztatni az olvasót e téma köréből is, amely oly jellemző, mind az egyes emberek, mind pedig a családok jellemére és életére is.

Lakásuk az utolsó három évtizedben a szép keszthelyi ház és a badacsonyi, paraszti présházalakás után, amint említettem már, amolyan modern kivitelű nagyvázsonyi Kinizsi lakótorony volt. Földszinten a konyha, első emeleten a szoba és a másodikon a „várúr” műterme. Mestert nem mondhatok, mert erre sohasem tartott igényt. Ő egyszerűen csak a nevére volt igényes. Ez a műterem a végtelenségig puritán volt. Négy fehér fal, egyetlen kép nélkül. Legfeljebb egy rajzszegekkel falra fel-tűzött féligkész kép kartonja. Egy kis festett kerek parasztasztal, mellette két falusi, egyenes hátú kényelmetlen szék. Magának egy gyalult asztallap, egy festőállvány, pár

könyv és két keményfedelű mappa. Egyik a kisebb, másik a nagyobb méretű, már kész, kartonra festett képeknek, rajzoknak. Az asztal, az asztalon levő és az asztalt fedő lapok telerajzolva apró kis képekkel. Ezek a bélyegnagyságtól a 10x10 centis méretig százával gyűltek össze az Egry hagyatékban. Megannyi első és továbbfejlesztett terv, vázlat, variáció a nagyobb méretű alkotásokhoz.

Ebben a tiszta és magas, cellaszerű környezetben dolgozott. Állandó idegességben, lázban, mint az új életeteket költő kotlós. Hol pilledten, hol pedig féltő csőrös berzenkedésben. Ebbe a badacsonyi emeleti műterembe zárkózott be harminc év tájával, a valóságból ébresztett látomásaival, amelyeknek szenvedő hőse és teremtménye is az a legtöbb képén szereplő egyetlen ember, aki az alkotó művésszel azonos. Ez az egyetlen személy, aki művein a végtelenül szép és hatalmas természetbe szorult embert jelképezi, mindig egy kicsit tragikus alak.

— Hogyan alkotott? — Arra igen jellemző „A festő” című 1937-es képe. Az a rémült döbbenet, amely a vászon előtt álló művész arcáról sugárzik, szinte azonos az „Uram nem vagyok méltó” ijedtségével a látomás előtt. Sőt mintha a műnekülés gondolataig fokozná ezt a lelkiállapotot a meglett „kincs” vásznon felvillanó váratlan megjelenése.

Ő mondta el, mint hullott egyszer egy ilyen lelkiállapotban az égből ha nem is a földre, de szerencsére egyenesen a tengerbe... Belgiumban, egy hajókikötő fölötti állványzaton festett. Amint mondtam, olyan volt ilyenkor, mint egy meghúzott ideg, szinte merevre dermedt. Szögletes mozdulatokkal dolgozott a részegséghez hasonló állapotban. Szokása szerint hátralépett és a tengerbe zuhant. Úgy mondta, hogy toronymagasságból. Csak a gyorsan megjelenő mentőcsónak segített rajta. Bizonyos humorral mesélte, hogy mert ez a képe sem lett jobb, mint a többi, ez is hozzájárult ahhoz, hogy lemondjon a természetben való festésről. — Elég volt egyszer az égből a földre hullott festő példája, — élcelődött.

Inkább beült a műtermébe. Eleget látott a világból és úgy csinált, mint egy öreg kaposi tengerész barátom, aki mikor 50 év után megjött az óceánokról, 3 méter magas kerítéssel vetette körül a házat és a kertjét is, hogy biztosabban „lássa” a világot...

Általában egész lényében volt valami rácsodálkozás a szigorú világra és eseményeire. Örökké kutató, hol rémült, hol éhes, hol ellágyuló volt a szeme. Olykor pedig az önmagába forduló visszafelé nézéstől szinte üres kerekességgel táguolt szét a mindenség útjai előtt. Néma elmerüléssel tudott órákat, napokat ülni messze a partról a zuhogó fényben, az áhítatos csendben. Az igazi „horgász” e megfeszített, csendes figyelmében van annyi elmélyültség, mint a szentek hajdani meditációs tűnődésében. Egry művészete, azt hiszem, többet érlelődött és valójában is többet „festett” horgászás közben, mint a műtermében. 1925 után kialakult egész festői világára igen jellemző az a története, amelyet egy hajnalon pillantott meg.

— Kora hajnalban egy Balatonra tartó pásztorl láttam. A csorda előtt ment. Utána a tehenek. Amikor a vízhez ért, a kelő nap eléje ragyogott. Engem nem láthatott... Megállt, hosszan csak a napot nézte. Szája valamit mormolt, miközben akkurátusan lehajolt, s mint a templomban, ujját a Balaton vizébe mártotta, mint a szenteltvíz tartóba és a nap felé fordulva magára keresztet vetett. Megdöbbenett ez a látvány. Egy napimádó pásztor... Azóta se tudtam elfelejteni... —

Nagyjából ezekkel a szavakkal mondta el a történetet. Azt hiszem Egry műveinek is van valami ilyen reális tartású pannoniai pogány-keresztény, naptól ihletett földműves-pásztor hangulata. „A festő” tekintete is ilyen révületet sugárzik s a „Betlehemesek”, a „Keresztelő szent János” mozdulata, „A szegény halászok”, a „Szent Kristóf” és a „Szivárvány” ihletése is ide, ebbe a félig keresztény-pogány, kissé latin tógákkal aggatott világba tartozik, melynek istene a nap, amely a természet templomába a fényt zúditja és amelyben a Balaton, csak amolyan zalai pásztor kis „szenteltvíz tartója”... Azt is tőle hallottam, hogy az igazi balatoni halászok a legnagyobb szentségtörésnek tartották, ha valaki a Balaton vizébe köpött. Igazi halászivadék ezt

sohasem tette. Aki igen, annak tápláló anyja, a víz, aki a halat adja, ezt később biztos visszafizette...

Igy élt Badacsonyan haláláig, amelyet Juliska így mondott el: — Pár napig az influenza gyötörte a tbc-vel állandóan küzdő Jóskát. Aránylag hirtelen legyöngült. Vékony arca olyan volt, mint a szellem. Izzadságát sokat kellett törölnöm, de a halálra egyőnk sem gondolt... Feltűnő csak az volt, hogy nem volt türelmetlen. Az utolsó nap, amikor a homlokát megcsókoltam, hideg, áttetsző szemének ellentétéként az érzelmes értelem hangján megkérdezte: — Nem fél tőlem? — Juliska kérdően nézett rá: — Hát nem fél a haláltól?... Nem fél a tbc-től?... — Nem, 30 éven át nem félttem tőle, Jóska. — Egry József e szavak után felült, hátát a falnak támasztotta, Juliskát nézte, azután az ablakon át az eget, újra Juliskát, és igen nyugodtnak, nagyon boldognak látszott felesége vallomásától... Pár óra múlva, 68 éves korában meghalt.

Végül is meg kell állapítanunk: ez a Budapestről, a műterméből és lakásából is kibombázott mester egész életében nagyon egyéni utakon járt. Nem csodálkozhatunk hát azon, hogy azt, amit teremtett, senkiéhez sem hasonlíthatjuk!

— A Balaton festője volt? — Ez primitív leszűkítés. Egy kis horizont rosszul értelmezett jelzője. Firenzei kiállításán az angolok, olaszok és a tengerek népei mit tudtak a Balatonról? Eszük ágába sem jutott, hogy egy tóhoz, vagy a vízhez kapcsolják művészetét. Egyszerűen egy nagyszerű festőt csodáltak benne. Latin szellemességgel, amint már mondtam, „az ecset poétájának” írták az olasz lapok.

Mondjuk talán azt, hogy kiemeljük a Balaton horizontból, hogy az, amit csinált, európai színvonalú? — Ez is csak szűkítés. Ha művészetről beszélünk, mérjünk csak és mérjük őt is az egyetemes művészeti színvonalához. Ez méltó hozzá! Általában, azt hiszem, ideje lenne leszokni arról, hogy a színvonalmérce alatt egyszerűen Európát értsük. Az effajta összehasonlítások alkalmával mindig nyugatról beszélünk. S ott minden egyszerre oszlop, alap és boltozat lesz, amihez mérni „kell”... Pedig miről van szó? Egyszerűen csak a nyugati kultúra egyes jeles műveiről. Mindez, ha előre kikiáltott minta vagy alap, akkor ebben a formában csak öncsonkítás lehet, vagy szemellenző fölhelyezése. Mert mit mondjunk akkor pl. az indiai, a kínai, a keleti kultúra oszlopairól? Azok talán nem lehetnek a művészetben mértékeink? Az igazi művészet és a mi művészeink horizontjai csak az egyetemes művészet lehet.

Valahogy így nézte Egry József is az alkotás horizontját. Így járta végig útjait, mindig saját szellemére hallgatva és figyelve.

Igy születhetett meg művészettörténetünkben az igen egyéni Egry stílus.

1961.

Varga Hajdu István

Emlékezés Egry Józsefre

Egry József képeivel főiskolás korom előtt találkoztam először, ha jól tudom, a Tamás Galériában. Aquarelljeinek és rajzainak szép gyűjteményét láttam ott. Művészetről való ismereteim még nagyon szegényesek voltak. Abban az időben kerültem föl Pestre, annak előtte bizony kevés képet láttam s a művészetet szinte kizárólag a Pesti Hírlap Vasárnapjainak színes nyomatai közvetítették hozzám. Lakatoslegényként éltem a fővárosban, de szenvedélyesen érdekelték a képek. Szabadidőmben magam is festegettem, rajzolgattam, ahogy tehettem, jártam a kiállításokat, sűrűn nézegettem a képszalonnok kirakatait. Nem tudtam én Egryről semmit. Nem közzölt színes nyomatot képeiről a Pesti Hírlap Vasárnapja sohasem. Csak úgy belecsöppentem az ismeretlen művész világába. Igen különösnek találtam festészetét, de rendkívül vonzó. Ösztönöm azt súgta, hogy itt valami egészen mást fedeztem föl, mint a műcsarnoki kiállításokon, vagy a Hoffmann és Solymossy képszalonnok kirakataiban. Eztán már lestem az Egry képeket, s a látásuk mindig ünnep volt számomra.

Művészet iránti vonzódásomnak az lett a vége, hogy miután a mindennapi munkám mellett leérettségiztem, fölvettem a Főiskolára is (melyet eleinte állandó éjszakai szolgálat után látogattam), tanév végén, 1947 nyarán művésztelepre mehettem. Minden erőmmel azon igyekeztem, hogy Szigligetre kerüljek. Tettem ezt egyrészt azért, mert a Balaton-felvidéket csak Egry képeiről ismertem, másrészt mivel legfőbb vágyam volt, hogy Egry Józsefet magát is megismerjem. Tudtam, hogy Szigliget közelében, Badacsonyan él. Elhatároztam, hogy fölkeresem és megmutatom neki dolgaimat. Reméltem, hogy nem dob ki, s talán segíteni is fog bírálataival, tanácsaival. Érdekes, hogy társaim közül akkor senkiben sem élt hasonló szándék.

Összeszedtem addig készült, legjobbnak vélt képeimet s nekivágtam a nagy útnak titokban. Útközben, ahogy nézelődtem, sorba tűntek elem az Egry képekről ismert motívumok: a cukersüveg-forma gulácsi hegy, a tótkalap-forma Szentgyörgy, a szőlők, a Badacsony oldalában hajlongó kapásokkal, a karéjos öblök, vibráló embeerekkel és tehenekkel, s ahogy visszanéztem: a teremtés mesterműveként a bájos és igen emberi méretű szigligeti hegyek csoportja. Minden órá emlékeztetett. Badacsonyra érve megkérdeztem az első embert: hol lakik Egry József, a festő? Szívesen útbaigazított. Méricskéltem az állomás közvetlen közelében lévő házat, föl-le sétáltam előtte s végre nagy elszántsággal becsöngettem.

Felesége nyitott ajtót. Gyanakodva nézett, de miután elmondtam, ki vagyok, s mi végre jöttem, gyanakvása fölengedett, barátságosan betessékelte, fölshílt férjéért a műterembe. Jött ő fontolt léptekkel, meglepően egyszerű öltözékben. Volt valami szigorúság az egész emberen, különösen az arcán, és valami meggyötörtség. Láttam már ezt az arcot önarcképein, de alig hittem, hogy így létezhet a valóságban. Csupa ránc, csupa gyűrődés. Akik régebb óta ismerték, azt mondták, hogy mindig ilyen volt. És a ráncos arcban milyen szúrósan ült a szeme, milyen mélyre ható volt nézése! Ezek a szemek bizonyosan a vesébe látnak, — gondoltam, miközben a meghatottságtól szólni se tudtam. De beszélt helyettem segítő kedvességgel Juliska néni, a Feleség.

Fölmentünk a műterembe. Nagyon kíváncsi voltam, milyen is lehet egy nagy mester munkahelye. Érdekesen épült a ház. A földszinti előszobából nyílt a konyha, az étkező. Falépcső vezetett föl a szobákhoz és a legfőlüli lévő műteremhez, mely így kétszeresen el volt szigetelve. Amint a műterembe jutottam, vizslató szemem azonnal a képeket kereste. Kevés volt a falon. Legjobban egy olajjal festett csendélet ragadott meg. A műterem egyébként igen puritán módon volt berendezve. A vásznak egymás mögé támogatva álldogáltak a fal mellett. Hallottam már régebben a talányos hírt, miszerint a fény s a víz festője szobrokat is farag fából. Most végre szemtől szembe álltam velük. Láttukra megoldódott a rejtély. Olyanok voltak ezek az alkotások is, mintha az Egry képek jellegzetes figurái öltöttek volna bennük plasztikus testet. Csupa sommázott forma, semmi részletezés, de rendkívüli kifejező erő. Pihe-nésként faragta őket a mester késsel. Különben nem voltak szobrász ambíciói. A műteremből tágas erkélyre lehetett kimenni. Remek kilátás nyílt onnét Szigliget és a folyódi hegyek felé.

Egry elbeszélgetett minden velem kapcsolatos dologról. Olyan közvetlen volt a hangja, olyan baráti, hogy egyszeriben föloldódott elfogódottságom, s előmerészkedtem a magam zsenyéivel. Nagyon érdekelte, hogyan élünk és mit csinálunk a művésztelepen. Találkozásaink ezután rendszeressé váltak s én egyre otthonosabbá lettem nemcsak házában, de festészetének világában is.

Mindig csodáltam képeinek üde frissességét. Kűszködésnek, verejtéknek semmi nyoma rajtuk. Mintha egy ülésre lehelte volna oda a színeket a papírra, vászonra. Pedig mennyi vázlat, kisebb-nagyobb kompozíciós terv előzte meg őket. Fáradtságos volt, amíg megtalálta az igazi megoldást, azt a technikát, amellyel önmagát legjobban kifejezhette, ám a technikát igyekezett mindig alázatos szolgájává tenni. Festményei a látszat ellenére nem egyszeri nekirugaszkodásra készültek. Rendszerint nem kezdett el képet úgy, hogy aztán sürgősen be is fejezze. Egyszerre több művet fejlesztett. Voltak vásznai, amelyeken évekig eldolgozott. Lassan érlelő módszere láttán említettem neki egy ízben: nem hiszem, hogy valaki is képes lenne őt utánozni éppen

sajátos technikája miatt. Mire ő elmondta, hogy bizony gyakorta találkozott hamis Egry képekkel. Voltak közöttük igen gyatrák, de akadtak néha feltűnően ügyesek is. Nehéz megérteni, ezek az emberek miért vetemedtek az utánpótlásra. Valószínűleg saját képeikkel is kereshettek volna pénzt és kevesebb kockázattal. Az Egyetemi Könyvtárral szembeni kis közben, a kirakatokban néha egyszerre 5—6 hamisítványt is láttam. Még a neve is ott bizonykodott alattuk.

Két teljes nyarat töltöttem Szigligeten, összesen mintegy nyolc hónapot. Egryékhez minden csütörtökön hivatalos voltam. Ilyenkor Juliska néni fölszólt a műterembe: „Megjött a Varga!” E napokon mindig meg is ebédeltettek. Szinte a családhhoz tartozónak éreztem magam.

Utólag mégis megérttem tartózkodásukat, amivel először fogadtak, hisz magam is láttam, mikor befutott egy-egy kiránduló hajó, s néha özönével jöttek emberek, hogy megnézzék Badacsony nevezetességei — a Kisfaludy ház és a Rózsakő mellett — Egry Józsefet is. Nem tudott mindig kitérni a zaklatás elől. Az ilyen kíváncsiságokkal szemben egyáltalán nem volt szívélyes. Előfordult, hogy éppen fültanúja voltam csikorgó válaszáinak. Éppen az udvaron voltunk, s beszélgettünk. Az egyik látogató csak úgy öntötte a közhelyeket a Mesterről és környezetéről. Éppen a ház zölddel borított környékéről próbált igen szépeket mondani, hogy mennyire festő ecsetjére való, amikor a Mester mordul odabökte: „Én ebben a spenótban semmi érdekeset nem látok!”

Egryék nagyon egyszerűen éltek. Kétszeresen otthon éreztem magam náluk, mivel őszintén kedvesek voltak hozzám, másrészt a környezet a régi cserepekkel szüleim barcsi otthonát idézte. Mindig a konyha melletti családi asztalon terítettek. Ceremoniák nélkül, majdnem parasztiasan folyt az étkezés. A házigazda keveset beszélt, bár olykor rendkívül szenvedélyes tudott lenni. Az ételektől nem várt sokat, kevéssel beérte. Mindig ittunk egy pohár jó borocskát is, de ő magának sohasem töltött újra. Mint mondtam: ebéd közben keveset beszélt. Annál többet felesége, Mennyi kedvesség, mennyi mozgékonyaság volt ebben az akkor már nem éppen fiatal asszonyban! Mindenben férje kedvét kereste, mindene a „Jóska” volt. Előfordult, hogy odaérkeztemkor még egyedül találtam. Ilyenkor Juliska néni olyan önfeledten tudott beszélni a távollévőről. Rajongott érte, az emberért és a festőért egyaránt. Ekkora szeretettel ritkán találkozik az ember. Pedig férje olykor kemény is tudott lenni hozzá. Az asszony szinte bigottan vallásos volt. Jóska bácsi inkább ateista. Ha Juliska néni vallásról, egyházzal beszélt, ura bizony zordan és tapintat nélkül mondta ki ellenvéleményét. A megszeppent feleség ilyenkor engem próbált segítségül hívni érveikhez.

Mosolyogtatóan különös volt együtt látni a két embert. Merő ellentéte volt egymásnak. Jóska bácsi szikár, szigorú, megfontolt és szűkszavú, aki nemigen tudta kimutatni házastársi szeretetét sem, — Juliska néni gömbölyded, mozgékony, és mint a kismadár, olyan csicsergő beszédű. Megható volt az asszony hitvesi ragaszkodása. Pedig egyáltalán nem volt könnyű dolga a beteges ember mellett, kit egyre inkább kínozott, gyötört az asztma. Láttam, hogy egy-egy roham közben arca milyen szenvedővé torzult. Ilyenkor értettem meg, mennyire igazak, hitelesek önarcképei. De Juliska néni ezért a nyűgös, beteges emberért biztos egzisztenciájú férjéről vált meg, hogy egész élete áldozatvállalás, betegápolás legyen. Férje válláról szinte minden gondot levett, hogy csak a művészetnek élhessen. Van ebben a gondoskodásban valami sorsszerű. Mi lett volna Egry művészetéből, ha nem ilyen konok és áldozatos asszony áll mellette?

Találkozásaink során nemcsak művészetről és művészekről folyt a szó. Egryt minden érdekelte az életben. Hamis a sokat emlegetett feltevés, hogy ő Badacsonyan a mindennapok problémái s az emberek elől menekült. Láttam, milyen szívélyes volt az egyszerű vízparti emberekhez: halászokhoz, kapásokhoz, tejhordó asszonyokhoz, kik mindenkor fesztelenül, otthonosan mozogtak házában is. A látszólagos remeteségben azért érezte jól magát, mert utált minden külsőséget, társadalmi formáságot, konvencionális képmutatást. Badacsonyi környezetében ebből szerencsére a lehető legkevesebbel találkozott.

Ahányszor elvittem hozzá, minden alkalommal végignézte új termésemet, aztán úgy általában elmondta: festői magatartásomban mit helyesel és mit kifogásol. Szenvédeyesen tudott beszélni. Minden szavának súlya, jelentősége volt. Udvariassági frázisokat sohasem hallottam tőle. Azonkívül, hogy megmondta, melyik képem tetszik neki, egyenkint sohasem részletezte véleményét. Szavaiból mégis mindinkább kitesztett művészetről, művészekről való vélekedése. Ilyen beszélgetések alkalmával tártak föl előttem művészi elvei, szándékai. Szomjasan lestem minden szavát. Igaznak éreztem, mikor a hibáimról beszélt. Nem a kiválasztott művész, hanem az idősebb, tapasztaltabb ember szólt belőle, akinek minden szándéka a segítség volt. Tanításainak lényegét talán így lehetne summázni: dolgozni, minél többet!

A természet változásait kell megfigyelni, hogyan viselkednek a dolgok különböző időben: napsütésben, szélben, a köd és pára varázslata mögött. A természetben semmi sem állandó, minden mozog. Nincs megállás. Az örök mozgást kell megtalálni, meglátni, munkáinkon megragadni, kifejezni. Ne legyenek olyanok a dolgok, mintha megdermedtek volna. A festő és a modell folyton más, más relációban van egymással, még akkor is, ha a modell mozdulatlan. A festő helyzete is változik, mindig másként látja a szemlélt valóságot. Teljesen lezárt állapot nincs. A teret az élet gazdagságával az örök változással kell variálni. A dolgok sajátos karakterét ott kell kiemelni, ahol legjobban kívánczik. A portréban például nem a részletezéssel, hanem a lényeg megtalálásával, kifejezésével legyen hűséges a művész. E cél vezet az egyetlen úton, melyen az alkotó egyénisége kibontakozhat.

Egry nem szerette azokat, akik csak lefestik a dolgokat, Egyenesen megvetette őket. Egyetlen képén, de még vázlatán sem láttam efféle utánzó próbálkozást. Legkisebb rajzát is képalkotó szándék élteti, melyen a motívumok csak nyersanyagul szolgálnak.

Többször beszélt Főiskolán töltött utolsó évről. Továbbképzősként külön műtermet kapott s Ferenczy Károly járt be hozzá rendszeresen korrigálni. Nagy megbecsüléssel emlegette őt. Elmondta róla, hogy ilyen látogatásai alkalmával nem ragaszkodott a korrektúra iskolás formájához, még a szabályos korrektúra időket sem tartotta be. Ott ült nála, s beszélgetett vele kötetlenül sokszor félnapig is. Egy-egy kép sorsáért sokszor jobban izgult, mint a fiatal festő maga. Valahogy így beszélt ő is velém, a tanítvánnyal, mellőzve minden tanáros felsőbbiséget. Ez a bánásmód természetesen következett emberi karakteréből.

Az együtt töltött órák után, amint mentem a tördemici országúton, bennem zsongtak Egry szavai. Megkíséréltem mindent úgy látni, ahogy tőle tanultam. Menynyire munkára serkentőek voltak számomra ezek a találkozások! Azóta se tudtam olyan sokat dolgozni, hogy elkerültem közelségéből.

Ismertem családi gondjaikat is. Abban az időben igen kevés nyugdíjból szűkösen éltek. Akkoriban még közellátási nehézségek voltak, s a két idős ember nehezen tudta előteremteni a konyhára szükségeset. Több ízben is szereztem a részükre lisztet. Végigjártam az összes malmokat föl egész Tapolcáig és az ismerős parasztoktól is kunyoráltam. Volt olyan szigligeti paraszt, aki mikor megtudta, kinek szeretném vinni, szívesen adott. A szigligeti kertészetből — Egry kedvenc eledelét, — gyümölcsöt is kerítettem.

1947-ben, az akkori kultuszminisztérium freskó megbízást ígért Egrynek. Szívesen csinálta volna, de egészségi állapota miatt igen félt a vizes faltól. Nagyon megörült, amikor megtudta, hogy én abban az időben éppen a Főiskola freskó és anyagtechnika tanszékén voltam tanársegéd. Megígérttem, ha kézhez kapja a megbízást, a legnagyobb örömmel segítek neki, s elvégzem a munka fizikailag nehéz részét. Mutatta a tervet is. Jellegzetes balatoni táj volt: öböl tehenekkel. Hitem szerint kiváló freskókat festhetett volna. Az ő koncepciója természetesen különbözött volna a szokásostól. Egryt nem befolyásolták konvenciók. A freskóval kapcsolatban pedig különféle előítéletek élnek máig is. Nehezen tudják elképzelni másként, mint egymás hegyire, hátára festett alakokkal, közhelyszerű szimbólumokkal, melyek kiagyalt szituációban vannak egymással. Miért ne lehetne freskónak hasonló témája, mint a „Balatoni halászok”, a „Balatoni pásztor”, a „Delelés”, de különösen a „Szegény halászok”,

a „Szent Kristóf” és a „Keresztelő Szent János”? Ez utóbbiak mennyire nélkülöznek minden hamis vallásos érzelgősséget s kellemetlenül émelyítő édeskességet, mely éppen a kor egyházas művészetét jellemezte. Minden tulajdonság megvan bennük, ami jó freskvá tehetné őket. Szilárd és szabatos képszerkesztés, világos mondanivaló és a kifejezés rendkívüli koncentrálttsága, nem utolsó sorban a kifinomult színek. Sajnos a freskból — megbízás híján — nem lett semmi. Hány ilyen alkalmat szalasztottunk el!...

Egyik hozzám írt lapjának szövege, melyben a freskról is szó van, a következő:

Kedves Barátom!

Soraidnak örültem, megértem minden vonatkozásban az életed körülieket. Ezek, ha nem éppen kíváncsok is, bizonyos részleteiben a jövőd kellékei. Sajnos, nagyon sok kellemetlen nem kíváncsot kell fölszednünk azért, hogy az értéket megtaláljuk.

Az említett freskó ügyében még nem határoztam, majd a télen, ha Pestre megyek, tájékozom még ekörül. Különben köszönöm a felajánlott szívessegéd. Egyelőre nincs semmi, mivel igénybe vehetnélek. Magamról ezúttal nem tudok érdemleges valamit jelezni. Vagyunk az ismertekben és tél előtti gondok, miegyebek között. Most csak ennyit Kedves Barátom

Köszönve ismét minden szíves figyelmed és a legjobbakat kívánva: őszinte híved

Egry József

Badacsony, 1947. XI. 17.

Barcsaynak, Medgyessynek légy szíves üdvözetünket tolmácsolni.

A monumentális jellegű művészetekhez erős vonzalma volt. Szigligeten a szemétnetben talált színes cserepekből mozaikokat raktam. Mikor megmutattam neki, kifejezésre juttatta, mennyire tetszik neki ez a technika. Aztán is biztatott, foglalkozzam a szép művészeti ággal, mely szűkszavúságában is különösen szuggesztív lehet. 1948. január 5-én kelt lapján írta a következő sorokat: ... „*Annak meg különösen örülök, hogy a mozaikban gyakorlod magad és bizonyos eredményt is mutathatsz e téren. Magam is igen szeretem a mozaikot és kár, hogy a mai világban kevés alkalom kínálkozik ennek gyakorlására.*”...

Aznapi, amikor mozaikjaimat hozzá vittem, áthajóztunk Fonyódra. Takáts Gyula, a költő várt bennünket a kikötőben, s vele volt másik közös ismerősünk: Fodor András is, az ifjú költő. Azon a délutánon történt, hogy bevonultunk egy csöndes kis-kocsmába, aholis Jóska bácsi és Takáts Gyula kedvet kaptak a billiárdozáshoz. Olyan magafeledten csinálták, különösen Jóska bácsi, és olyan jól, hogy mi, — efféle sportban járatlan fiatalok, — csak ámultunk. Mikor Jóska bácsi tekintete éles sugarával bővölve a célt, ellökte a dákót, s a golyó okos kocogással érintette a többit, Takáts Gyula lelkendező örömmel, ujjongva ismételte: „Mintha csak szeme volna!...” Akár a festést, — ha már mívelte —, a billiárdozást is teljes energiával csinálta Egry. Milyen diadalmas is volt az arca egy-egy jól sikerült sorozat után!

Nagyon szerette és becsülte Takáts Gyulát. Rajta kívül még Tatay Sándort — aki az idő tájt a Rodostó menedékházban lakott —, szokta gyakran emlegetni. Takáts Gyulát lelki rokonság kapcsolta hozzá, nem csoda, hisz a Balatont, s környékét, a Balaton vidéki emberek világát senki olyan jól nem értette meg, nem ábrázolta, mint éppen ők ketten. Rokon szenvedélyeik is voltak, mint például a horgászás. Barátságuknak ritka szép dokumentuma a még együtt összeállított „Vízitükör” kötet, melyben a Balatonról szóló versek és rajzok oly csodálatos harmóniában olvadnak össze.

Amint a főiskolai tanév megkezdődött, akármennyire fájt is, ott kellett hagynom Szigligetet, s Szigligettel együtt Egryék közelségét. Két hosszú nyáron jártam az utat Szigliget és Badacsony között. Ezek a nyarak voltak az én igazi „egyetemeim”

Jóska bácsit, az embert és a művészt egyaránt mesteremnek, példaképemnek tekintetem. Második ottani nyaram végén búcsúzóul szép tusrajzot kaptam tőle ajándékba, amelyet magam választhattam ki.

Figyelemmel volt sorsom további alakulása iránt is. Ha mással nem tudott, tanácsaival próbált segíteni. Mivel fiatalsága, hasonlóan az enyémhez, sok nehézséggel volt teli, különösen megértette gondjaimat, bajaimat. Miként már fontosabb idézett sorai-ból kitűnt, úgy vélekedett, hogy a küszködés, a kellemetlen körülményekkel segít a bennünk lévő értékek megtalálásához. Egy másik levelében így fogalmazta meg ezt a gondolatot: *„Én csak azt mondhatom, akárhogy is történnek a dolgok, ezeket átmenetileg viselni kell. Ez minden fiatalnak, különösen ha tehetséges, a sorsához tartozik.”*

Ezután már ritkább vendég voltam náluk. Szegény főiskolásként ritkán jutott vonatköltségre pénzem. Ha mentem, szívesen láttak. Egry sorsa időközben anyagilag jobbra fordult, hiszen Kossuth-díjat kapott életművéért, egészségét azonban ez sem tudta helyreállítani. Sajnos elment közülünk idő előtt.

Már korábban is hallottam egy külön mappáról, amibe Jóska bácsi rendszeresen tett el képeket, rajzokat. Ezekről nem beszélt és nem is mutatta őket senkinek. Nem eladásra. Juliska néninek gyűjtögette valamennyit, ha netán özvegyen marad, szolgáljon számára emlékül; s ha szükséges, anyagi bázis gyanánt. Egry halála után felesége megengedte, hogy végignézzem ezt a gyűjteményt. Szívemarkoló volt a találkozás. Megváltozott a ház levegője, pedig ahogy végigjártam a szobákat, szinte minden ugyanúgy a helyén volt, mint régen. Műtermében is minden ugyanúgy, mint amikor először léptem be. Asztalon a kréták, festékek, ecsetek, paraszti cserépedérv a száraz virágokkal és mégis megürült a ház, pedig vagy hat unoka költözött belé. Juliska néni most rájuk pazarolta szeretetét.

Nem közismert és publikált dolgok voltak a mappában. Talán közvetlenebbek azoknál. Meghitt, csöndes emberi vallomások. Bizonyára Jóska bácsinak is kedvesek lehettek. Közben idegenek jöttek a házba, vásárló szándékkal. Az özvegy nehezen, sóhajtozva bár, de tán az unokákra gondolva, csak adott el a képekből, úgy mintha szívéből kellene leszakítania egy-egy darabot.

Amikor ismét magunkra maradtunk. Juliska néni megajándékozott egy kis aquarellet. Tudta, mennyire szerettem a férjét. Kaptam Jóska bácsi megmaradt festékeiből és ecseteiből is. Szinte sajnálom használni őket.

Azóta, hogy elment közülünk, árva lett a Balaton s árvák lettek mindazok, akik szerették és becsülték őt. A Balatont s a Balaton környéki embereket azonban mi már csak úgy látjuk, ahogy ő tárta elénk képein. Egyik műgyűjtő mesélte, hogy más-sok unszolására kezdett gyűjteni Egry-képeket is. Eleinte szokatlannak találta őket, később annyira hozzá nőttek, hogy ha valamelyik kép kiállításon van, szinte megmagyarázhatatlan nyugtalanság, hiányérzet fogja el, ami csak akkor oldódik, ha már a képek ismét visszakerülnek hozzá.

Akik műveivel valaha is találkoztak, nem tudnak szabadulni hatásától. Mit is szeretünk a képein. Talán azt, ha tovább együtt vagyunk velük, olyan érzésünk támad, hogy eltűnik mögülünk a fal, s olyan világ tárul elénk, mely nem hasonlít semmi máshoz, amelynek sajátos rendje, sajátos atmoszférája van, melyet egy átható akaratú, hatásoktól független nagy művész varázsolt elénk. Ennek a csodának válunk részeseivé.

Igazán megérdemelné, hogy egész életművét bemutató kiállítással hódoljunk emlékének, s tegyük nevét és műveit ismertebbé az emberek előtt.

Németh Antal

Az opera, mint színpadi probléma

Azok a jeles zenekedvelő urak, akik a XVI. század végén időnként összejöttek Giovanni Bardi és Corsi firenzei főurak palotáiban, hogy a zene és ének új stílusa fölött vitatkozzanak, és bemutassák egymásnak kompozícióikat, nem sejtették, hogy micsoda hatalmas lombozatú, sok gyümölcsöt hozó fának a magját ültetik el a történelem időtlen kertjében. E tudós- és művészkör, a camerata tagjai előtt, az antik színház ideálja lebegett, amikor a dramatikus monodia kialakításán fáradtak és ó-görög módra akarták a nuove musiche stílusát mind elméletileg, mind gyakorlatilag kialakítani. Platói felfogás szerint a zeneművészetben első helyen áll a szó, azután jön a ritmus és végül a hang. Ha valaki tehát az antik éneket kívánta utánozni, le kellett mondania az akkor uralkodó többszólamúságról, mivel itt a szó az utolsó helyen áll, és a kontrapunktikus feldolgozásban szét tépve és érthetetlenül szerepelt. Csak az egyszólamú ének jöhetett tekintetbe. (Ismerünk ugyan a XIV. szd.-ból is egyszólamú énekeket, azonban ezek követés nélkül maradtak, és művészi célkitűzéseikben is másértelműek voltak.) Így született meg az antik szellem inspirációjára a reneszánsz egyik legérdekesebb új műfaj-eredménye, az opera, amely új műfajt 367 év előtt tartottak keresztvíz alá: 1594-ben, az előbb említett Corsi, firenzei házában mutatták be ugyanis a *Dafné* c. operát, melynek szövegét Rinuccini, zenéjét pedig Jacopo Peri írta.

Azóta 12 nemzedék kezén alakult, formálódott korról-korra ez a különös és szép théátrális műfaj, mely a zene és a színház házasságában egy szép tévedésből fogantatott. Egymást válthatták az opera-alkotó generációk, Monteverdire jött Manelli, Ferrari, Cavalli, ezekre Cesti, majd Scarlatti, Händel, Mozart, Weber, Wagner és az utolsó félévszázad nagyjai, egy közös, bensőleg változatlan vonást őriz az opera a stílusváltozások ellenére is: és ez — a színpad követelése. Minden igazi opera elválaszthatatlan a színpadtól, vérbeli théátrális alkotás, noha ennek a műfajnak is megvannak a tiszta zene felé húzó, a színpadtól elforduló egyes alkotásai, mint a színműirodalomnak a könyvdramák, — és ezek az oratóriumok. A jó opera a színpad szellemétől megtermékenyített komponista agyából születik, és csak színpadon kapja meg létezése célját és értelmét. Az operát vizsgálhatom tisztán zeneesztétikai perspektívából is, mint ahogyan a színmű irodalmi lényegének és sajátságainak felismeréséhez a dramaturgia segíti a kutatót. De ha nem mint műfajt, irodalmi és zenei kategóriát nézem, izoláltan, a valóságtól elvonatkoztatva, hanem az életvalóság teljességének szemszögéből akarom megközelíteni, akkor csak a színház, a színpad lehet a vizsgálódás kiindulópontja, ahol életté válik az író vagy zeneszerző absztrakt jelrendszere, a szöveg, a partitúra. A különbség az, ami az emberi test anatómiája és biológiája, és e két tudomány szempontjai között fennáll.

Az opera rendezése az tevékenység, amely théátrális működés lelket lehel az egyes partitúrákba és valóságra váltja a komponista színpadi-zenei látomását. Az

opera-rendezés problémái némely vonatkozásban az opera, mint théátrális művészet problémái is egyben.

„Az operapartitúra — előadás-utasítás”, — mondja Paul Baker, aki először foglalkozott *Das Operntheater* c. könyvében hasonló kérdésekkel. „Utasításokat ad nemcsak mellékesen, a közbeszúrt szcenikai megjegyzések révén, a színpadképre vagy a játékra vonatkozólag. Ezek az instrukciók csak epizódikus magyarázatok, különleges utasítások a zenei leírástól függetlenül. A szcenárium: maga a partitúra. A zenei kompozíció eszköz a szcenikai történés feljegyzésére. Nincsen opera, mint zenei kompozíció, csak zeneileg megkomponált színpadi műalkotás.”

Ha tehát egy előadás megteremtésének kiindulópontja nem a zárójelbe tett szövegírói utasítás, hanem maga az opera partitúrája, akkor szükséges, hogy a partitúra-szcenárium gondolatát minden előfeltételével és kicsengésével világosan megértsük.

Ehhez azonban mindenekelőtt hinnen kell abban, hogy az opera, mint műfaj, nem külön zene, külön ének és külön színpadkép együttes jelentkezése, amiket külön is vehetnek, hanem szerves, belső egység. Másrészt tudnom kell lefordítani a partitúra titkos jelrendszerét a színpad nyelvére. Mert „minden amit a szerző feljegyez, egy szcenikai játék eszméjéből pattan ki és megvalósulni igyekszik. Tehát ezeknek a teljegyzéseknek közvetlen zenei jelentése csak eszköz a szcenikai történés céljára. Az ária kétségkívül énekszám. Művészi rendeltetése azonban az énekbeli visszaadással nincs kimerítve, hanem csak a szcenikai megvalósítással, még akkor is, ha nincs különleges cselekménytartalma, amint ez Mozart áriáinál gyakran hiányzik.” Mind az énekesek, mind a kórus szerepeinek egyes részletei csak az előadásfolyamat egészében kapnak szcenikai értelmet, és színpadi megvalósításuk, térbeli-időbeli megjelenítésük módja csak a partitúrákból elemezhető ki. Az opera közvetlen zenei rögzítése, a partitúra, egyben az előadásfolyamat közvetett, hogy úgy mondjuk: szimbólikus megrögzítése is lévén, az első feladat: a partitúra színpadi szempontú átértéke.

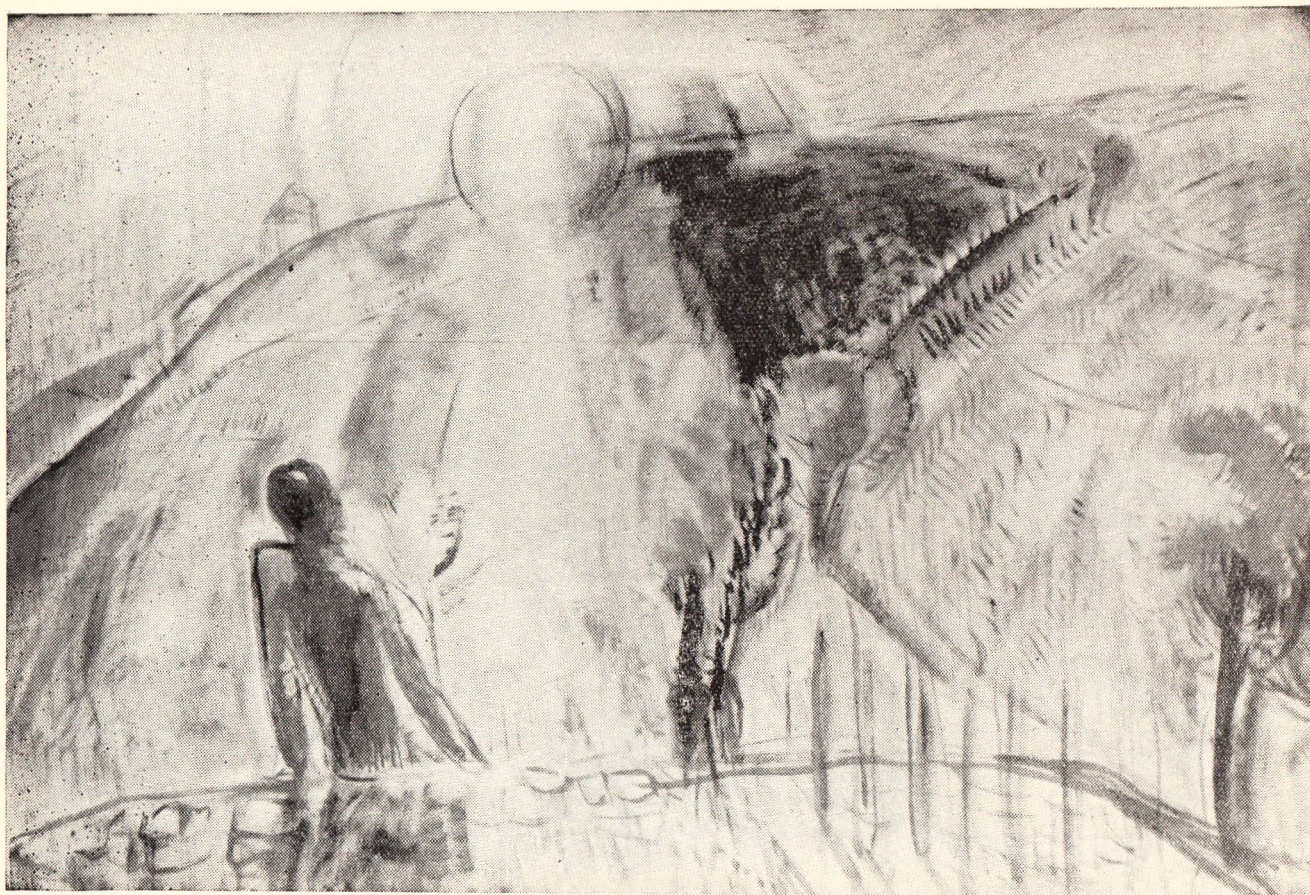
A hangjegyek titkos írásának helyes megfejtése vezet el minket egy opera-partitúra szcenikai értelméhez. Ha tudunk a kottasorok mögött olvasni, a mű diktálja nemcsak a zenei előadás stílusát, de a teljes játékot, még a színpadképet is.

„A partitúra forma-elemzése az egyetlen út az opera játéktörvényszerűségének megismeréséhez. A formaanalízis, amely eleve feltételezi a szcenikai elemek megtestesülését, tehát a partitúrát mint zenei és szcenikai alkatrészek vegyületét szemléli. Ebben az esetben a formaelemzés kétirányú lehet: a tektonikus struktúra analízise és a dinamikus struktúra analízise. A tektonikus struktúra elemzése következtében adódnak a szcenikai felépítés alapvonalai. A dinamikus struktúra elemzése adja meg a szcenikai kifejezés alaperőit és az összes mozgásmotívumokat.”

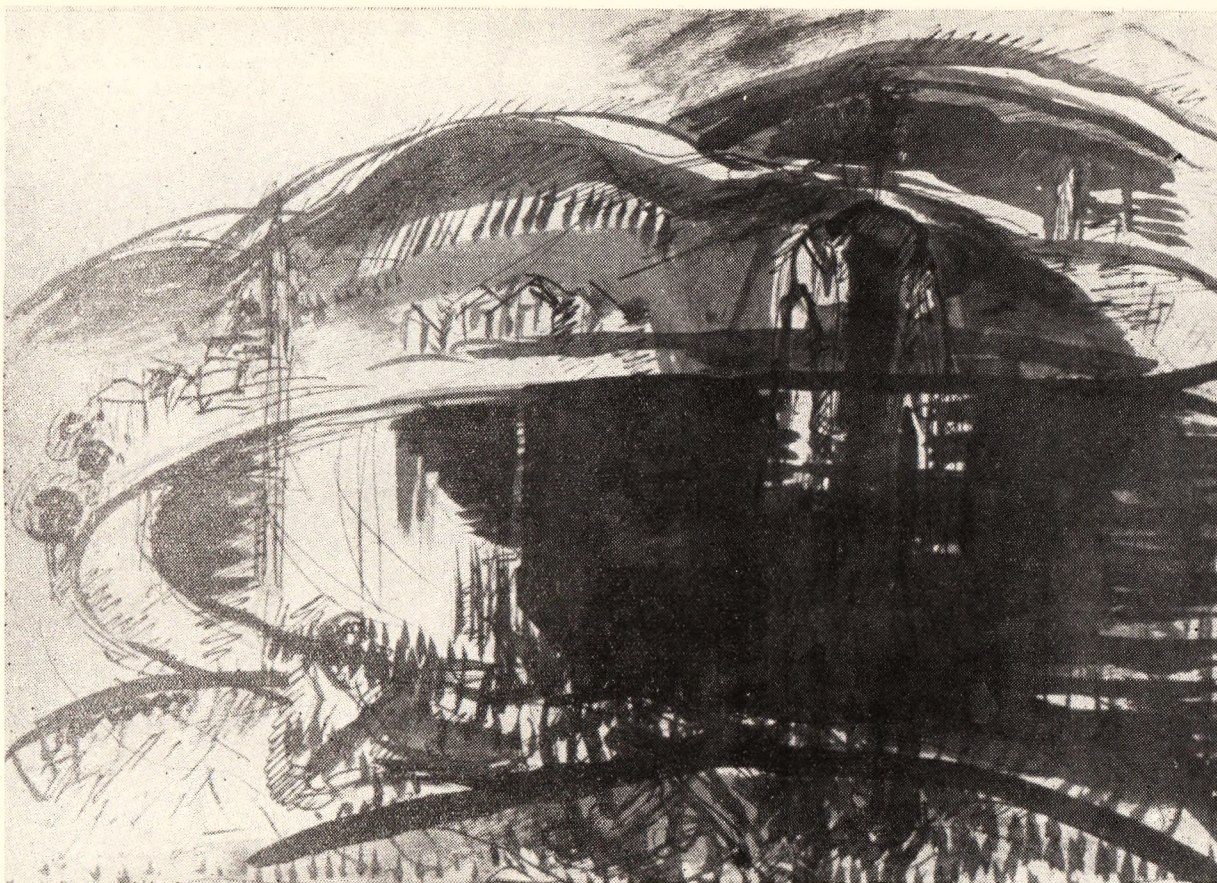
Az előadás művészi organizátorainak tehát a teljes felkészültségen túl finom beleérzőképességgel kell rendelkezniük, hogy a partitúra, melybe a komponista belezárta előadás-álmát, annak minden mozzanatát pontosan feljegyezve, megnyissa a rendező szemét, hogy szcenikailag is, képből és játékban is reprodukálni tudja azt, amit a partitúrából kiolvas.

Mert mint ahogyan a vérbéli drámai mű költője színészfölkötti színész, aki minden egyes szerep szellemi alakítója, aki nem egyetlen alakot kelt életre, hanem valamennyit, feljegyezve, hogy azok mit beszélnek és cselekszenek, úgy az opera megteremtője, a komponista is „valamennyi szerep ábrázolója, rendező és színpadtervező is egyben.” Míután a partitúrában mindent lefektetett, marad a reprodukció: az adott alkotó-teljesítmény újraterejtése, a partitúra parancsára. Az énekes például, mint látni fogjuk, a partitúra marionettje, énekének és játékának minden mozzanatát ugyanúgy a szerep első alakítója, a komponista dirigálja, diktálja, mint ahogyan a karmester pálcájának lendületét ő gyorsítja, lassítja a partitúrán keresztül, vagy az ideális rendezőt ő szuggerálja az előadásfolyamatnak az őselképzelés szerint való kialakítására.

A mű, mely a színpadon lesz élő valósággá, a partitúrában még csak követeli a szcenikai megvalósulást. Ez a követelés a színházi ember fantáziájában alakítja ki az

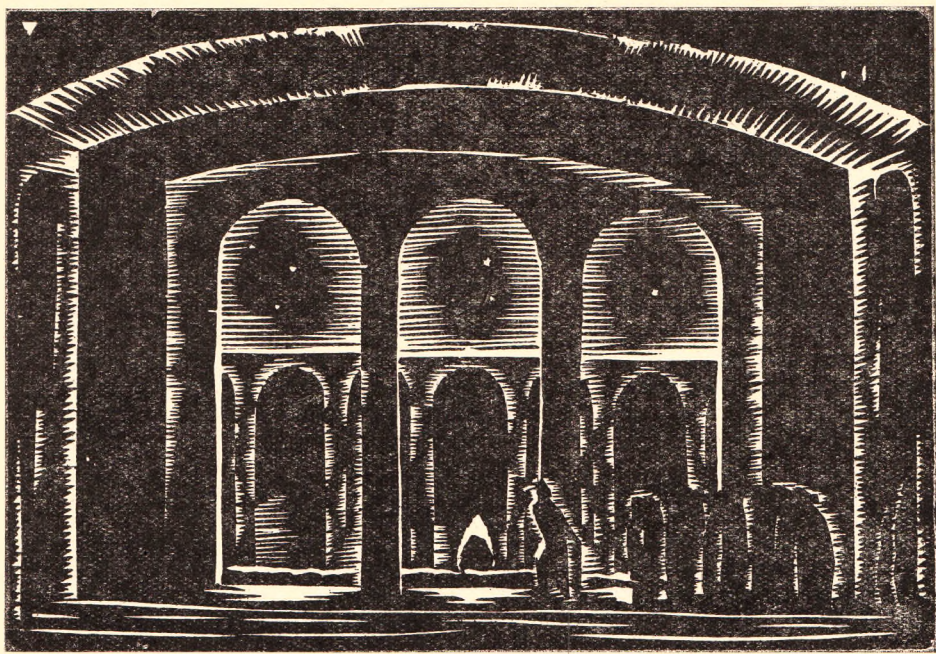
Egry József: Badacsonyi hegyoldal (Modern Magyar Képtár, Pécs)

Egry József: Badacsonyi öböl (Modern Magyar Képtár, Pécs)

Valér Erik: Trubadur II. felv. 1. kép

Valér Erik: Trubadur II. felv. 2. kép

előadás-víziót, amelyet aztán realizálni kell mind zenei, mind színpadi dimenziókban. Ezt a realizálást ketten irányítják: a karmester és a rendező.

Már az eddig elmondottakból is folyik, hogy a két előadás-organizátor nem dolgozhat másképpen, csak a legteljesebb művészi harmóniában egymással. Kooperálásuk annál is bensőségesebb kell, hogy legyen, mert funkciójuk azonos a komponista műve életrekeltésének során: bennük bifurkálódik az opera teatrális életigénye a zenei és színpadi realizálás szempontjából. Az ő munkájuk két párhuzamos sinjén fut az előadás az utolsó fináléig. A legkisebb szétválás, párhuzamosság-módosulás kikülthetja, esztétikai katasztrófába döntheti az előadást.

A karmester anyaga, amiben megvalósítja a partitúrát: a zenekar és az énekesek.

A rendező anyaga, amiben realizálja előadás-látomását: a színpad és a scenikai mozgás.

Amilyen lényeges tényező a rendező zenei érzékenysége, ugyanolyan döntő kellene, hogy legyen a karmester színpadi kultúrája. Sajnálatos jelenség, hogy a karmesterek többségének kevés fogalma van a zenedráma rendezésének kifejezési lehetőségeiről, és színpadi ízlésük még mindig a szövegkönyv instrukciók naturalista ábrázolásának igényénél tart, és olyan zseniális kezdeményezések korszerűségét, mint amilyen tömegmozgatásban Wallersteiné volt, a játék-kidolgozás terén Felsensteiné, vagy a színpad vizuális elemeinek tökéletesen zeneivé oldásában utolérhetetlen Wieland Wagneré, akinek rendezésében először élvezheti a XX. század megváltozott látásmódú és igényű közönsége Richard Wagner addig elavult, poros keretbe kényszerített zenedramáit, — nem ismerik el nemhogy legalább elkésve, de követnék.

A színpad felfogása lényegesen más kell, hogy legyen az operarendező, mint a dráma rendezője számára.

A színpad: tér. Van szélessége, magassága, mélysége. De a mai színpad téri mi-volta ellenére is képszerű, ami Guckkastenbühne jellegéből természetesen következik. A rendezőnek tehát a teret hangsúlyozó kubisztikus, absztrakt, stilizált színpad-megformálásától a tiszta képszerűségig minden felfogást módjában áll érvényesítenie a scenikai felépítésben. A két véglet közti átmeneti fok milyenségét a partitúra tektonikus struktúrájának elemzése döntheti el.

A színpadi térnek az előadáshoz való speciális hozzáformálásában a rendező a díszlettervezőre támaszkodik.

A színpadi tér és kép kialakítása, — térbevetítése a komponista zenei-szenikai látomásának, nem történhet a valóság törvényei szerint. Az ideális operarendező, amikor magából a műből kielemezte az előadás scenikai felépítésének alapvonalaait, egy törvényt tart szemelőtt: az opera-mű tektonikus és dinamikus struktúrájának törvényét. Az a színpad, amit a díszlettervezővel tervezet: színeivel és vonalaival együtt fog énekelni az előadással. A térbeli kompozíció ritmusa és a színek melódiai összefonódva adják az előadás keretét. Ezek után mondanunk sem kell, hogy a dekoratőrnek a rendezővel teljesen egylátású, együttérző, együttgondolkodó művésznek kell lennie. Az abszolút összehangoltság elengedhetetlen, ha egységes munkaeredményt akarunk kapni, amikor az opera-mű alázatos szolgálata az előadás, amelynek összehatásában hiány nélkül feloldódnak az egyes organizátorok külön-külön munkái.

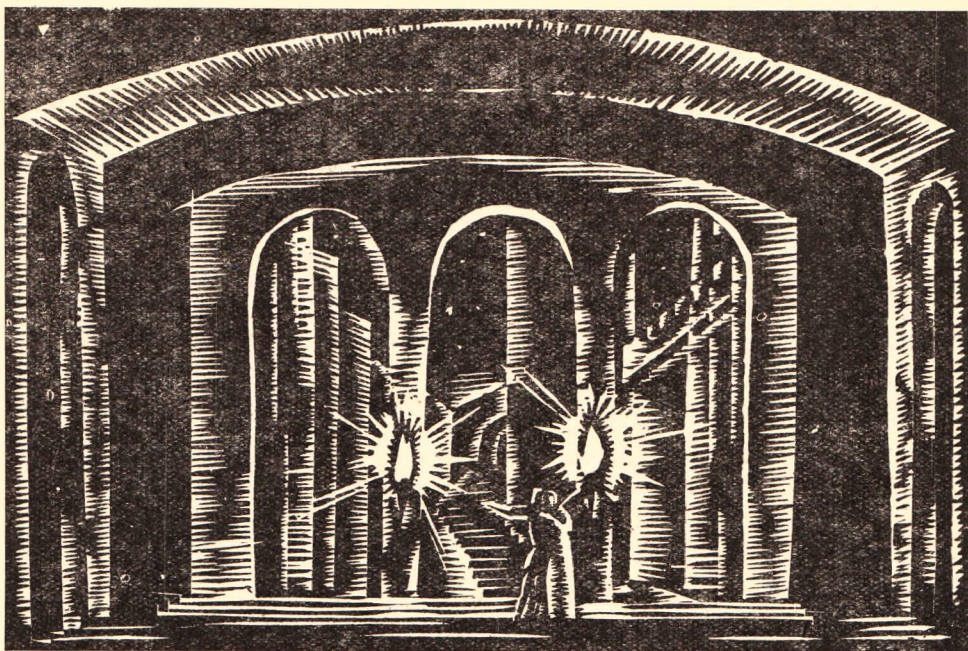
A díszlet, szerintem, azonnal rossz, mihelyt kiemelve az előadás folyamatából, megállhat akár csak egyetlen más opera-mű díszleteként. Minden igazi színpadtervnek olyannak kell lennie, hogy szükségszerű és egyetlen legyen.

Minden emberi alkotásnak az ad valami felemelő szépséget, hogy küzdelmet jelent a belső és külső gátak ellen. Mert minden alkotást kötnek egyrészt a teremtő lélek korlátai, másrészt az anyag törvényei, melyek az eszme testi megvalósulását döntően befolyásolják. A tökéletes felé nem a gátak reménytelen ostroma juttat közelebb, hanem a korlátok felismerése és azokon belül alkalmazott koncentrált erő-kifejtés.

Az énekest egyetlen meghatározott szerepkörre szorítja vissza az a körülmény,

Valér Erik: Trubadur III. felv. 1. kép

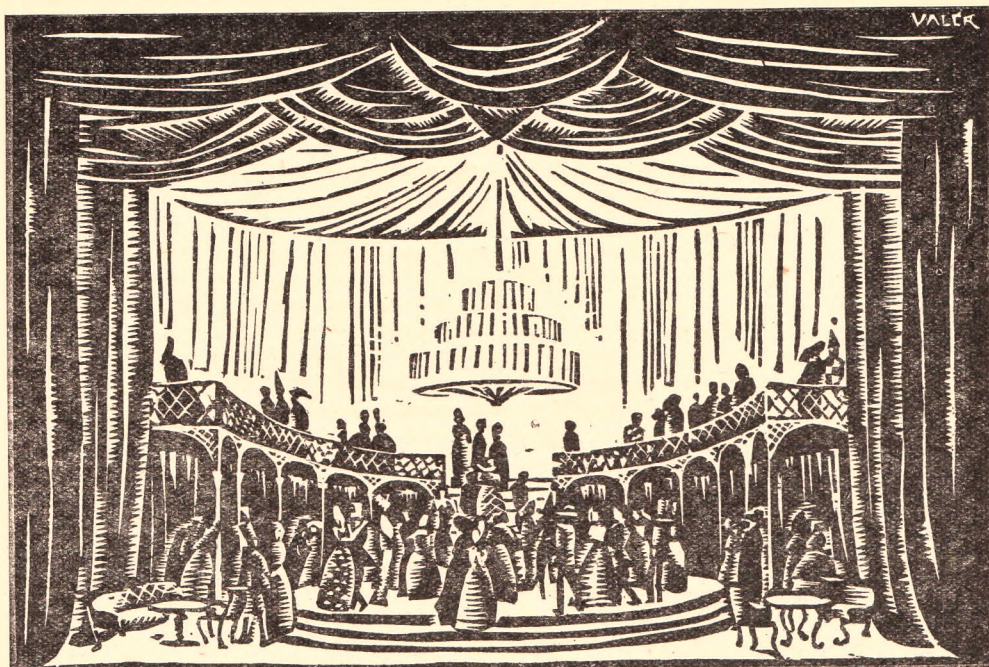
Valér Erik: Trubadur III. felv. 2. kép

hogy melyik hangtípushoz tartozik. A sokkal szabadabb személyiségű drámai színészt is korlátozzák: neme, alakja, kora és nemzetisége. Bármilyen változatos legyen is egy-egy kiváló karakterszínész szerepeinek sora, nem valószínű, hogy ugyanegy színész egyformán jól fogja játszani életének ugyanabban a szakaszában Hamletet és Falstaffot, vagy Malvoliót és Coriolanust, Romeot és III. Richárdot. A remek Skahespeare-színész nem kell, hogy feltétlenül jó Ibsen-, Csehov-, vagy Strindberg-színész is legyen egyben. Az alakító fantázia korlátai még a rendezőt is kötik, bár őt a legkevésbé, nem jobban mint a karmestert, akinek egyéni diszpozíciói Mozart, Wagner, vagy Verdi-művek különböző értékű interpretálásában fejeződhetnek ki. Nagyon természetes, hogy az operaelőadás harmadik organizátora, a színpadkép kialakítója is korlátozva van művészi tevékenysége közben. Még ha a zene szellemét mélyen érzi, nem külsőséges egyéniség is, aki csupán minél hatásosabb termék és minél gazdagabb tájképek megalkotásával csillogtatja a laikusok által megbámult szcenikus rutinját, még ha a partitúrát vetíti is a színpad szimbolikus terébe, akkor is korlátozva van a rendező elképzeléseinek és a különböző partitúrák színpadi követelésének megértésében. Még ez az ideális díszlettervező is különböző esztétikai értékű színpadi miliót fog építeni Verdi és Wagner éneklő hangjai köré. És csaknem bizonyos, hogy Mozart zenéjével congeniális színpadi keretek tervezője nem fogja ugyanolyan optikai szuggesztivitással a nézők elé varázsolni a „Ring” világát. A római Teatro Reale dell'Opera igen egészséges rendszert honosított meg, melyet nálunk is érdemes lenne követni: minden tavasszal közlik tíz-tizenkét díszlettervező művésszel az opera következő szezonjának újdonságait. A meghívott versenyzőknek jogukban áll a kitűzött művek közül annyinak az inszenálásával pályázniuk, amennyivel akarnak. Minden egyes operának tehát tíz-tizenkét díszletmegoldása közül választhatja ki az igazgatóság, vagy a zsűri azt, amelyiket a legmegfelelőbbnek találja. Ez a módszer biztosítja nemcsak a különböző tehetségek egészséges érvényesülését, hanem azt is, hogy az előadások optikai részében nincs egyhangúság.

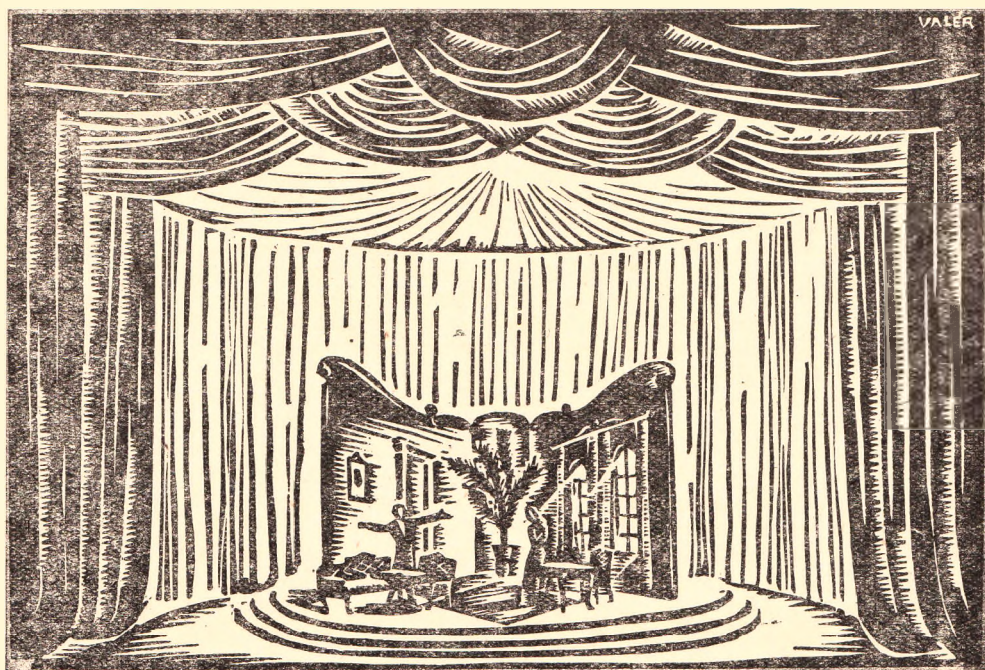
Minél gazdagabb fantáziájú, minél nagyobb beleérző képességű a rendező, annál nehezebben talál egyetlen megfelelő munkatársra, egyetlen olyan tervezőre, aki intencióit követni tudja. Az ilyen rendező különböző típusú feladatkörök megoldásánál különböző lélekalkatú és látású művészekkel kooperál.

A díszlettervezők zöme, nem az operához tervez színpadi keretet, hanem a komponista szövegkönyvéhez, helyesebben a szövegkönyv zárójeles instrukcióihoz. Tudjuk nagyon jól, hogy az opera-irodalom milyen szegény a jó, az operaszerű szövegkönyvekben. A legtöbbjét nem a zene szellemét mélyen érző művészek alkották, hanem gyorstollú, ügyes vagy kevésbé ügyes darabiparosok, akik saját koruk színpadi kultúrájának — legjobb esetben! — átlagszínvonalán álltak. Ezeknek az elavult kíváncsiságait tartják szem előtt, amikor a „pompás terem” instrukcióit olvasva, tényleg egy agyon aranyozott, kasírozott díszítésekkel túlszűfolt termet visznek színpadra és egyáltalában mit sem törődnek azzal, hogy a zene, a szólok és kórusok milyen térvizonylatok követelésével állnak elő. Ez a tipikusan opera-szerű pseudo-realizmus még ma is fogva tartja a fantáziátlan díszlettervezőket, akik a zene, énekesek, a darab, szóval a partitúra ellenére akarnak primadonnaként előugrani az előadás összehangolatlan egységéből. Ezek a díszletek pontosan tájékoztatják a nézőt arról, hogy a tervező mennyire ismeri a különböző stílusok formakincsét, hány kézikönyvet és lexikont nézett át előzőleg, de semmit sem mondanak az előadásra kerülő műről.

A zeneileg és drámailag megfelelően tagolt színpad még önmagában nem él. Ha igen, úgy a színpad rossz, önmagáért van és nem az előadásért. Az ideális opera-színpad ugyanúgy, mint az ideális drámai színpad, csak az előadással összeforrva kapja meg igazi művészi értelmét. Színész, énekes mozgás nélkül kevesebb, mint az öncélú, hatásvadászó színpadkép, az előadás elő egészében azonban több lesz, mert saját funkcióját töltötte be: aláhúzta a szólisták és tömegek mozgásait, szcenikailag értelmet adott az akciónak, amelyeket már a megtervezés előtt magában hordozott immanensen. Az előadó-vízió egységéből épült ki valósággá mind a színpad, mind a vele szer-

Valér Erik: Traviata I. felv

Valér Erik: Traviata II. felv.

vesen összeforrott szóló- és tömegjáték. A rendező másik eszköze tehát, amivel életre kelti a partitúrát: a szcenikai mozgás. A szcenikai mozgás megvalósítói:

az énekes, — mint egyén, szólóban és együttesben,

az énekes — tömegben, vagyis a kórus és a táncos tömeg, a balettkar.

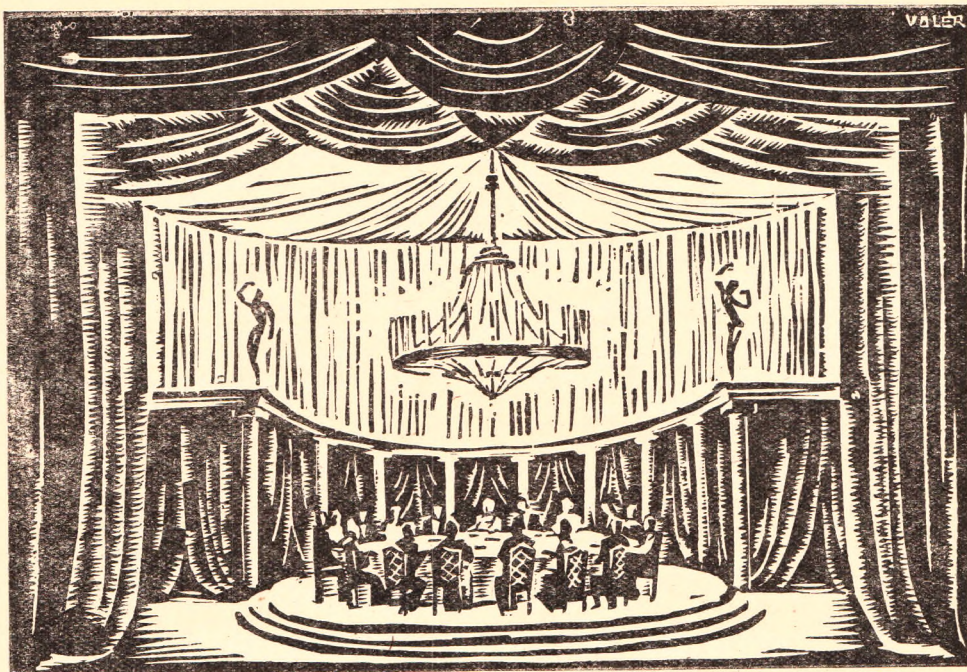
A színpadi játék középpontjában az ember áll. A drámai színjátékban a beszélő, az operában az éneklő ember. „Az opera éneklő embere, mint szcenikai jelenség, gyökeresen más valami, mint a színjáték beszélő embere. Ahol a színész szabadon alakíthat, az operaénekes kivitelező szerv marad. A színész önálló személyiségként lép az őt körülvevő színpadi térbe. Az énekes mint szcenikai jelenség csak részlete az egész színpadképnek, bizonyos mértékben a díszlet egy darabja. A partitúra még határozottabban megköti, mint térbeli környezete, amitől csak az különbözteti meg, hogy ő a partitúramegvalósulás legérzékenyebb szerve: hang és testi mozdulat.”

Lássuk csak egy példán a mélyreható különbséget a drámai színész és az operaénekes között. Bekker az „Othello” utolsó jelenetét hozza fel példának. „A feladat a színműben és az operában csaknem azonos, jelleme, belső és külső cselekményfelépítés mindkét műfajú műben megegyeznek. A költő és komponista congenialitása feltétlen. És mégis milyen más a színész és az énekes funkciója az előadásban. A színész csaknem abszolút alakítás-szabadsággal lép a színpadra és csupán a költő szövege köti. Minden más, az előadás tempója, a beszédhang lejtése, a szavak színezése, hogy heves vagy vonakodó, éles vagy tompa-e, rá van bízva. A tárgyilag leghűbb előadás is több különböző jelenétfelfogást enged meg. Színész és rendező határozzák ezt meg. A színészi egyéniség szabadsága idegen az énekestől. Nincsenek lehetőségei, nincs választása. Hang, tempó, előadásmód, még a pauzák is a legkisebb részletekig elő van-
nak írva a számára. Nem tehet egyetlen gyors, vagy lassú mozdulatot a belátása szerint. Csak egy lehetősége van: testtel és lélekkel az előírt interpretáció szolgálatába állni, hogy benne váljék szemlélhetővé, érzékelhetővé a komponista alakelképzelése. Nem szabad alakító tehát, hanem utánzó. De az, akit utánóz, maga a komponista. A komponista ugyanis az ő színészi interpretációját minden időkre lerögzítette a zene eszközével. Az alakítótól csak érzéket követel az előadás értelme iránt és reprodukáló készséget, ezzel egyidejűleg pedig teljes önmegtagadást és odaadást a komponista iránt.”

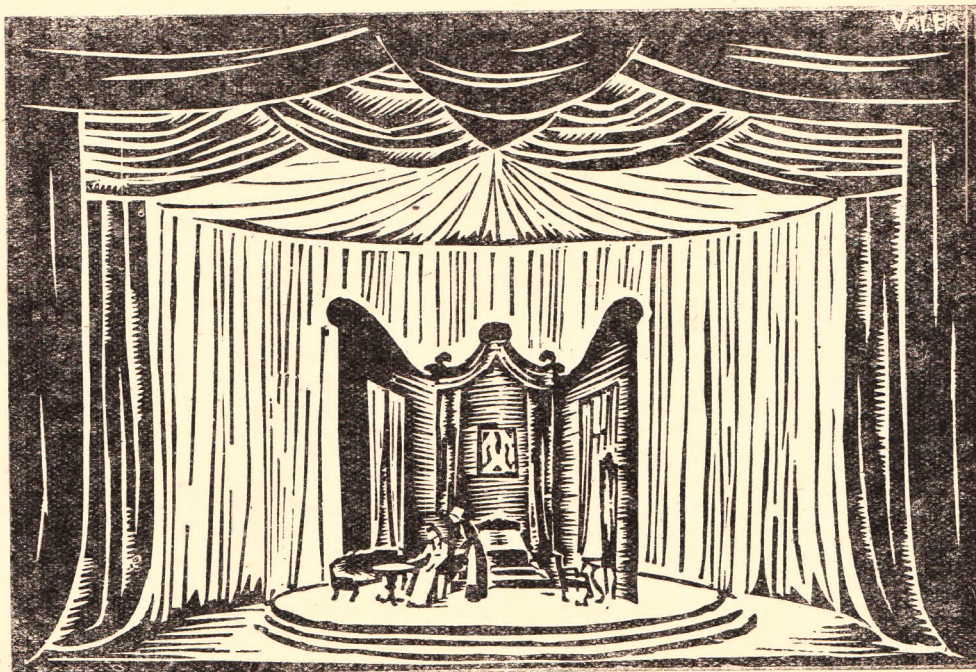
A XIX. sz. operarendezésének naturalista stílusörökségét felszámolni nem könnyű feladat, az úttörő zseni, akinek elvei még ma sem váltak eléggé az operarendezők vérévé: Adolpha Appia (1862—1928) volt, aki 1894-ben írta *La mise en scène du drame wagnerien* c. művét s fél évtized múlva jelent meg Münchenben *Musik und Inszenierung* c. könyve. Az első világháború után, amikor forrongani kezdett az európai színházművészet, történtek ugyan szörványos kísérletek, így pl. a berlini Kroll Oper-ben Otto Klemperer főzeneigazgató kezdeményező bátorsága eredményeként, de a forradalmibb drámai színpad kereső kedve sehogyan sem akart átragadni a konzervatív operaházak rendezőire. A hazai operaelőadások reménytelenül kispolgári — sokszor giccses — pseudorealizmusa indított annak idején arra, hogy különös vállalkozásba kezdjek. Az újítások elől elzárkózó „magyar királyi” operaházunk opera-inszenzálsági gyakorlatával szemben 1931-ben kidolgoztam 12 Verdi-opera teljes rendezői elképzeléseit — papíron, és társulva tanítványommal, egy díszlet-tervezői ambícióktól fűtött építész-jelölttel, Valér Erikkal elkészítettem e rendezői elképzelések fametszet-illusztációit. Az egyetemes szakirodalomban mindmáig ez volt az első kísérlet egy opera-komponista műveinek egységes rendezői elv alapján történő inszenázására, amely egyetlen tervezőművész közreműködésével jött volna létre.

A 80 fametszetből kb. a fele elkészült és ebből az anyagból mutatunk be olvasóinknak nyolcat, mégpedig Verdi *Traviata* és *Trubadur* c. operáinak 4—4 színpadképét.

A három évtized előtt létrejött két Verdi-inszenzálság egykori fametszet-illusztációi világosan mutatják az elvet, amely e sorok íróját és Valér Eriket a közös munkában vezették: a színpad nem akar a szöveggel szembe színtér-instrukciójának naturalista ábrázolása lenni, nem hazudik, hanem bevallja, hogy *színpad*. Mindegyik opera

Valér Erik: Traviata III. felv.

Valér Erik: Traviata IV. felv.

állandó keretben pereg le, a miliő érzéskeltése a legszükszavúbb módon történik, csak az kerül a változó elemek közé, ami nélkül a cselekmény megértése nehézségekbe ütköznék. A redukált szín- és térjelzések emellett hangsúlyozottan kifejezőek igyekeznek lenni, hogy szín- és vonalritmusban alkalmas keretei lehessenek az éneklő ember drámai játékanak. Ma, három évtized múltán még tovább kellene lépni, hiszen látásmódunkat a nemzedéknyi idő és a közben lejátszódott történelemformáló események megváltoztatták. Még merészebben, még bátrabban törekedhetnénk a festékek telemázolt kulisszák számának csökkentésére, és az időbeli zene áramlását szinte taktusról-taktusra kísérni tudó, aláfestő és kiemelő fény-megoldások következetes alkalmazására. De talán ennek ellenére figyelemreméltó e régi színpadképek inspiratív hatása a pécsi Nemzeti Színház két jeles tervezőjére, Vata Emilre, aki a *Traviata* és Vince Győzre, aki a *Trubadur* előadásának díszleteit tervezte az idei évadban.

Az örök zenei értékek megkopott, elvásott, „divatjamúlt” megjelenési formájának kora lejárt és sürgető erővel követeli a mai ember látásmódjával összhangban álló, korszerű operaelőadásokat.

Vitányi Iván

Vers és dallam a mai magyar költészetben

„Egy olasz ének nótájára”, — „Az Csak Bubánat nótájára”, — „Az Palko nótájára”, — „A Toldi Miklós nótájára”, — sőt egyszer-kétszer: „Az Magam gondolt nótájára” — olvashatjuk szüntelenül a Balassi versek címe alatt. Közismert tény, hogy ezek a versek, mint Tinódi históriás énekei, s mint a kor költészetének javarésze, dallamra születtek. Az akkori művész és az akkori „olvasó” számára a költemény és a dal még korántsem volt annyira különálló műfaj, mint utódaik számára.

De az is eléggé ismeretes, hogy a későbbi korok költői közül is milyen sokan foglalkoztak zenével, sőt milyen sok vers származik zenei indítékból, milyen sokan szerezték dallamot saját költeményükhöz. Elég talán Versegly Ferencre, Kisfaludy Sándorra, vagy Fáy Andrássra gondolni (ez utóbbinak zenei kapcsolatait Major Ervin mutatta ki 1934-ben írott tanulmányában, „Fáy András és a magyar zenetörténet” címmel). De persze mindük közül a legjelentősebb ezen a téren Arany János, akinek népdalgűjteményét és saját dallamait Kodály Zoltán szerkesztésében néhány éve adta ki az Akadémia, s aki a következőket mondta saját költészetéről:

„Kevés számú lyrai darabjaim közül most is azokat tartom sikerültebbnek, a melyek dallamát hordtam már, mielőtt kifejlett eszmém lett volna, — úgy hogy a dallamból fejlődött mintegy a gondolat. Sőt balladáim fogalmazásakor is, az első, még homályos eszme felködlésénél már ott volt a rhytmus, a dallam, rendszerint nem eredeti, hanem valami régi népdalhang, mely nem tudom micsoda sympathiánál fogva, épen a szülemelő eszméhez társult, illet és semmi más...”

Ez a vallomás rávilágít a költészetnek és a zenének arra a rejtett, vagy legalább is sokszor elfelejtett kapcsolatára, amely e két művészetet régebben természet-szerűen összefűzte. A helyzet tehát a mai korban sem olyan egyszerű, hogy a költők minden dallaminspiráció nélkül, szavak egymásutánjából verseket építenek, hogy eztán műveik közül egyiket-másikkal dallammal lássák el a zeneszerzők. Nem, a kapcsolat erősebb, mélyebb, szétszakíthatatlanabb: ma is megtalálható, már a vers születésénél.

Ma is? — kell kérdeznünk. Mert hát Arany János mégsem egészen a ma költészetét jelenti. S a vers és a dal kapcsolatával valahogy úgy vagyunk, hogy mindig

csak a múltra vonatkoztatva mutatjuk ki. Igaz, a múlt itt a közelmúltig terjed, hiszen Szabolcsi Bence tanulmánya József Attila „dallaimairól” egészen közel hozza ezt a problémát a mához, de mégsem vezet el egészen odáig.

Pedig a kérdést az úgy zenei vonatkozása is aktuálissá teszi. Éppen eleget cikkezzünk, beszélünk a magyar dalról, vagy ha úgy tetszik tömegdalról. Minden embernek van valamilyen daligénye, s van valamilyen dalélménye, elsősorban gyermek és ifjúkorból, később aztán az akkor hallottakhoz ragaszkodik, azokon érzékenyül el egy életen át. Ennek a dalélménynek a közös éneklés a forrása, a szórakozás, a tánc, a szerelem, és csak kivételes esetben az iskola és a dalkiadványok. A helyzet az, hogy az általános iskola megtanítja a népdalt, de amint a gyerekek felnőnek, serdülőkorba jutnak, ezt a hatást hamar elsepri a slágernek, a táncdaloknak a mai városi élettel és szórakozásformákkal közvetlenebb kapcsolatban álló világa. A népdaltól csak a legmagasabbfokú zenéhez, Bartókhhoz, Kodályhoz, a zene nagy klasszikusaihoz vezet közvetlen út, nincs közvetítő azok számára, akik ezt nem tudják egy nekirugaszkodásra bejárni. Hiányzik az a szélesebb, nagyobb világot átfogó, s főleg a ma életéhez kapcsolódó, de egyben a klasszikus hagyományokat is magábaszívó dalkultúra, amelybe a népdal, mint a zenei műveltség alapanyaga is szervesen beleilleszkedhetne.

Nem elemezhetjük most részleteiben és teljességében, hogy miért nincs, hiszen bonyolult zenei, irodalmi és társadalmi problémákat kellene szálára szednünk. Csak egy felületét érinthetjük ennek a komplexumnak, azt, ami költészetet s a költői alkotásnak egy részletproblémáját érinti. Vajon a modern költészetnek az az erős intellektualizálódása, amiről mostanában beszélni szoktunk, elszakította-e a vers és a dal ősi, természetes kapcsolatát?

De még ezen a szűk területen sem léphetünk fel azzal az igénnyel, hogy teljes feleletet adhassunk. Meg kell maradnunk a beszámoló műfajánál. Mint valami népdalgűjtő, néhány költőt kerestem fel, hogy tőlük tudakoljam meg a feleletet, hogy verseik zenei inspirációjáról szóló vallomásaikból kicsit többet tudjunk meg a zenének, a dallamnak a mai költészetben vitt szerepéről.

* * *

„Ez a kis művem zenés, táncos apró jelenetek, műhelynéven percoperák sorozata. Díszletének én találtam ki egy nagy Képes Könyvet. Ez tulajdonképpen egy kezdetleges eszközökkel megoldott kis forgószínpad. Sajátkezűleg tákoltam össze. A kabaré zenéje, szövege, táncai, rendezése mind sajátom. Tetejébe gitárral kísérve magam, mint színész és énekes is szereplek benne.”

Tersánszky Józsi Jenő számol be így híres Képes Könyv Kabaréjáról. Ismeretése, méltatása nem feladatunk most. De arról ebben az összefüggésben is szólnunk kell, hogy az író-énekes-furulyás-gitáros-színész-díszletmester-hangszerkészítő Tersánszky egyben dalszerző Tersánszky is, a Kabaré több népszerű számának zenéje is saját alkotása. Hogy hogyan, arról talán legjobb, ha ismét őt magát hallgatjuk meg:

„Sajátom? Itt, most szívesen megvallom, hogyan és honnan szereztem. A csüddögölőt tartom a legmagyarabb és legősibb magyar táncnak... Ezt a táncot én, kezdő lépéseimben édesapámtól láttam, egy nagyon megszilajult mulatságban. A többi figuráját, mint zászlós, a szakaszvezetőmtől tanultam meg a harctéren... A tánc ritmusa bennem élt. Dallamot én szereztem rá a kabarémnak. Tudatosan tértem el az eredetileg hallott táncdallamok hangnemétől és változataitól. A szöveget pedig egészen magam költöttem hozzá, lehetőleg csak megihletődve hasonszórú eredeti daloktól, de nem egészen leragadva utánzásukra... A boldogult Hangliban, a sok jazz, ének és műdal és sanzon és románc között többször prolongálva énekelte Ráczi Vali ezt a dalt. Vidéki városokban éppenséggel fél évnél többet követelte tőle a közönség...”

Tersánszky tehát tudatosan nyúlt a népművészethez, s szándékosan olyan művet írt, amely abból stílusával nem válik ki, de mondanivalójánál, megfogalmazásánál fogva arra is alkalmas, hogy a korabeli közönségnek újat, szórakoztatót, magával-

ragadót nyújtson. S hogy a Kabaré, s azon belül ez a kis dal „telitalát” volt, azt sikere bizonyítja.

A Képes Könyv Kabaré történetét megírta már maga a szerző. Most idézzük magát a dalt:

Tersánszky J. Jenő:

MARADOK A FALUMBA

(Csüddöngölő)

1. Öt esz-ten-dős ko-rom-ba, öt esz-ten-dős ko-rom-ba,
2. Er-dő, me-ző, fo-lyó-víz, er-dő, me-ző, fo-lyó-víz.

öt esz-ten-dős korom-ba fel-mász-tam a to-rony-ba.
er-dő, me-ző, fo-lyó-víz, mondd meg nekem ho-vá hívsz?

Mit lát-tam a to-rony-bul, mit lát-tam a to-rony-bul
A fa-lu-ba nincs bé-kém. ja, messze me-het-nék én.

mit láttam a to-rony-bul? Elláttam a fa-lum-bul.
ha felnővők e-rő-ben. csavargó lesz be-lő-lem.

A történet úgy folytatódik, hogy a „hős” hét esztendő korában is felmászott a toronyba, s onnan mit látott? „Egy juhászt a falun túl”. Persze akkor juhász akart lenni. De tízesztendő korában már egy huszárt pillantott meg, aki „kesely lovát ug-ratta, a kardját ragyogtatta”, így rögtön a huszárságot választotta. Igenám. de

Húszesztendő korom-ba, húszesztendő korom-ba,
húszesztendő korom-ba, felmász-tam a torony-ba.
Mit láttam a torony-bul, mit láttam a torony-bul,
Mit láttam a torony-bul? Egy kislányt a falum-bul.

Majdhogy le nem ugrottam, majdhogy le nem ugrottam,
majdhogy le nem ugrottam, hátha engem vár ottan.
Fene most a torony-ba, ménkü most a torony-ba,
nem megyek a torony-ba, maradok a falumba!

*

Nem mondunk újat azzal, hogy Erdélyi József költészete a magyar népdal vilá-gában fogant. S azzal sem, hogy fellépése a dal formájának megújítását jelentette, — Szabolcsi Bence is arra int József Attiláról szóló említett tanulmányában, hogy a nagy magyar proletárköltő kötöttebb, dalszerű verseit ne Babitscsal és Kosztolányi-val hasonlítsuk össze, hanem leginkább Erdélyi és Illyés húszas-harmincas évekbeli munkásságával.

Igy hát az sem okozhat meglepetést, hogy Erdélyi József költészetében a dallam és a szó is szinte olyan szétszakíthatatlan ősi egységben áll egymással, mint a nép-

művészetben. Valóban mintha a népművészet teremtő ösztöne éledne fel páratlan termékenységeiben. Az is a népművészetre emlékeztet, hogy a kifejezés igénye szinte nem ismer műfaji korlátokat. Árad belőle a vers, dallamot teremt a költeményhez, de ugyanakkor naivságában is modern látásmóddal fest és szobrászkodik, s mérész fantáziával halmozza egymásra nyelvészeti kutatásainak szabad asszociációit. A művész ősi típusa ő, — már Babits is meglátta, hogy a régi formákról milyen tudatos raffinériával keveri ki a modern hatásokat: „A költő a legsablonosabb, leglazább versformát választja, amelyben úgy mozog, mint egy régesrég kijárt pongyolában; ... Ez a hanyagság kitűnően érvényesít minden szokatlan lejtést, vagy varázserejű jelzöt, mely elárulja, hogy ez a hanyag költő sok mindent tud a mai magyar vers legszubtilisebb titkaiból. A pongyola egy-egy mozdulatánál klasszikus redőt vet; szinte a költő fáradsága és akarata nélkül, csak úgy véletlenül...”

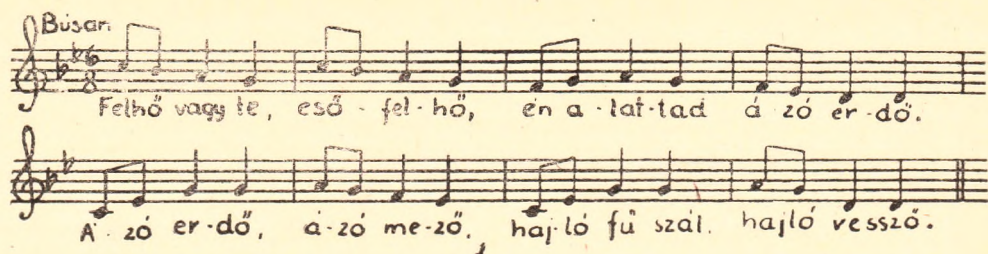
Erdélyi dallamai ugyanarról a teremtő erőről tanúskodnak, mint költészete. A forrás, a stílus is ugyanaz: a népművészet. Csakhogy amíg versben ebből sajátos költészet fejlődik, addig itt közelebb maradunk a forráshoz, — a dallamok maguk nem igen haladják túl a népdalok újjáteremtésének szintjét. Vers és dallam így is nagyszerűen illeszkedik össze, s szinte sajnáljuk, hogy a verskötetek sohasem közölték a szerző dallamait. Gondoljunk csak a „Tiszaparti csárdás” című versére:

Lassan

Ti-sza part-jan van egy sor fa
el-tem so-rát ab-rá zol-ja.
Nincs an-nak a sor-nak pár-ja
szo-mo-rú-fűz szo-mo-rú-fűz.
szo-mo-rú-fűz min-den fa-ja

Aki azt a sort ültette,
élte sorát úgy élhette:
szomorúfűz volt a fája,
szomorú volt, szomorú volt,
szomorú volt a nótája.

Ennek a dallamnak egyes fordulataiban a népies műdal hatását is megtaláljuk, szervesen beleolvastva a mű egységébe. A következő példa („Esőfelhő”) frig hangneme már ősi rétegekre utal, (s bevezető részében az „Aller a l'eau, trouver la source” kezdetű francia dalra emlékeztet)

Sír a szemem mindakettő,
én vagyok a bús szerető:

ha tíz szemem, ha száz nyílma,
az is teutánad sírna. Stb.

Ez a két idézetünk versben, dallamban egyaránt közeláll a népművészethez. Harmadik példánk viszont azt bizonyítja, hogy amikor Erdélyi szövegben messzebb távolodik a népművészettől, s egyéni mondanivalójára talál, akkor dallamaiban is törvényszerűen eltávolodik a népdal-hangtól, anélkül persze, hogy egészen elszakadna tőle. Gondoljunk a „Farkasverem” dallamára és a magyar népzeneben szokatlan 5/8-os ritmusára:

Ebben a változatos áttekintésben sem feledkezhetünk meg arról, hogy Erdélyi nemcsak saját verseit írja dallamra, hanem más magyar költők verseihez is dallamot fűz. Egész csokor költeményt ültetett át zenébe, s ezekben szintén megfigyelhetjük rendkívüli stílus-érzékenységet: a Csokonai versek virágénekeket idéző hangja mellett Vörösmarty Népdala pl. már ismét a kedvelt frig hangnemben szólal meg. Petőfi „Betekints”-e pedig az új, stílusú népdalok modorában, — a harmadik sor végének ritmusváltására is sok példát találunk népdalainkban, a vers szelleméhez pedig nagy-szerűen illeszkedik.

Petőfi—Erdélyi: Van a nagy alföldön csárda sok

Weöres Sándor költészetének zenei kapcsolatai közismertek. Leginkább persze abban a vonatkozásban, hogy mai költészetünkben talán az ő művei vonzották leginkább a zeneszerzőket, verseire igen sok zenei alkotás született, mint Kodály: Öregék-je, vagy a „Norvég lányok”. Ott találjuk Weöres verseit a *Bicinia Hungarica* lapjain is.

Most azonban inkább arról kell szólnunk, hogy nemcsak Weöres versei vonzzák a zeneszerzőket, de megvan ennek fordítottja is: a versek gyakran zenei ihletésre születtek.

S ennek az ihletésnek különböző formáival találkozunk. Gyermekversei közül például sok készült Kodály dallamára, egy-egy biciniumra vagy olvasógyakorlatra. De ott találjuk az ihlető dallamok közt a népdalokat is, elsősorban persze a magyarokat, de más népek dalait is. Weöres alkotó ösztöne mindben talál valami vonzót, valami érdekeset, hogy új szöveggel lássa el.

Ezeket a verseket dallamukkal együtt kellene kiadni. Sőt nemcsak dallamukkal, hanem abban a vonzó, szép formában, ahogy Weöres berajzolta őket egy kis könyvbe, nagy írottbetűs írással, sok színes képpel, — vers, dallam, kép így együtt adja a teljességet.

Két lap Weöres gyermekdal könyvéből

De Weöres zenei ihletésű verseinek sora ezzel nem fejeződik be. Igaz, saját dallama csak egy van, helyesebben volt, de sajnos elveszett. Egy-egy nagy vers, versciklus mégis gyakran fakadt először a zenében megérzett hangulatból. Pontosabban: egy zeneműből, amit a költő képzelt el, de ami zenében soha el nem hangzott. Ő érzi magában a zenét, érzi a dallamot, a ritmust, a hangszereket, ha tanult muzsikus lenne, talán le is tudná írni, meg is tudná fogalmazni, amit ösztönösen érez. Így csak a művészi gondolat szavakba foglalt változatát ismerjük: a verset. „A háromrészes ének”-et, amely Weöres szerint Bartók művészetével rokon zenei hangulatból fakad, „A kelő csillag tündéré”-t és „Az ütem istennője”-t, amelyek egy-egy. leginkább Anton Webern műveire emlékeztető zenei gondolat költői megformálásai. (Folyt. köv.)

SZÉLJEGYZET

FÁBIÁN ISTVÁN 1903–1961

Néhány napja még kéziratot kaptam tőle. Egy somogyi parasztember összegyűjtötte a falujában, Niklán élő Berzsényi-mondákat, s egy nagyalakú kockás füzetbe másolta le. Mi arra kértük meg Fábián Istvánt, hogy ebből a szinte áttekinthetetlen s eredeti formájában közölhetetlen kézírathalomból gyűrjön a Jelenkor számára valami használható anyagot. Fábián István betegágyában is, az utolsó pillanatig dolgozott. Amint mondják, különös faalkalmatosságot szerkesztett ágyára, erre tett könyvet. papírt, írógépet, könyvekkel polcolta magát körül, s fekvé, ülve, betegen sem szakad el munkájától.

Már hosszabb ideje tudtuk, hogy súlyos beteg, mégis valószínűtlenül hangzott a szó, amikor átadták a megrázó hírt. Autóbuszról szálltam, a Széchenyi tér perzselő forróságában az aszfalt a cipőn is átsütött, sietett, szaladt a sok ember, a Hunyadi-szobor körül fehér galambok keringtek, s akkor egyszerre mintha kormos üveget tartottak volna a nap elé. Fábián István nem ad több kéziratot, Fábián István nem lép át többé délelőttönként a Nagy Lajos Gimnáziumból a hosszú szünetekben a Mecsek cukrászdába egy feketére, Fábián István nincs többé. A halál lezár, megmerevít valamit, a megváltozhatatlanság döbbenetével kötöz meg. Ugyanakkor ami megkezdett volt, azt befejezi, a félbemaradtat teljessé teszi, a szögletest lekerekíti.

Fábián István félbemaradt élete és munkássága is így épült egységes egésszé a halál pillanatában.

A teljes embert, az igazi tanárt, a neves irodalomtörténészt és kritikust gyászoljuk.

Valami jelképest érzek abban, hogy utolsó befejezett műve éppen annak a Berzsényi-anyagnak a sajtó alá rendezése volt. Fábián Istvánt mindig a szolgálat jellemezte. Másért és másokért égett el. Tanítványainak számolatlan sokaságában osztotta el tudását, emberszeretetét, pedagógus hivatását. Ha igaz az, hogy a tanár munkájának eredménye, értéke és értelme tanítványaiban mérhető le, akkor Fábián István igen kiváló tanár volt. Nagyszerű tanítványokat nevelt, a hivatás, egy-egy munkaterület kiválóságait. Egykori gödöllői tanítványaitól a mai pécsi nagylajosistákig sokan köszönhetik neki életük irányítását, eligazítását, az ítélkezés komolyságát, a biztos tudást.

Fábián István mint tanulmányíró is elsősorban másokat szolgált. Kötetbe gyűjtötte a magyar írók válogatott leveleit, erről a könyvéről — többek között — Halász Gábor írt igen elismerően: „Fábián István válogatása intelligens és szokszempontú, egyaránt kielégíti a stílustörténet és a kis érdekességek böngészőjét is.” Számos, az irodalomtanítás módszertanával foglalkozó cikke jelent meg. Legutóbb a magyar 16. század és Balassi Bálint költészetével foglalkozó dolgozatai láttak napvilágot. A magyar irodalom mellett a másik szaktárgyának, a francia irodalomnak is nagyszerű ismerője volt, nekünk külön büszkeség, hogy e tárgykörbe vágó tanulmányainak, eszéinek a Jelenkor adhatott helyet.

... Péntek van, szerkesztőségi óra a Jelenkornál. Hiába várjuk Pista Bácsit, nem jön többet el. Emberi tartása, írói érzékenysége példaként él tovább közöttünk.

Tüskés Tibor

A BALATON ELFELEJTETT ÍRÓJA

Félszáz éve, hogy „Balatoni levegőben” címmel megjelent Váth János első kötete, melyet az útrairanduló író „halásztémák” műfajjal jelölt meg. Azóta vagy félszáz kötetben írta tovább a „témát”, amely a Balatonvidék népének, tájának, flórájának és faunájának gyöngyöző apológiája. Aki hozzá akar nyúlni a Balaton költészetéhez, rosszul teszi, ha nem megy el a forrás szájához: Váth János írásaihoz, mert a „magyar lőszertenger”-nek a század első évtizedeiből nincs hitelesebb és realisabb írói fel-tárója.

S különös, ahány Balatonról szóló „írói kalauz” megjelenik, egytől-egyig el-felejtí ezt a hangyaszorgalmú író, akinek neve és munkássága éppúgy összeforrott a Balatonnal, mint Tömörkény István, Móra Ferenc neve Szegeddel, vagy téma szorint: Váth az ősi halászéletnek és víznek éppoly avatott tollú rajzolója, mint Bárson István az erdő-mező világának.

Váth János nem kirándulni megy a Balatonhoz: ott született Kenesén, ott é közel 75 éve, és ma is ott lakik Almádiban, a Balaton partján. Szegény halászparaszt szülők sokgyerekű családjából származik, akinek nehéz volt a csurgói tanítókép-zőben oklevelet szerezni. Később is hősi küzdelemmel tanított és tanult, dolgozott é alkotott. Még Kazinczy szerepére is vállalkozott, amikor „Nemzedékek” címme könyvsorozatát is indított, amelynek közel 40 kötete — a két háború közti időben — a dunántúli írók és költők: Bakó József, Bódás János, Finta Sándor, Kocsis Lászlé Ösz Iván stb. egyedüli kiadója volt.

Sorsában sok rokonvonás van Gárdonyiéből — mindketten a „nemzet napszá-mosa” voltak, — de erős tehetsége mellett is Váthban több a küzdelem és a buktató. A siker pedig sohasem volt hűséges és tartós hozzá. Innen van az, hogy öreg fejje, alig ismerik nevét, műveiről az irodalom értői is keveset tudnak. Pedig első kötetét Schöpfung Aladár a „Vasárnapi Újság” tárcájában méltatta. Supka Géza a „Literatú-rában” a „magyar Provence Mistráljának” nevezte, lexikonok (Benedek Marcell: „Világirodalmi lexikon”) és irodalomtörténetek regisztrálták nevét és műveit. Egyes írá-sait németre, olaszra, lengyelre, románra fordították és a Balatoni Szövetség 1929-ben 10 kötetben adta ki műveit, melyek közül a „Nádifarkas”, a „Lápvilágban”, a „Szirt-cmlás” című regénye az ősi halászélet különös realitású és intenzitású ábrázolása.

De nemcsak a kor, a társadalmi háttér, a néprajz, a szegény kisbalatoni halászok letűnt élete, de a bazalt-tömörségű ízes nyelv, a gazdag göcseji és veszprémi szókinés. a költői erő olyan értékek Váth íásaiban, hogy kár elfelejteni nevét.

Váth János annyit tett a Balaton kultuszáért, hogy különösen ennek a tájnak kell hálával feléje fordulnia, amikor öregén, elfelejtetten is ezért a tájért él és mun-kálkodik. A balatonalmádi tanítóház hajdan idegenforgalmi góc volt: írók, festők, tudósok találkozóhelye. „Pannontenger csillaga” című kötetét a gödöllői mester: Nagy Sándor illusztrálta, szobája falát Egry József ajándékképe díszíti, Horváth János, (aki egyébként névrokona, mert a Váth-név polgári nevének rövidítése) gyakori látogatója volt. Antológiát adott ki „Magyar költők dalaiban a Balaton” címen, „Bala-toni emberek” című útirajzában pedig végig vitorlázta bennünket a balatoni táj min-den szép helyén, ahol írók, költők, tudósok jártak és alkottak: Mészöly Gézáról — Egry Józsefig, Csokonaitól — a ma élő költőik.

Hogy műveiben akad törmelék is? Az idő azonban igazi értékeit nem koptatta el. Emberségéről pedig jegyezzük föl, hogy soha nem kereste a letűnt polgári kor kegyeit. Mikor a Balatoni Szövetség megjelentette sorozatos műveit, gróf Klebels-berg Kunónak kívánták ajánlani a sorozatot, Váth azonban — a vidéki tanító — ön-érzetesen a kenesei halász-szülők emlékének dedikálta: „hálával és szeretettel.”

Bárdosi Németh János

KÉT KISFILMRŐL

Kisfilmjeink az utóbbi időben nem valami változatos műsorral szolgáltak. Anál nagyobb örömmel fogadtuk, mint házagópító újítást is, azt a két tanulmányfilmet, melyek Mednyánszky László, illetve Fényes Adolf művészetével foglalkoztak. A magyar filmgyártás régi adósságát kezdett törleszteni, reméljük, nem marad ennyiben.

Mind a két kép magasrendű és igényes, sőt olyan momentumokat is tartalmaznak, melyek mint elvi kérdések tisztázására szorulnak. Ha egy festőművészt ismeret egy film, természetes, hogy lehetőleg egész életművét felvonultatja a néző előtt. Útkeresését, ingadozásait, kis és nagy vásznait egyaránt. Ha a hatás fokozása kedvéért a filmtechnika ismert eszközeit igénybe veszi, hol távolabbról fényképez, hol premier planba hoz egy-egy fontosabb részletet, rendben van. De hogy festményekből, melyek végre is önmagukban egész, stabil és álló képek, valahogy mozgóképet igyekeznek csinálni, hogy áttünésekkel, egyik képrészletnek a másikba történő átmosódásával operál, azzal sehogysen tudunk egyetérteni. A festményt a filmszerűség kedvéért dinamikussá változtatni, mozgóképpé alakítani nemcsak hibás törekvés, de bizonyos mértékben ferde síkban, fonákul mutathatja be magát a festőt is.

A Fényes Adolf művészetét ismertető filmmel kapcsolatban hasonló aggályokat hangoztatunk, ha enyhébbek is, mint a Mednyánszky-képnél. Oelmacher Anna összeállítását ugyan szemléletesebb, világosabb, mint az előző munka, mégis bántottak bennünket bizonyos körülmények. Ha helyénvaló is akkora művészeknél, mint akikről szó van, egy-egy mesteri arcrészletet premier planban bemutatni, hogy a néző jobban láthassa és megérthesse a festő csodálatos jellemzőerejét, túlzásba vinni ezt sem lett volna szabad, mert ez már az egésznek, az egységes vizuális hatásnak a rovására megy. Itt is hibáztatjuk a szerintünk fölösleges áttünéseket, de ez még csak hagyján. Azt azonban egyenesen megengedhetetlen eszköznek tartjuk, hogy több felvételnél bizonyos rövid, világos vetítés után a képek széle egyszercsak vibrálni kezd, szinte megoldadni látszik, elmosódik, minthacsak a kerettel együtt cseppfolyóssá válnék, és egy ideig egymást éri egy sereg hasonló filmkocka. Megint csak azzal a törekvéssel kerültünk szembe, hogy most ilyen módon próbálja a rendező feloldani a vászon merevségét és dinamikussá átvarázsolni magát a festményt, azt, ami természeténél fogva sztatikus. A filmnek logikusabb ötleteket, más utakat kell keresnie a piktúra népszerűsítésére.

Volna néhány megjegyzésünk a film zenéjére is. Szokolay Sándor szerzette, a kitűnő Erkel-díjas komponista, mégsem tetszett. Lehet, hogy önmagában nagyon értékes zene ez, de egész hangszerelése, és különösen mint ezeknek a képeknek kísérete, néhol egyenesen meghökkentett bennünket. Idegenszerűen hatottak, különösen a Mednyánszky-filmnél, azok az akkordok, melyek sikolyszerűen hangzottak fel itt-ott, és ha mégoly drámai háborús képrészletek során hallottuk is, nem tudtunk rájuk elfogadható motiválást találni. Azokra a különös, szavalókórusszerű betétekre sem, melyek inkább zavaró hatást keltettek, mintsem a képet kellően illusztrálták volna. Ismételjük: nem magáról a zenéről kívánunk kritikát mondani. Az összbenyomás azonban mindkét filmnél diszharmónikus volt, mert nem éreztünk kép és zene között megfelelő kapcsolatot, sőt ellenkezőleg! Mar pedig Szokolaynak itt óhatatlanul programzenét kellett volna írnia, és éppen ezért — hic et nunc — művét nem találjuk szerencsésnek.

A negatívumokkal ezúttal többet foglalkoztunk, pedig érdekes és érdemes munka mind a két film. Szükség volt rájuk és reméljük a minél gyorsabb és gazdagabb folytatást.

Werner István

A FOLYTATÁSOS REGÉNYRŐL

Az újságolvasók többsége kedveli a folytatásos regényeket. E sorok írója őszintén idegenkedik a folytatásos regényektől. A megyei lapok szerkesztői ma szemlélatomást rajonganak ezért a ponyvába hajló műfajért.

Anélkül, hogy egyes — országos hírnévre még nem jutott — regények meglepő ismétlődésének figyelmet (és humort) szentelnénk, el kell gondolkozni magán az elven, mely a folytatásos regények közléséhez vezetett. Vitathatatlan, hogy az olvasók igénylik ezt a műfajt. Bámiylen nagy múltja van azonban a hazai sajtóban, erősen vitatható, hogy hasznukra válik-e? A szűkre szabott terjedelem arra készíti az író, hogy lehetőleg száguldó iramban bonyolítsa a cselekményt. Ez nem mindenkinek sikerül Móricz Zsigmond: Forró mezők-jével egy színvonalon, de legtöbbször még sokkal alacsonyabban sem. A tördelő szerkesztő ugyanakkor arra kényszerül, hogy mindennapi „adag” végét úgy szabja meg, hogy az olvasó kíváncsian várja a folytatást. Ez ritkán válik az irodalmi érték hasznára. Lássunk néhány példát:

Erotika: (trópusi kivitelben, egy Bikini környéki szigeten felejtett néptörzs lakói közé kerül... kicsoda?... természetesen az atomkísérletet irányító USA tábornok leánya.) „Semmi nem zavarta. Egyre bátrabbá vált és amikor fel kellett volna húznia a legújabb divatú egyrészes fürdőruhát, leintette önmagát. Gyönyörű, ruhátlan teste ezüstszoberként magasodott a feketézöld háttér előtt. Karjait szétártva, kicsit lábujjhegyre emelkedve egy könnyű nyújtózással kikapcsolta magát a civilizáció konvencióiból...” (Jánossy Zoltán: Tikiti.)

(Ugyanez termelészövegetkezi kivitelben, amint az ellenségként befurakodott könyvelőné éppen az egyik tagot igyekszik újra magához láncolni.) „Teltkarcsú combja egy pillanatra kivillant a könnyű, nyári selyem pongyolából. A nyakkivágásnál is egészen szétnyílt rajta a ruhadarab, s jóformán alig takart valamit kemény, rugalmas melleiből.” (Ágoston-Balogh: Méhkas)

Bánat: „Miene-not csakhamar eltakarták a fák. Nem ment egyedül. Vele ment a legkeserűbb férfiszomorúság.” Szomorúságát nincs miért csodálni. Hiszen a szigeten nem közönséges halál, hanem „a Nagyszemű Halálúr” tombol. (Jánossy i. m.)

Hasonlóan hosszan lehetne példákat sorolni az intrikára, a „férfias” helytállásra, a vágyra, a pénz mámorára stb. Általában valamennyi regényre egyként jellemző a régi, lassan már „klasszikussá” váló ponyva-sablonok használata, körülötvé némi „mai” mázzal. (Nem a gengszterfőnök lánya szerepel, hanem az imperialista vezérőrnagyé, nem az Angol Bankot rabolják ki, hanem a tsz-ben sikkasztanak stb.) Ugyanakkor a felsorolt hazaiaknál lényegesen magasabb szinten álló best-seller (Doldi-Mihajlik regénye) és az értékes munka (Wasilewska műve) élvezhetősége is kétséggé válik a folytatásos közlés révén. A regény nem aspirin, amiből esetenként kell bevenni egy-egy adagot, hogy csillapítsa a fejfájást. Ha már feltétlenül szükség van erre a formára, célszerűbb lenne esetenként nagyobb terjedelemben közölni. Erre a megyei lapok minden valószínűség szerint képtelenek. Vélményem szerint azonban az íróknak (noha nem feltétlenül anyagilag!), de az olvasóknak is mindenképpen hasznosabb lenne, ha a szerkesztőségek a jelenlegi teret hétköznaponként is rendszeresen ismétlődő színes tárcáknak, rövid lélegzetű elbeszéléseknek, vagy irodalmi riportoknak szentelnék. Ha előbbieken hiány lenne, nem szégyen az irodalom klaszszikusaihoz (Móricz, Gorkij, stb. stb.) fordulni.

Ordas Iván

Hazai Kis Tükör

(Szépirodalmi)

Huszonkét író országjárásáról szóló jelentését foglalja egybe a *Hazai Kis Tükör*. A könyv célja nyilván az, hogy az irodalom eszközeivel láttassa meg azt az új világot, amely 1945 óta épül az országban. A régi szociográfia hősi emlékei elevenednek meg a kötetből, mindazon különbség ellenére, ami ezeket az írásokat a műfaj 1930-as éveik immár *klasszikussá* nőtt alkotásaitól elválasztja.

Mi a közös, a „klasszikus” és a mai szociográfiákban? Aligha tévedünk, ha azt mondjuk, a *szenvedély*, amely régen a nyomor, a sötétség, a kizsákmányolás ellen vívta reménytelennek látszó harcát, ma pedig arra mozgósít minden becsületes elmét és kezet, hogy a holnap tája még szebb legyen, mint a mai, a holnap embere még boldogabb legyen, mint a máé, a gyümölcs holnap még ízeesebb legyen, mint ma, még több gép bújja a győzelem dalát s a műveltség ne csak szélességében, de mélységében is jobban áthassa az embert. Így lehetne folytatni a felsorolást az élet minden részletére kiterjedően. És éppen ez a közös vonás mutatja egyben a nagy ellentétet is: „*abban a korban*”, a változatlanságba dermedt világban kellett üvölni az elnyomás ellen, ma a szüntelen változásban, a világtörténelem legnagyobb méretű átalakulása idején a lemaradtakat kell ösztönözni jobb kedvű munkára és a sietőket inteni a még fokozottabb elmélyülésre, a szakadatlan építés és épülés jegyében.

Ahogy olvassa az ember ezeket a beszámolókat, ahogy látja: mint küszködnek az írók is azzal a bizonyos szent türelmetlenséggel a még-jobbért, miközben a leg-szebb lapokra írhatják az elért sokszínű eredményeket, mutathatják be a mindennapok hőseit, funkcionáriusokat éppúgy, mint közembereket, akkor azt kell mondanunk, hogy a műfaj úgy józanult ki, hogy semmit sem veszített frissességéből, legalább is ott nem, ahol a tehetség bírja szusszal. Éppen Féja Géza, Tatay Sándor és Jankovich Ferenc írásai a bizonyítékok erre. Ők azok, akik két világ közt tesznek ítéletet, mert hiszen kettőt szenvedtek végig, amíg a szemlélet kiegyensúlyozottsága magukban is megszületett.

Mert miről tudósítanak a „régí harcosok”, akik szétnéznek azon a tájon, ahol 20–25 évvel ezelőtt a reménytelenség egyfajta érzésével jártak faluról-falura? Megszűntek a „halálszigetek” — állapítja meg Féja, eltűntek a régi Tiborcok — mondja Jankovich, a valamikor nyugateurópai szinten gazdálkodó bakonyi magyar falu kiheverve a tsz-válságot, s jó szövetkezetben útban van nemcsak a régi színvonal felé, de rövidesen túl is haladja — állapítja meg Tatay.

Kérdés, mennyi a valóság abban, amit az írók annak láttatnak, s nem azt mondják-e máris növekvőnek, ami még ezután születik? Ezt a kérdést, amely annyi csalódás után jogosnak látszik, e kötet olvasása közben el kell vetni. E könyv nem szépíti a valóságot, legalább is nem jobban, mint amennyire a művészet, az irodalom leglényegéből kifolyóan kényszerül: biztatásul, emberi melegségül azok felé, akik az első vonalban építik, nemcsak álmodják, az új Magyarországot. Nem tagadható ugyan, hogy ezek az írások a konszolidálást is segíteni akarták. Ha az irodalom ilyen szinten segít egy időszerű politikai-társadalmi kérdésben, csak örülni lehet neki, hisz legnemesebb hagyományait folytatja. Az élet maga igényelte ezeket az írásokat, mert

hiszen a betű nemcsak konszolidálhat, de reális szemléletével rámutatva az eredményekre, biztatást is nyújthat az ingadozóknak, a fáradóknak. Másrészt az irodalom számára is termékenyítően hat a valósággal való találkozás: nemcsak az író kap anyagot, élményt írásműve számára, ami művészeti formába sikeredhet, hanem maga az irodalmi közvélemény, annak körüton belüli része is tágíthatja szemhatárát s „fel-fedezheti” — hacsak betűn keresztül is — azt a Magyarországot, amelyet tisztán látni elemi emberi kötelesség.

Mi a fő izgató kérdés ezekben az írásokban? Csak taláломra néhány: tud-e többet nyújtani a szocialista gazdálkodás annak a falunak, amelyik már 1944 előtt is a kor színvonalán gazdálkodott? Hogyan emelkedik fel az az ember, aki pl. az egykor pusztuló Sárközből azelőtt csak mint „jött-ment” tengethette magát s amilyenek százezerrel éltek a régi Magyarországon? Gyökeret ereszt-e a fejlettebb környezetben a bukovínai székely telepes? Mire vitték a pusztai cselédek, akik azelőtt sem földosztásról, sem közös gazdálkodásról — a szó mai értelmében — nem hallottak? Hogy néznek ott a több gyermekekre, ahol a falu szegényének minősült az, aki második gyermeket mert világra hozni? Hogyan tűnik el az egyke nemcsak az Ormánságban, a Sárközből? Visszatérnek-e a fiatalok a faluba, ha megjavulnak a civilizációs és művelődési, szórakozási körülmények? Hogyan értékelik a hajdani hagyományos Makón az idegen minták szülte kudarcokat? Hogyan alakítja át a gazdálkodást és a táj képét az a tény, hogy a gépek megjelennek a határban, ott is, ahol azelőtt legfeljebb cseplőgép formájában búgtak az udvarokon? Mi lesz a Balaton-vidékkel, amely az ország kincsesbányája lehetne, ha az 50-es évek szűklátókörétől végleg megszabadulva, rálépne az értékesítésére úgy, ahogy ma már nemcsak az író, de a szakemberek is kérik-követelik, a közönségről nem is beszélve? Mi lesz a gyümölcsösökkel, a szőlőkkel, azaz, mikorra fejeződik be felújításuk, lesz-e még módszeresebb a kezelésük, megintcsak a több gyümölcs érdekében, azaz külföldnek is, nekünk is egyaránt több hasznot hajtó módon? Emelkedik-e a falusi nép műveltsége, gyarapszik-e a kívánságoknak megfelelően a szaktudás, látjuk-e a kívánalmakat és mit teszünk meg azért, hogy immár minden dolgozó paraszt megfelelően szakosíthassa magát, s tudományosan is rendelkezze azzal a felkészültséggel, amivel a jó gyári szakmunkás végzi a maga munkáját? Hogyan vonja le a volt miniszter a valamikor általa is jóváhagyott baklövések tanulságait? Ime néhány kérdés, de se szeri se száma azoknak, amelyek ebből a könyvből, mint egy színes csokorból, jólesően ostromolják az olvasót, tágítva látókörét és teremtve irodalmi közvéleményt mindnyájunk ügyéhez.

A legszenvedélyesebb — elsősorban minket, dunántúliakat érintő — írás *Jankovich* Ferencé, aki a balatoni problémákat boncolja. Bizonyos körökben élénk érdeklődést váltott ki e tanulmány — bár hétférföldes csizmákkal rohanna minden tényező a Balaton fejlesztésére, hogy ami Jankovichnál még kritika, pár év alatt szinte rossz emlék maradna, amitől a valóság messze lépett. Leginkább Jankovichnál mutatkozik annak az előnye, amit a tájjal való együttélés jelent. Ez az írás fakad legbelülről; vele szemben áll *Kalász* Mártoné, mint a Pestre szakadt emberé, aki csak olyankor „látogat” haza, ha írni akar az Ormánságról. — *Tatay* Sándor írása nemcsak egy bakonyi, már régen is jómódú faluról szól, hanem helyenként szép lírai vallomás a bakonyi tájról. *Urbán* Ernő találó gyorsfényképei olyan ember írásai; aki mögött kötetek állnak az újért való szakadatlan viaskodás termékeként. *Illyes* Gyula nem mindig találja el úgy az új puszták népe problémáinak megragadását, mint a réginek. Ennek oka részben maga az anyag: ahol olyan mélyről indult a nép, ott az esslingeni redőny megjelenése a pusztán már akkora esemény, ami mellett hogyné törpülne el minden olyan probléma, ami mondjuk adódott egy kisbirtokos faluban, ha másért nem, a kuláktörvény embertelen túllépése miatt. Mit tehet az író a pusztán? Örömmel regisztrálja a fejlődést, még a jazz megjelenését is.

A legizgalmasabb írás kétségtelenül *Féja* Gézáé. A műfaj immár klasszikussá vált veteránját látjuk benne, s szinte lessük, hogyan boncolják fel a problémákat az egykori orosz-lánkörmök. Nos, etekintetben a csalódás maga a legörvendetesebb: nem a régi körmök tépdeshik a problémákat, hanem olyan ember lelke dobog együtt a változó világ változó népével, aki maga is együtt fejlődött és ért az őt is tépázó

időkkel. Nem kopott meg a régi fegyverzet, nem csorbult ki a toll hegye, egyszerűen valóban más lett a világ a Sárközben, mint amilyen akkor volt, amikor az 1930-as években Fėja vágigbogarászta. Ha ő mondja ki, akkor még a kételkedőnek is el kell hinnie a pozitívumokat, ugyanakkor azokat a hiányosságokat is, amiket — főleg művelődési téren és a szakmai tanulást illetően — papírra vet. Olvasása közben nem egyszer felsóhajt az ember: mily végzetes hiba volt az írótnak nem állítani mindjárt 1956-ban, 1957-ben az effajta munkának! „Felfedezni” mindazt, ami eredmény, megfellebbezhetetlenül eredménye a kormányzat és a nép építő munkájának.

Fėja Géza írása a Sárközről vallomásnak is megrendítő. Elismeri a munkásság vezető szerepét abban a világméretű átalakulásban, amelynek a magyarság is részese. s közben megmagyarázza azt is, miért fűzik a legmegrázóbb élmények a parasztsághoz? A szellemi fogékonyság legtermőbb éveiben, fiatalsága idején a mezei szegénység volt a legelhagyatottabb, a legszervezetlenebb s a legszabadabb predája az elnyomó hatalomnak. Ezért szegődött hát annakidején e réteg szószólójává: milliókról volt szó! Az ilyen ember szava kétszeresen esik a latba ma, ha azt tanácsolja a parasztságnak; „mindig az élet útját válassza, és új életformáját tegye a magáévá, telítse meg emberségével... nyílják ki minden képessége... gazdaguljon szélesebb távlatú emberré, tegye magáévá az időt, mert különben eltapossa. Álljon helyt most a közösségi életben, mely nem lehet idegen neki, hiszen valamikor közös volt a faluhatár, és a családok egyenlő részt kaptak belőle” (115. l.) Fėja azokért lelkesedik, akik „faluban” gondolkodnak és „nem parcellákban.” Változatlanul csodálója a népleléknek, a népi alkotótehetségnek, ugyanakkor egészséges, internacionális lelkiesség sűt át sorain. A falusi nép iránti szerelme kitör a megérett emberből, de nem kétszeresen öröm-e ez, hiszen a ma falujának örül, a jövődő falujának készíti útját, amely már nemcsak a falu útja, nem is csak a magyarságé, egyetemes útja ez már népek millióinak. S ha örül annak, hogy a fiatalok nótaszóval térnek haza a munkából, ez a nótaszó már túlhallik az ország határain. Így egészíti ki Illyés Gyula örömét, aki a határon túlról a pusztára érkező jazzban a közös „istenre” gondol.

A kép, amely a kötetből összeáll a rendező tudatban, végeredményben biztató. A kastélyokat megszállta a nép, birtokba vették a szövetkezetek, a jóléti intézmények. (Tatay S.) A szövetkezetekben együtt dolgozik a néppel a pap, egyik helyen mint könyvelő, a másik helyen — szaktudása révén — mint csoportvezető. Új társadalmi kiegyensúlyozottság érleli gyümölcsét: azt nézik, ki mennyit használ a közös ügynek. A társadalmi szintek kiegyenlítését kivétel nélkül minden szerző megállapítja. Tatay többek közt a cigány-kérdés megoldását emeli ki. — Fėja Géza a *Kertmagyarország* gondolatának testetöltését üdvözli örömmel, s ezt nem zavarja az, hogy a gondolat szocialista keretek közt valósul meg, s nemcsak Dunántúl — de tudjuk, a Duna-Tisza közén is (l. Szendrey József: *Koldusok paradicsoma*, Illés Sándor: *Tiszazug* c. könyvét, túl a *Hazai Kis Tükör*ben található írásokon.) Csak ne legyen megállás: a mezőgazdasági feldolgozó ipart is meg kell teremteni. Bátaszék példája lelkesít: a bátaiak maguk akarják a vitaminos ribizilét feldolgozni a világpiac számára — palackozva. A jövő ígérete változatos. Németh László főiskolát álmodik Hódmezővásárhelyre, Koroda Miklós meg úgy tekint Szabolcs megyére, mint amely 5—10 év múlva egész Közép-Európa gyümölcsöskertje lesz.

Noha az írók örömmel rögzítik az eredményeket, nem jelenti azt, hogy nem látják meg a hiányokat. Ezek közt legfeltűnőbb a *lelkekkel való törődés elégtelensége*, az ezen való változtatás sürgetése. Törődni kell a lelkekkel — követeli Urbán Ernő. El kell következnie annak, amikor a tsz-tag nemcsak tudja, hogy helyesen döntött, mikor belépett a szövetkezetbe, de *érzi* is, mert olyan közösségbe került, ahol valóban baráti légkör, „figyelmes szeretet” veszi körül. — Tatay (de nemcsak ő) felveti a patronálók szerepét, s a követelés ebben foglalható össze: akik a tsz-szervezés során kint jártak agitálni, azok később is menjenek vissza, beszélgessenek az emberekkel, legyenek segítségükre a problémák megoldásában, egyszóval: éreztessék a közösség felelősségét.

A falusi fiatalok kérdése szinte mindenkinél visszatérő. Akik nem ismerik a múlt kinlódását, a szocializmust sem élik át különösebben — amint ezt *Tatay Sándor*, *Koroda Miklós*, *Németh László* éles szeme megállapítja. Nem értik az idők földért való fájdalomát, de a szocialista eszmék sem jelentenek számukra különösebb élményt. Tatay bányászivadékokról jegyzi fel, hogy apáik élete nem érdeklí őköt. Az a lélektani igazság tükröződik ebben, hogy csak azt becsüli az ember igazán, amiért maga is megdolgozott. — *Németh László* egy másik problémára céloz, amikor a fiatalok „romlékonyságát” emlegeti. Arról van szó, hogy a falusi gyerekek sokkal kevésbé tudnak ellenállani a környezetnek, mint „középosztálybeli” társaik. A polgári vállveregetés, célzatos elismerés megszédíti őket, s könnyen felejtik a felnevelő dajkát, magát a szocialista életformát és életeszmenyt. Ezt ő Hódmezővásárhelyt figyelte meg, de ugyanezt Pesten még fokozottabban látjuk.

Főként azokat a fogyatékoságokat teszik szavá a kötet írói, amelyeknek felszámolása hosszú időt vehet igénybe. Ezek közé tartozik a megfelelő emberek hiánya, egyáltalán annak felismerése, hogy mily siralmasan gazdálkodunk az emberekkel. Egyesekre elviselhetetlenül nagy terhek esnek, mások kivonják magukat. Ugyanakkor sokszor hiányzik a szaktudás, a szervezőkészség és a puritánság is. — A másik terület a *kulturális* élet. Az itt tapasztalható hiányosságokra szinte mindenki rámutat, ami érthető is: írók küldik jelentésüket. Illyés Gyula azt kérdezi: lépést tartott-e az anyagi fejlődéssel a belső, a szellemi? (57. l.) Féja arra figyelmeztet, hogy a nehezen induló szakoktatásra több gondot kell fordítani, és az iskolai szakképzettség mellett tekintetbe kell venni a tapasztalt paraszt valóságérzékét, tudását is, amely előtt Féja most sem mulasztja el kifejezni hódolatát. (105. l.)

Vannak azonban a *Hazai Kis Tükör*ben olyan mozzanatok, amelyek a következő szociográfiai írásokban feltétlenül elkerülendők, 10—15 évvel ezelőtt még érthetőek, talán szükségesek is lehettek, azóta azonban a fejlődés túllépett rajtuk, de a kellő történeti tájékozottság hiányában az írók nem vettek még tudomást erről. Ilyen suta és ma már időszerűtlen megállapításokból is össze lehetne állítani egy tanulmányra való, ehelyett röviden csak annyit, hogy a problémakört tágitani kell! Nemcsak az emberről van szó, nem is csak a szövetkezetről, nem is csak a művelődésről, hanem eddig nem is szereplő új kérdésekről. *Építészeti* szempontból senki sem talál említésre méltót, csak *Koroda Miklós* szentel szép lapokat a nyirbátori művészeti emlékeknek és a múzeumi gyűjtés valóban szép eredményeinek.

Alig esik szó a falu *zenei* művelődéséről, a vidéken elhelyezett *képzőművészeti alkotások*ról, pedig ez valóban *novum* s etekintetben az összehasonlítás egyébként túlhaladott módszere is megbocsátható lenne. Egyáltalán nem az összehasonlítás a legeredményesebb eljárás a szociográfiában, hanem minden korszak történetileg folyó elemzése a fejlődés menetében. Mindegyik alkotott valamit, nemcsak a szocialista Magyarország. De, éppen ezt a „de”-t kell hozzátenni s ez lélektanilag leghatásosabban azáltal adódik, ha minden előttünk járt korszakot a fejlődésbe ágyazva ábrázolunk. — A tőke Horthy Magyarországon sem ült a bankban tétlenül, hanem vállalkozott. A nép sem lopta ölbetett kézzel a napot, hanem dolgozott, úgy, ahogy tudott s annyiért, amennyit a tőkések fizettek neki, ezt is meg kell írni. Így épült a kapitalisták kedve szerint egész sereg gyár, városrész: részben vagy egészben Ajka, Almásfüzfő, Csepel, Szőny, Nagykanizsa, Sopron, Pécs, Szeged, Pétfürdő, Füzfő, Várpalota, Hajduszoboszló stb. Lillafüred is akkor épült, az uraknak ugyan, de ma a nép veszi hasznát annak is, a többinek is. Vagyis: van annyi pozitívum a szocializmus mellett, hogy elismerhetjük előző korszakok alkotását is. Nemcsak, hogy nem kell elhallgatnunk, de éppen a tárgyilagos ábrázolás győzhet meg a népi állam kormányzatának és dolgozó népének magasabbrendűségéről.

Összegezve az egész könyv tanulságát, a kérdést: irodalom vagy szociográfia — nem vethetjük fel. A *Hazai Kis Tükör* legjobb írásai arról győznek meg, hogy e műfaj ápolására szükség van. Szükséges a fejlődése is, hogy ti. az író az *egész* életet lássa, ne csak részleteket. Ne féljen a számoktól, etekintetben a közönség többet elbír, mint 15—20 évvel ezelőtt. Ne annyira a múlthoz mérjen, hanem inkább a szocializmus által felállított mértékkel a magunk elé tűzött célokhoz. Történetírásunk

újabb eredményeit — főleg az 1867-től kezdődő korra vonatkozókat — az írók is tanulmányozzák, ez majd szemléletükre és módszerükre is termékenyítően hat. Ugyanez áll szociológiai és pszichológiai tekintetben is. Aztán fel kell fedezni a *vidéki üzemeket* is, ebben a kötetben az ipart jóformán csak az Állami Nyomda, Csepel és a Láng Gépgyár képviseli. — De e hiányosságok ellenére is a *Hazai Kis Tükör* az irodalmi szociográfia terén a *legjelentősebb kiadói vállalkozások egyike*, nyugodtan lehetne kötelező olvasmánnyá tenni minden 16 éven felüli embernek. Érdeklődéssel várjuk az újabb országjárásokról szóló további „hazai kis tükröket”.

SZÍJ REZSŐ

Dudás Kálmán: Szederillat

(Magvető)

Dudás Kálmán személyében régi ismerőst köszöntünk. Termékeny lírikusként indult el mint a homokbuckás bácskai róna és a szelíd dunántúli lankák szerelmese, s 1939—1944 között, gyors egymásutánban, három verseskötettel jelentkezett. (*Déli szél, Vád helyett, Egy marék föld.*) A kritika főleg a harmadik könyvét tartotta számon. Széleskörű visszhang, megérdemelt elismerés fogadta. Az *Egy marék föld* birtokában Dudás Kálmánt sokatígérő tehetségként könyveltük el: sokszólt formanyelve, egyre táguló élményhorizontja, egyéni színhatásokban és gondolatátvittelekben gazdag tájlrája, új strófaszerkezetekre vállalkozó kísérletező kedve — eltekintve az itt-ott mutatkozó barokkos zsúfoltságtól —, félreérthetetlenül a további emelkedés lehetőségeit sejtették. Azóta 17 év telt el, s csak sajnálni lehet, hogy a költő a felszabadulás óta nem jelentkezett újabb verseskötettel. Nem mintha Dudás Kálmán szakított volna az irodalommal: a több mint fél-tucatnyi, idegen nyelvből fordított regény, dráma, elbeszélés-gyűjtemény, és a verses műfordítások egész sora ennek az ellenkezőjét mutatják, s a maguk nemében tiszteletreméltó írói misszióról tesznek tanúbizonyságot.

A *Szederillat* 25 év költői terméséből ad igényes válogatást. A kötet 103 verséből 33 műfordítás, a többi a költő sajátja. A 70 eredeti költemény nagyrészt, több mint a felét, régebből ismerjük, míg a felszabadulás utáni, kötetnélküli alkotókorszakot, mintegy 30 új vers képviseli a gyűjteményben. Keveseljük az újat? A

kérdés felvetése kézenfekvő, mégsem tartom döntő fontosságúnak. Dudás korábbi kötetei régen elfogytak, legfeljebb a kritikus számára hozzáférhető, s így a mai fiatalabb versolvasók zöme a *Szederillat* birtokában ismerkedik a költő eddigi életművével, s őt magát úgy tekint, mint aki most kapcsolódik be a mai magyar líra vérkeringésébe. Ezért csak helyeselhető, hogy a válogatás — feltehetően közös szerzői-kiadói elgondolás eredményeként — ilyen tág teret biztosított a költő korábbi írásainak. Az efféle válogatás természetesen sohasem jár százszázalékos sikerrel. A *Szederillat*-ba „átmentett” korai versek között akad több gyenge, nem eléggé átélt, s kifejező eszközeit tekintve fogyatékos alkotás. Elég, ha ezzel kapcsolatban a második világháború derekán íródott *Falum fölött a dombon* című verset említem. Az ilyen és ehhez hasonló sebezhető pontokat tartalmazó verseket ki kellett volna hagyni a máskülönbben igényes válogatásból. Pótlásukra az *Egy marék föld* 90 verséből elég gazdag anyag állt rendelkezésre. Számomra érthetetlen, hogy a költői hangvételére oly jellemző *Esti hegyeknek*, s főleg a *Hegyek alatt*, ez a tömören megkomponált, szép és kiemelkedő alkotás miért maradt ki a gyűjteményből? Az utóbbi szerintem mind a mai napig Dudás egyik legjobb verse.

Nálunk is „másutt is bevett szokás, hogy a költők egy megtett útszakaszról visszatekintve átírják verseiket. Dudás Kálmán is élt ezzel a gyakorlattal. Nekem különös izgalmat jelentett, hogy erre elsősorban

elégge tűrhető versmemóriám figyelmeztetett. Magát a régi kötetet (itt kizárólag az *Egy marék föld-ről* van szó!) csak a pontos ellenőrzés kedvéért vettem elő. Úgy hiszem, érdemes némi figyelmet szentelni ezeknek az átdolgozásoknak. Ezzel csak használhatunk az ügynek. Egyrészt, mert eközben alkotói műhelytitkokat ismerünk meg, másrészt, mert lényeges pozitívumként nyomon követhetjük, hogy a költőnek az elmúlt évek során milyen mértékben formálódott át a versről alkotott felfogása. Az új kötetben az általunk ismert „rég” versek egy része más címet kapott. Ha a továbbiakban egy ilyen műre utalunk, a könnyebb kontroll érdekében az új cím mellett zárójelben a régét is mindenkor feltüntetjük. Az „átírás” mérve egyébként esetenként változó. Néha nem több egyszerű szócserénél vagy egy-egy strófa elhagyásánál. Számos esetben azonban jelentős szerkezetbeli változtatással találkozunk. S rögtön hozzátehetjük: a szükségesnek látszó erőlyesebb beavatkozás legtöbbször szemmel látható sikerrel járt. Jó példa erre a *Hála is kevés* (Anyám) című verse. Az egykori három szakaszos írás ezúttal bővült ugyan egy strófával, de az eredeti szövegre alig két sor emlékeztet bennünket. Az átdolgozás avatott művészi kézre vall. Egy igénytelen, kissé suta vers helyett antológiákba, középfokú iskoláskönyvekbe kíváncszó költeményt kaptunk cserébe: az anyával szemben táplált szeretet és hálaérzet apoteózisát. Hasonlóan jól sikerült az *Annál is messzebb!* (Hűség) átdolgozása. Teltebben zengő jambusokat kapunk, tömörebb strófákat, verskultúránk mai szintjét mutató művészebb rímképleteket. Nagyjából ugyanezt mondhatjuk el a *Szekérút apámmal*, *Zora*, *Bányászok este*, *Nem tőlünk függ* (Nem tőled függ), *Mezei dal* (Falusi dal), *Cigányosan* vagy a *Két nyári vázlat* (Szomjúság) című versekről. Az utóbbi szemléltetően mutatja, hogy Dudás újabban maga is sokallja az alliterációk túlgyakorát, szinte modorosságba csapó alkalmazását. Az eredetiben található „fönn fösvény fedő” helyett most „fönn izzó fedő”-t olvashatunk. Itt kissé óvatos a változtatás. Máshol radikálisabb. Íme, a vers két utolsó sora első megfogalmazásban:

*Porába gyöngyöt villant, fűz a fény:
az égre lánghol, leng egy libasor.*

A befejező sort Dudás most a következőképpen módosította:

nagynémán ballagdál egy libasor.

Ez a sorcsere, mint végleges megoldás erősen vitatható. Első pillanatra talán realiztikusabban hat az eredetinel, de amaz frisebb, zengőbb, művészebb. A végtelenbe lengő, lánghol libasor, mint költői vízió a nyár izzó, villanó fényképrázatában egyáltalában nem mondható szertelennek, s betűrímei sem erőszakoltak. Az új megoldással megtörik a vers lendülete, nem is szólva arról, hogy a „ballagdál” mint cselekmény-dédelgető szó-intarzia nem éppen a legszerencsésebb. A versek átdolgozása főleg ott problematikus, ahol az eredetiben fellelhető gyenge pontokat csak részben tudja feloldani, vagy ahol a kigyomlált fogyatékoság újra, de más formában jelentkezik. Ez szerencsére ritkán fordul elő a költővel, példa azonban erre is akad. A *Hajnalodás* című vers első strófájának harmadik sorát idézem: „Itt-ott már álmos lila lombol”. A „lombol” érezhetően a sorvégi rím kedvéért került a versbe, s nyilvánvaló, hogy a „már álmos lila...” inkább közelgő alkonyt sejtet, mint virradást. Az ellentmondást az új változat így próbálja kiküszöbölni: „Nyomában lila pára kajtol.” Ez sem megoldás. A *Hajnalodás* erősen intellektuális hangvételi vers, figyelemre méltó gondolatátáttételekkel; a sorvégi összecsengés érdekében felhasználta tájászó, erőszakolt, bántó, olyan mint a szemünkbe furakodott idegen test. A máskülönben szép, kerek költeményen egy teljesen új kezdőstrófa többet segíthetett volna.

Részletkérdésekkel bibelődünk? **Nem.** Fontos szerkezetbeli elemekkel foglalkozunk, amelyek szerves alkotórészei a versegésznek, s mint műformáló együttthatók külön-külön magukon viselik a költő formanyelvének, stílusának sajátosságait. Amit ezzel kapcsolatban elmondunk, a segítőkészség, s az őszinteség igényével tesszük. Dudás Kálmán a *Szederrillat* kiadásával új alkotókorszak kezdetéhez érkezett: lírájának további emelkedésére döntő hatással lehet, ha számot vet eddigi életművével, ha felismeri és helyesen értelmezi költészetének jelentőségét, s tovább fejleszti magával hozott képességeit.

Erőssége az intellektuális-beütésű tájlíra, amely sosem elégszik meg a felületi

szépségek szimpla regisztrálásával. Nála a táj csaknem egyértelmű a hozzákötött emberi sorssal: érezzük benne az emberi akarat környezetformáló erejét. Asszociációkban gazdag képteremtő fantáziája színessé, érzékletessé teszi tájverseit. Egy-egy gondolatáttételének kapcsán szinte testközelben érzékeljük az eleven valóságot: „minthacsak szállna a fűrésztelep kisvonatja gyors ejtőernyőn.” (*Idegen tél.*) Másik jellemző ihletforrása a néppel való ösztönös együttérzése. Emelkedett humánuma, szociális érzéke már korai verseiben félreérthetetlen közéleti állásfoglalásra készítették. (*Szekérút apámmal, Bányászok este, Szükesztendő*). Az új versekben a társadalmi vonatkozás lényegesen bővült: a költő a magáraeszmélt néppel továbblépve, bizakodva szemléli a tájat, a fejlődő, izmosodó ország képét, s tud lelkesedni, ha a rosszlemékű régivel szembeállíthatja a reményteljesebb újat.

Dudás Kálmán családi vonatkozású írásaiban és szerelmi lírájában is bőven találunk jelentős értékeket. (*Fiam álma fölött, Őzikék, gyöngycsigák, Fiam meséltet, A*

féltés fohásza, Pillanat hajón, stb.) Általában ott van elemében, s akkor alkot figyelemreméltót, ha az intellektus kissé pórázon tartja ösztönös versalkotó kedvét. Háborús versei inkább célzatosságukkal, bátor kiállásukkal keltik fel érdeklődésünket. Művészi szintjük mögötte marad a kötet átlagának. A *Kölcsönfény* című ciklusban közölt műfordítások rangosak és tanulságosak. A nálunk is megbecsülést szerzett szovjet *Jeszenyin* mellett egész sor jugoszláv lírikussal ismerkedünk, s izlelgetjük déli szomszédnépeink képekben s egyéni vonásokban gazdag költészetét. Nem vetünk árnyat a többi délszláv szerzőre, ha I. G. Kovacsics, Krleza, G. Krklec és Parlovics nevét külön kiemeljük.

A köznapi beszédet megközelítő, realisztikusabb formanyelv, az új élményforrások céltudatos keresése és kiaknázása nagyban hozzájárulhatnak Dudás Kálmán költészetének további emelkedéséhez.

VÁRKONYI NAGY BÉLA

Granasztói Pál: Vallomás és búcsú

(Magvető)

Ha az ember állandóan sok könyvet olvas, különösképp, ha még hivatása is ez, egy idő múlva úgy érzi, hogy a leg többre semmi szükség. Ekkor már csak az érdekli, ami valami jelentőset mond, új összefüggést tár föl, vagy soha nem hallottról tájékoztat.

Azután néha akad egy-egy olyan pillanat, amikor öröm és kínlás az olvasás; összehotlunk egy jelentékeny könyvvél, amelynek többször is nekirugaszkodunk, vitatkozunk, nem értünk egyet vele, végül is megadjuk neki magunk. Ösztönösen vannak még kifogásaink, de ezek már nem a kákan csomót keresése, hanem a bele nem nyugvásé. A mindig vitatkozó kritikus egyszerű olvasóvá válik és kénytelen letenni a fegyvert.

Ilyen írás Granasztói Pálé. Az ember nem adja meg magát könnyen. Első érzése az ellenkezés és a kelletlenség. Nem indul rokonszenvesen a könyv.

Hiába hívják föl a figyelmet rá a barátok, kevés! Végigrag az ember egy önmegtagadásra, amit szerencsenmosdatásnak érez. Valami modorosságot és kitanítani akaró nagyképűséget sejtünk.

Igen ám, de a könyv negyedénél egyszerre megcsap az önkínzó igazmondás levegője, ami akkor is tiszteletre méltó, ha nem egy olyan komoly dologról, egy értelmiségi leszámolásáról lenne szó, amiről rengeteg írás jelenik meg, de lényeges alig. Ez a leszámolás majd mindig külsődleges, alakok ábrázolása önvallo-más nélkül. Mintha az író által terem-tett figurák nem hordanák magukkal az író legbelső, legszemélyesebb véleményét.

Mert aligha tagadhatjuk, hogy van nálunk egy olyanfajta értelmiségi magatartás, amely éppen az értelmiségi lényegnek mond ellen, azzal, hogy nem eléggé értelmiségi. Ez többnyire — bár nem csupán — a régi értelmiség bűne. Alapja

a tények teljes semmibevevése. Vannak értelmiségiek, akik ebből, a most általunk élt bonyolult világmozgásból nem látnak semmit, s egy-egy eseménynek egész más jelentést tulajdonítanak, mint amit az jelent. Oka, hogy nem a tényeket tekintik, hanem vágyaikat, és inkább hisznek vágyaiknak, mint a tényeknek. Ebből a magatartásból még az objektivitásra való törekvés is hiányzik. Nem veszik tudomásul a változás törvényeit, azt, hogy ilyenkor nemcsak a rendszer, hanem az életforma is megváltozik. Ők nem a rendszert, hanem az életformát sajnálják, és ebben a változó vagy megváltozott világban ugyanazt az életformát igyekeznek élni, mint amit valaha éltek. Ez természetesen lehetetlen, ezért nehézségeik támadnak. Ez azonban nem befolyásolja őket, mert mindezt rajtuk kívül álló, az életforma ellen irányuló objektív támadásnak vélik.

Érthetetlen, hogy egyébként okos, értelmes, ragyogó szakemberek néha képtelenek arra, hogy a legalább olyan fontos szakmántúli világ dolgaiból valamit is megértsenek.

Nincsenek mérőeszközeik az emberekhez, ezért emberismeretük rossz. Nem tudják azt a nagyonis kezdetleges, de elemi szabályt, hogy aki velem szemben van, az nem azonos velem, és aki nem én vagyok, az nem föltétlenül értéktelenebb nálam. Nem ismerik az egyenrangúság fogalmát és valami furcsa, nagyon zűrzavaros, többnyire megérthetetlen fölé- és alárendeltségi viszonyban élnek. Ez kézzel nem fogható értékeken alapszik, még nem is a származási értéksorrend a leghetlenebb benne, hanem ebből is, abból is van benne valami.

Mindez megszűnhetne a dolgok következetes, igazán értelmiségi módon való vizsgálata alapján, ha ezt a számvetést egyáltalán elvégeznék. Kétségtelen, hogy ez valamilyen önelszámolásféle is lenne.

Ezt az utat járja meg Granasztói. Nem kerül meg semmit, a poklokat sem. Mi, akik a két háború közötti idők értelmiségi életét éltük, tudjuk, hogy mennyire ki voltunk szolgáltatva az eszmék zűrzavarának. Egy furcsán összetett, semmi állandósággal meg nem örvendeztető világban botologtunk, nem találtuk meg helyünket, és egyetlen eszmét sem, ami kiutat jelentett volna.

Ez a regényféle híven követi ezt az ingadozást. Egy értelmiségi többnyire gyorsabban, érzékenyebben, de felszínesebben és talajtalanabban él át egy áramlatot. Közöttük alig tud eligazodni, mert nem annyira az érzelme, hanem az értelem segíti, és az értelem sokszor könnyebben becsapható és hamisabb útra vezethet, ha nem járul hozzá erős érzelmi kötöttség.

A regény írója ezt az utat végigjárta és ezzel az írással bizonyos számadásfélélt vállalt. Pedig ez a fajta a legnehezebben megvalósítható, mert szembenézést jelent önmagunkkal, olyanfélélt, amit a legkevésbben merünk vállalni. Az önvizsgálatnak ugyanis rétegei vannak. Ha jól ismerjük magunkat, akkor nagyon szívesen elmegyünk akár az utolsó előttiig is, hogy ne kelljen elmennünk az utolsóig.

Ez az egyik területe, rétege ennek a regénynek. Ha csak eddig jut el, akkor is jelentős, de ennél többre vállalkozott, és ez átvezet a művészet területére.

Szeretjük a művészetet, egyik vagy másik fajtáját. Mindet aligha, vagy legalábbis nem értjük. A legkevésbé talán az építészetet. Pedig ez a legizgalmasabbak egyike. Életünk menthetetlenül össze van fonódva az épülettel, hisz ez jobban kerete, mint akár a természet. Hivatunk, otthoni életünk, szórakozásunk épületek között zajlik, a természetnek inkább csak vendégei vagyunk egy-egy kirándulás erejéig. Valamennyien homályosan érezzük, hogy az építészet hatással van életünkre, nemcsak az egyénre, hanem a népre is. Ugyanakkor nem tudunk az építészetről semmit! Sok festő megpróbálta közelebb hozni már hozzánk a festészetet, zenész a zenét, de építész az építészetet, túl a lexikális tudnivalón, alig. Granasztóinak sikerült. A leglényegesebbet, az épület hatását az emberre, az épület és az ember rejtett összefüggéseit vizsgálja és tárja föl.

Az építészetten túl legtöbb szó a modernségről esik a könyvben. Megerősített abban, hogy a modernség, az igazi, az egyszerű, a hivalkodásmentes: bonyolult gondolkodás eredménye. Ez a könyv segít kialakítani ezt a modern szemléletet, ami nélkül semmi előrehaladás el nem képzelhető. Életünk egyszerűsítése bonyo-

lult gondolkodás eredményeként — ez a modernség.

Az elején említett értelmiségi probléma megoldása is valahol itt van. Felismerése annak, hogy az értelmiség legnagyobb hibája éppen az, hogy bonyolult életet él, mert meg akarja takarítani a bonyolult gondolkodás kínját. Egy olyan lakószoba, amely drága bútorokkal lakhatatlan, egyszerű gondolkodás eredménye. Egy komplikált, bonyolult életforma hasonlóan! És az író könyvének talán legnagyobb részében az élet és forma közötti viszonyt foglalkozik. Megmutatja ezt a bonyolult gondolkodási folyamatot, látszólag csak az építészetben, de a valóságban ennél sokkal magasabb síkon, az élet egész területén.

Nehezen, kínlódva szerzett bölcsesség ragyogja át a könyvet, és külön szerencse, hogy nagyon jószemű, tehetséges író írta, akiben egyesül az építész fegyelme a színestollú író fantáziájával és megfigyelőképességével. Olyan író, akinek az átlagost fölülmúló érzéke van a hangulatok iránt is. Meg tudja magyarázni az emberi kapcsolatok között azokat is, amelyek sem logikával, sem indulatokkal nem magyarázhatók már, csak hangulatokkal. Egy család légkörét, azt, ami egyébként az emberek jelleméből már nem kikövetkeztethető, vagy csak akkor, ha ezen túl ismerjük az érintkezések bonyolult hangulati velejáróját, ami nem mindig azonos jellemek összeütkezésével vagy egymásra gyakorolt hatásával.

Ismeri az apró, jelentéktelen események lelki rugóit és hatását. Tudja, hogy

ezek a látszólag jelentéktelen események — és nem a nagyok — szabják meg egy élet, egy család, egy ember sorsát. Hogy ezek teszik az életet elviselhetővé vagy elviselhetetlenné, hogy ezek döntenek a legtöbb kérdésben, mert az életben nagy dolgok ritkán adódnak, és azokra lehet vigyázni, a kicsinyekre alig.

Hogy hibátlan-e ez a könyv? Igaza van-e mindenben? Aligha! Részleteiben lehet — és van is — tévedése, de egyben föltétlenül igaz, az alapállásban. Nem kívülről, előkelő idegenként bírál, hanem állást foglal. Fönntartásai nem az idegené, az irtózó és kárörvendőé, hanem a megértőé, a baráté. És ez nagy dolog! Mert van egyfajta tárgyilagosság, ami már nem az. Az a tárgyilagosság, amely ugyan nem mondja ki, de a sorok között mégis érezni a sikertelenség fölötti örömet.

Ez nem ilyen. Inkább az látszik, hogy megharcolta a maga harcát, és állást foglalt. Ez az állásfoglalás a becsületes, gondolkodó emberé.

Még van benne, talán marad is, valami óvatos elzárkózottság, a kapuján túl nehezen beeresztő mozdulat, de a szívébe már beeresztette ezt a mi világunkat. És azt hiszem, ez a legfontosabb. Az a harc és annak ábrázolása, amíg ezt az utat végigjárta a művészet mindenekfelettségétől az ember mindenekfelettségéig, és végül az ember iránti alázatig.

Szép és tanulságos könyv. Igaz író alkotása, és annál inkább kedves nekünk, mert Granasztói régi pécsi család sarja, és könyve jelentős része Pécsről szól.

SZÖLLÖSY KÁLMÁN

Fodor András: Tengerek, dombok

(Magvető)

„Az intellektus lendíti mindig előbbre a költőt” — e mondat igazságát érzem a kötet olvasásakor. Fodor András költészete mindig is magán hordta az intellektuális költészet jegyeit, vállalta igényét, előnyeivel és hátrányával egyetemben. A gondolatiság volt mindig legmarkánsabb jellemvonása, és kitűnő forma-érzéssel párosulva sajátos és egyéni költészetet hozott létre, amely szívós gyö-

kerekkel kapcsolódott a valósághoz, belőle táplálkozott és szívta éltető nedveit. Egészséges kapcsolatban állott a realitással, soha nem tévedt az értelmetlen és gyanús költészet dzsungeljeibe, gyilkos gőzű ösvényeire. Úgy érzem, a józanság, a mértéktartás és az intellektus vezették el óvón és védelmezőn ilyen veszélyes területekről, rántották vissza kisikló ceruzáját és segítettek egyéni hangjának

kiművelésén, hangszíneinek tisztulásában. Lényegre törő, modern líra az övé, amelynek a tiszta hang, az egyértelműség talán a legnagyobb érdeme.

Új kötete, a *Tengerek, dombok* szervesen illeszkedik eddigi életművébe, de témában, színben gazdagodva. Látókörtágulást, horizontnagybodást jelent az előző kötetekhez viszonyítva, hiszen a téma — egy külföldi utazás élményeire való reagálás — új és új, eddig még ki nem próbált lehetőségeket kínál. Izgalmas és versebe kívánczó élmények lehetnek ezek, amelyeknek megírása, megformálása közben kitűnő alkalom adódott arra, hogy mérlegelje a látottakat, viszonyítsa az eddig tapasztaltakhoz és leszűrje azokat a tanulságokat, amelyek emberi és költői fejlődését elősegítik. A külföldi utat Fodor András angol barátjához, Colin Mason-hoz tette — neki ajánlotta kötetét is. A barátság eszméje, mely Fodornál egyben a kettéosztott világ egymáshoz tartozásának is a szimbóluma, a kötet egészét áthatja. Mint a kötet mutatja, gazdag volt ez az angliai út és a hazautazás Párizson keresztül. A költő éber és kutató szeme soha nem hagyja cserben az utazót, regisztrálja, mérlegeli az útközben látott dolgokat; az utazó csodálkozik, a költő rögtön mércéket állít fel, ellenőriz és összevet: levonja a következtetéseket és így biztosan tájékozódik a tolongó nyugati világban. Így fogadja el a Nyugattól, ami értékes, jó benne, viszont elutasítja azt, amit a döntőbíró: az értelem, a józanság el nem fogad. Nem esik hasra a nyugati civilizáció csábító poklai előtt, elfordul tőlük, ha valamiben ellentmondást érez, ha igazságérzete nem egyezik a valósággal:

*Miféle zsarnok rendelés
szörnyeteg átka nyom,
miféle kényszer satú-kötése
szorítja homlokom,*

*hogy folyton azt érezzem ut,
mi nincs, mi nem lehet,
fekete utcák zűr-zavarában
valami elveszett!*

*Itt nincs remény, nincs oltalom,
arcodra zordonul
magapusztító hamis ígéret
sötét pernyéje hull.*

(Fekete túskekoszorú)

Jó hatással volt ez a külföldi út a költő számára, megérezett és megértett valamit, ami európai, vagy annál is nagyobb, ami a korra jellemző izgalmas probléma: nyugtalanítja és válasz-adásra készíti. Milyen legyen a művészet ebben a forrongó században, hogyan segítse az embert, aki maga is nyugtalanságokkal terhes; milyen feleletet adjon hát korunk emberének?

*A rettenet nem tarthat örökké!
A szörnyűségek iszonyú hadának
tudsz-e felelni, megrázó jóslat?
Tudsz-e nyugalmat mondani, varázslat?
... Dehát melyik az igaz, a végső,
az időtlenre írt változatlan?
... Mosolyok, pózok, áhitatos gúny,
eszmék feletti, ösztönök alatti,
való, vagy játék?... Nyugtalan a korszak!
Az ember nem tud egyarcú maradni...*

(Hangverseny Párizsban)

A kötet záró ciklusa, a *Kezdeni újra* lényegében az összegezés, a hazatérés után az előre tekintés, a költői feladat vállalása. A költő külföldön járt, a hazaszeretet, a ragaszkodás a hazai földhöz, erősebb lett benne; negative, idegenben értette és érezte meg legjobban hovatarozását. Most biztosabban igazodik el a valóság dolgai között és tudja, nem kicsi része van az ország sorsáért érzett felelősségben.

Szépen komponált, témájában egyenletesen ívelő kötet a *Tengerek, dombok*, Fodor András lírájának kétségtelen szélesülését jelenti. Mégis néha olyan érzés fogja el az olvasót, hogy egyes verse nem elég kiértelmezett, hiányzik belőle az erő, nem elég meggyőző, talán azért írta, mert a ciklus teljessége így kívánta. Ezek sem rossz versek, de rájuk az olvasó nem reagál minden idegével, nem teremtenek magafeszültséget. Úgy érzem, hogy ezekben az esetekben a józanság visszaüt: kevés szenvedélyt eredményez, nincsenek sűrűn cikázó villámok e versekben.

Azok a legsikerültebb darabjai a kötetnek, melyek valami nyugtalansághoz, idegességhez kapcsolódnak, hitelük

van, érezni szikrák pattogását. Ilyenek: *Át a tengeren, Pályaudvarok, Delejes játétek, Utolsó este*. Nagyon szép vers a hiábavaló szerelmi vágyakozásról szóló *Vágyak nyomora*, a búcsúzás fájdalmát remekül visszaadó, jelképes *Két indulás*, az otthon, a viszontlátás örömeiben fogant egyszerű, meleg *Idegenből haza*, a feladatot kijelölő, ars poetica-szerű *Titánok toborzója* és a hatalmas, a mindenkori fasizmus ellen forduló *Tenger bitófái*.

Fodor képei lényeglátásra, tömörségre vallanak, a lehető legbiztosabb, legpontosabb és legfrappánsabb kifejezésre törek szik; metaforái, asszociációi eredetiek, merészek. Csak néhányat idézetül:

*Párhuzamos fény süt a Madeleine utcán
a korinthoszi oszlopsor alatt;
átsüt a levegő forró zsírpapirján,
átsüti vékony fáradtságomat.*

*...Kivánság pendült árama cikázik
a karcsú lábak villái között.*

(Vágyak nyomora)

*S mert új törvényt csikar magának
az égre buzgó zűrzavar,
a fájdalmas-kusza,
fejünk fölött
sárkányként rángatózik
az ösztönök
vicsorgó rombusza.*

(Titánok toborzója)

A kötet Fodor András költészetének fontos állomása; új kontinenseket, új földrészeket fedez fel, és előre lép ama célok felé, amelyek a közösséggel szembeni felelősséget jelentik; a közösség terheinek vállalását, örömeinek-gondjainak éneklését, jelentik a „tisztá szót, a csillagoknál nehezebbet”.

ARATÓ KÁROLY

Timár György: Az iszonyat naptára

((Magvető))

*„...Én nem várom az isten
dadogását. Bennem szétroncsolt
tüdők és munkatáborok szavá sem
álló kinja háborog...”*

Vajon meddig ér az a kozmikus — és nagyon is eföldi — rettenet, amelyet egy háború borzalmai vernek fel a lélekben; vajon mikorra heveri ki egy ember (és egy nemzedék) a megrendülést, amely sebezhetetlenné hitt hozzátartozók és lerombolhatatlannak hitt értékek pusztulása nyomán fogja el, s habár már mögötte van jónéhány békésnek mondott esztendő, vajon mikor áll át a lélek is „béke-termelésre”, mikor vedli le végleg a hegeket, amelyek megannyi sérülés után visszamaradtak? — vajon mikor enyészik el utolsó foszlánya is a víziónak, amelyet robogó harckocsik, árokásó csontbőr öregemberek, ordító pártszolgálatosok, karamba zsúfolt nők és gyermekek, folyóparti rém-éjszakák, a gyűjtőtábor vakító reflektorai támasztottak benne, és halottak és halottak és halottak látvá-

nya: az anya és testvér és kedves pusztulása?

Olyan kérdések ezek, amelyekre nehéz válaszolni: vajon lehet-e egyáltalán? De olyanok, amelyek — kell-e bizonyítani — mindannyiunkban felmerülnek, és mindannyiunk cselekedeteit, akarva-akaratlan motiválják. Furcsa, hogy míg a felszabadulás tényszerű külső esemény-sorával sok hiteles és időtálló mű foglalkozik irodalmunkban, addig ez: a belső felszabadulás története a legtöbb esetben megíratlan marad; e kozmikus rettegés, magyarul: a háborús pszichózis természetrajzát (hacsak a volt háborút is) csupán töredékekből állíthatjuk össze, noha még (és már megint) mindennapjainkban kísért, s e tény jelenünk hiteles bemutatásánál el nem tagadható.

A verskötet, amelyről itt szó van, egy harminc éves férfi utolsó másfél évtizedének története, noha alig beszél másról, mint *azoknak* a hónapoknak emléké-ről. Mégis az emlékezés intenzitása, a reagálás hőfoka, a rettenet ampére-erőssége,

a lélek feszültség-változásai híven jelzik az idő jótékony múlását. S bár megállapítható, hogy végül nem képes az üldözéssel és megaláztatással teli múlt iszonyatát véglegesen lerázni magáról, verses-könyve mégis szemléltető (s mert magas művészi színvonalú, tehát hiteles) példája annak a sokunknál oly hasonló lelki rekonstrukciós folyamatnak. Mik hát az állomásai?

Nagy fájdalmak és nagy tragédiák első természetes visszahatása az emberben a némaság. A pusztulást formába önteni, szörnyűségek emlékéből sebtében művészetet alkotni nem lehet: levegőhöz kell jutni előbb — időt nyerni és távlatot. Szabad életünk első esztendeiben ezért nem születtek maradandó műalkotások arról az időről (legfeljebb dokumentum-írások): nem született vers a költő tollából sem. S az első szó is alaktalan és szinte még eszelős átok-mondás. Lehetne e más-képp? De ez az átkozódás tán még bocsánatos bűn sem lesz, hiszen olyasvalaki mondja „aki az anyját halni látta” — és annak a szörnyetegnek, „ki azt a leányt meggyalázta”. Súlyos szavak szakadnak fel belőle, s a korszerű költős sem tudja eltakarni az ámokfutó bibliai indíjat.

És aztán, hogy megjön a szava, még mindig a rettenetet mondja ki vele, a rettegést, ami az eszméletében éppúgy otthonos, mint a zsigereiben; a gyalázat esztendei óta. „Mit tudtok ti a félelemről!” — kiált reánk, értetlenekre, s hogy ez a feljajdulása őszinte, azt is tőle, egy elejtett félmondatából tudjuk, amelyben, mintha valami rémálmot idézne (ó, ismerős álombéli szűkülés a megállíthatatlanul közeledő veszedelemtől) úgy mondja ő is: „Nem tudok elszaladni.”

Ez állandó motívum, a pániké: az örök menekülhetnék valami lélek mélyére szorult létbizonytalanságtól, vagy tán az emlékeitől, amelyek nem hagyják el egy percre sem. Nem valami egzisztencialista ál-bizonytalanságérzet ez: nagyon is kézzelfogható kísértete a rettegéses múltnak az a panaszzó, hogy „... folyton emlékeim falába ütközöm”.

Mivé lesz egy ember, akinek legfőképp konyabb esztendeire nem szabad visszagondolnia? Csodálkozhatnék-e rajta valaki, ha menthetetlenül megzavart és sötétlenlátó? Nos, a legszörnyűbb veszedelmet — a tátongó nihilt — a cinikussá,

vagy közönyössé válást elkerülni, s csak olyankor árad el rajta a kétségbeesett reménytelenség, amikor — mint a meggyalázott, nyomorékká tett kislány esetében — testté vált emlékeztető áll elé az embertelen iszony esztendeiből. „Állok vinyogó roncsaid felett... Én nem segíthetek...” És egyszerre kimondja a legszörnyűbbet: „Kis copfos áldozat, úgy vesztél el, hogy életben maradtál”.

S ha a reménytelenség nem állandó életérzés is nála, az oldódás és megnyugvás csak lassan érkezik el: bizonytalanul, s csak pillanatokra. És akkor is csak mint valami sóhajos vágy, hogy tán „mégsem pusztulunk el”.

Aztán egy-egy perc, amikor, mintegy kipillantva félelmei és rögeszméi közül, észreveszi, hogy megváltozott körülötte a világ, s hogy itt emberek élnek, akik tudják, hogy túl kell lépni a múlton — a jövő érdekében. Kissé zavartan meintegetőzik ekkor, de vádolón is, azok irányában, akik túl gyorsan felejtenek: „... bocsássatok meg, de engem ez a század sziszegve szült, és csattanva vert fiának...”

E testileg meggyötört, lélekben megaláztott érzékeny ember számára a világ kinti változásai túlságosan áttételesek. Közvetlen, névre szóló bizonyítékra van szüksége. A testi kín helyett a test öröme. Utálkozás helyett görcsös szerelemre. S ebből csinál magának — átmeneti — világnézetet:

*Én megtanultam, mert kedves a bőröm:
ez a két rend van. A többi álom.
Összeborulnak a holtak a csatamezőkön,
össze a szeretők az ágyon.*

És első „pozitív” írásainak, szerelmes-verseinek visszatérő motívuma is ez: kapaszkodás valami anyagszerű földi jelenvalóságba, az asszonyi test nőé-bárcájába, amely megvéd a bizonytalanság partatlan vízözönében: „... tarts meg: a világ beomlik nélküled” — könyörög párjához, és ismét: „... Bonts ki a körém boruló félelem gubancaiból.”

S aztán mégis eszméi lassan. Csakhogy még ez az egészséges eszmélés is az örökös didergő félelem foltjaival szeplős. Rokonszenves, de határozatlan humanizmusa is még mintegy csupán a rettegés birodalmának ellentéte.

*A teljesen élhető emberi világot
akarom, hogy kinyújtózzék végre
a fűzőbe szorított emberi lélek, s ne
[vonítson átkot...]*

(Az idő templomában)

És még most sem állja meg, hogy némi szarkazmussal hozzá ne tegye őszinte önvallomásához: „Csak kibírjam, hogy ily nagy igazam van.”

Ami zavart is jelenthet: még nem mer hinni magának. Bár leírja (mai gyarmatosítókról szólván), hogy „a nyugalmat naponta garantálják...”, de természetesen idézőjelbe teszi ezt, s mintha csak önmagáról beszélne. Úgy tűnik: pesszimizmusát, kételkedését egy nyugodalmasabb világ lehetőségében — ezt prolongálja itt: a múltból átvezeti a mába, megteremtve borulátása jogfolytonosságát. Innét van, hogy furcsa módon még idilljei is keserűre sikerülnek. A kötet legszebb verse, az „Indián alkony”, finom tájrajz, s lám mégis ilyen képpel zárul: „A part fölött — fejét a rezgőnyár vállára hajtja — s rémült szellőket mormol — egy didergő olajfa.”

Gyönyörű, csakhogy az ember mégis beleborzong.

*

Több mint másfél évtized múlt el azok óta az idők óta. A múlt rettenetét kiheverte a lélek: az átok-szó, a rettegés szava a panasz-hang, a keserűség, a borulátás legtöbbszörünkben elült immár. Timár György a lélek mélyebb megrendülését hozta örökségül: s már ez is elcsitult annyira, hogy nemcsak beszélni tud róla, de már „hátra is lépett” a szörnyű képtől, s objektív, éppen tárgyilagosságában megren-

dítő eseménytörténetet is tud már mondani. A kötet záró-ciklusának, „Az iszonyat naptára”-nak dátuma mindössze egy éves: tizenöt esztendő kellett hozzá, hogy hűvösen és indulati sallangoktól mentesen le tudja írni. És mégis: megtette már (s ezt nem lehet kommentálni: el kell olvasni), és ezzel talán pontot tett a múltja, a rettenet esztendeinek emléke után. Most már új korszak következhetnék: most már egész fordulatot kellene tennie előre.

Nem vár tőle senki tetszetős és olcsó nyilatkozatokat. A világ — világunk — rendkívül összetett és ellentmondásos, s művész nem tehet jobbat, mint megkísérli teljes bonyolultságában kifejezni. Eleendő feladat egy életre. Ezt próbálta mestere is, József Attila, akihez e kötet két jelentős verse szól, s akinek hatását nemcsak formai eszközeiben, nemcsak gondolkodás-mechanizmusában, de igazságkereső szenvedélyében is minduntalan fellelhetni. A mester megtalálta a képletet, amelynek segítségével világát kifejezte és a végső következtetést levonta. Megtalálhatja a tanítvány is, ha múltját lezárva a jelenben éles szemmel körülnéz. S a végső következtetés ma már éppen nem tragikus.

Amit megírt, szépen írta meg, a kor színvonalán, európai formakultúrával. De ha előre akar lépni költészetében, nem járhat tovább önmaga s emlékei körül. Meg kell találnia helyét a félelem nélküli mában, s akkor új életérzéseihez meg fogja tudni találni az új mondanivalót is. Az új mondanivalóhoz pedig az egészen modern (s elsőrangú fordításaiban már itt-ott meglett) kifejezési eszközöket.

LUKÁCSY ANDRÁS

Székely Júlia: A halhatatlan Kedves

(Zeneműkiadó)

Beethoven hagyatéka között van egy három részben írt szerelmes levél, amelyen azonban nincs sem címzés, sem keltezés. A levél tartalma és hangja azonban olyan, amelyből arra lehet következtetni, hogy a nagy zeneköltő annak a nőnek írta, akit tragikus életében igazán szeretett, s aki viszonzta is a szerelmét.

De ki volt ez a nő, ki lehetett a címzett? Erre vonatkozólag semmi támpont...

A nagy ember élete mindenképp érdekes az utókor számára s Székely Júlia ezt az izgalmasságot, érdekességet még fokozza azzal, hogy ezt a kérdést állítja középpontba: ki volt a levél címzettje, ki volt a „halhatatlan Kedves”, akihez ez a

levél nem jutott el? S miért nem jutott el? Vagy eljutott, csak visszaküldték? De miért? A tartalma erre nem ad semmi támpontot. — Nos, a regény egyik hőse, Theodor Wilke megkísérli a titok megfejtését. Vele beszélgeti el az író kutatásai eredményét, azaz vele mondatja el az író az egész regényt.

Csak hogy itt, ezzel kapcsolatban mindjárt fölmerül a kérdés: mi is hát ennek a regénynek a témája? Beethovent, az embert és a nagy zeneszerzőt akarja elénk állítani, vagy inkább a nőket, akik Beethoven életében jelentősebb szerepet játszottak? A regény elolvasása után inkább a második feltevés felé hajlunk. Az író kijelenti az utószóban: „Nem zenetörténetet, regényt akartam írni” — de ennél többet nem is mond erről. Legfeljebb azt, hogy mindig ragaszkodott a valósághoz, tehát nem ír kitalált dolgokat. Ez azonban nem tisztázza az író további szándékát, célját, a regény lényegét, így hát nekünk kell megkísérlelni annak kihámozását. Íme:

Beethoven sohasem nősült meg, pedig volt életének egy időszaka, amikor körülrajongták a nők. Válogathatott volna közülük. A másik tényező: az emberiség egyik legnagyobb zeneóriásának aránylag igen fiatalon éppen a hallása, a füle romlott meg s csakhamar tudomásul kellett vennie, hogy megsejtelte. Ő, aki annyira szerette a társaságot, az embereket, félt közéjük menni, nehogy észrevegyék, hogy nem hall. Irtózott a gúnytól, éppúgy, mint a sajnálattól. A mindig választékosan öltözködő férfi kezdte önmagát is elhanyagolni. Mérhetetlenül szenvedett ezek miatt. És nem volt, aki ott legyen mellette. Nem volt társa, aki segíthette volna a nehézségekben, aki hosszabb életet, s a világnak még jónéhány remekművet biztosíthatott volna. Talán éppen az a valami az oka az egésznek, akihez ez a három részes levél íródott! Hiszen a nagy ember, a nagy művész is csak ember. Vannak gyengeségei... A körülötte élőknek az lett volna a feladatuk, sőt kötelességük, hogy feláldozzák magukat érte. Bárki legyen is a nő, kötelessége lett volna mellé állni. Ha szereti, ha nem, ha férje van, vagy nincs, egyaránt. De a levélből különben is az derül ki, hogy a szerelem költsönös volt. Micsoda sorscsapás játszhatott közbe, hogy Beethoven,

éppen Beethoven nem kapta meg az igazi szerelem vigasztalását!

Ez volna tehát a regény kihámozható témája, de hogy ezen belül, illetve ezzel mit akar mondani, ahhoz egy kicsit részletesebben kellene foglalkozni a cselekménnyel, illetve az egyes fejezetek eseményeivel, mert összefüggő cselekmény nincs a regényben. Theodor Wilke az előbb vázolt érzelmekkel s indulatokkal eltelve indul el a titokzatos „halhatatlan Kedves” felkutatására. Számon akarja kérni tőle Beethoven életét, boldogságát, és a meg nem született szímfóniákat.

Kell-e s lehet-e ennél romantikusabb elgondolás? Nem ígéri-e már előre az olvasónak az izgalmak, érdekességek, sőt pikáns „csemegék” egész sorát? S az olvasó ebben nem is csalatkozik, mert nem is egy-két, hanem egész sor „Kedves” életét fedi fel előttünk, egymás után, a lelkes és fáradhatatlan Wilke.

Az első nyom a szépséges Giuilette Guicciardi grófnőhöz vezetett Olaszországba, mert hiszen az ő fényképét ott találták a három részes levél mellett. Az olvasó ugyan már a találkozáskor éppen úgy tisztában van vele, mint az író, hogy a levél címzettjét máshol kell keresni, de Wilke mégis nyomoz, és ez a nyomozás izgalmas. Mert hátha mégis! Hiszen a fényképe ott volt, s kétségtelen, hogy Beethoven nem ment el érzéketlenül az ilyen izgalmas szépség mellett. A nagyon rendkívüli emberek különben is gyakran pazarolják szeretetüket, szerelmüket méltatlanra. Hátha itt is ilyen esettel állunk szemben?!...

S ennél a kérdésnél elidőzhetünk egy kicsit, mert Székely Júlia voltaképpen minden fejezetben ehhez a gondolathoz kanyarodik vissza. Minden új állomásnál, új „Kedves” megismerésénél ezt a „tragikumot” kutatja, s erre is talál rá. Ez a tanulság Bettina Brentano című fejezetben is — Bettina ugyan Goethét szerette határtalanul, de ez így csak annál izgalmasabb. S ebbe a fejezetbe szövi be a Malfatti Teréz ügyet is. Beethovennek még az ilyen kis „tizennyolc éves libafióká”-ban (ahogy az író jellemzi) is csalódnia kellett. Ez is fokozta egyéni szerencsétlenségét.

De nem feledkezhetünk meg Amália Sebaldról, majd Ráchel Robert Levinről sem, akik szintén jelentős szerepet kap-

nak a halhatatlan művész életében s akik természetesen éppen úgy méltatlanoknak bizonyultak Beethovenhez, mint a többiek.

A legjelentősebb két fejezet s két „Kedves” azonban ezután következik Brunszwik Jozefin és Brunszwik Teréz személyében. A „Szegény kis Jozefin”, akinek életét és Beethoven iránti szerelmét Kraul bácsival, Deym gróf öreg titkárával mesélteti el az író (Jozefin Deym gróf felesége volt). A két testvérrel, Jozefinnel és Terézzel kapcsolatban még külön sajátos tragédia is szövődik. „Ha valaki megtudakolná tőlem, ki volt az a nő, aki Beethoven számára született... habozás nélkül azt mondanám: Brunszwik Teréz” — vallja Wilke: — De hát Beethoven Jozefinhez, a kis „Pepi”-hez vonzódott inkább. Vagy nem? Az író elég ügyesen szövö a szálakat ahhoz, hogy végül ez is bizonytalanná váljon. S elég szövevényesen, bizonyosságokon és sejtéseken át jut el oda, hogy a regény végén feladja a megfajtás igényét is. „Fejtse meg a kutató tudomány, ha mulhatatlanul szükségnek látja” — jelenti ki Wilke, miután elvezeti az olvasót a szabadságharc utáni Magyarországra, Teleki Blanka, a szabadságharc hős leánya elleni bírósági tárgyalásra.

De hát akkor — kérdezhetné, és bizonyára kérdezi is az olvasó — mi célja az egész regénynek? Talán az, hogy Beethoven tragikus szerelmeit bemutassa? Nem egészen, illetve — érzésünk szerint — nem csak ez, mert hiszen ez így túl szimpla, és a nagy zeneszerzőhöz méltatlan lenne. A nagy szerelmekben Beethoven életének tragédiáját keresi. Beethoven, aki annyira szerette az embereket, az életet, nem talált társat egyéni életében. Tragédia ez? Feltétlen. Csakhogy Székely Júlia ennél többet akar mondani. Beethoven csodálatos alkotásait is ezek-

hez a szerelmekhez köti. Nagyon óvatosan szól ugyan róluk, látszik, maga is érzi, hogy ingoványos talajra lépett: a bestseller életregények talajára, s ettől mindenképpen szeretne elszakadni. Ez sajnos nem, vagy csak részben sikerül, hiszen az egész koncepció ezt segíti elő. Egy-két jellem megformálása — Karl (Beethoven unokaöccse) és Jozefin művészileg is sikerültebb, de egészében nem tud ellenállni, vagy nincs művészi ereje ellenállni a könnyebb, olvasmányosabb, hatásosabbnak mutakozó megoldásoknak. Nem tudjuk elhinni az írónak, hogy Beethoven megrendítő szimfóniai, operája és egyéb művei ebből a talajból fakadtak. Beszél ugyan az író arról, hogy Beethoven az egész emberiséget ölelte magához, de ennek semmi bizonyító jelét nem látjuk a regényben. Az írónak az a törekvése, hogy mint nagy művészt is megmutassa, hogy érzékeltesse az emberi szenvedélyt, a lángelméből sugárzó erőt, nem sikerült. Egy-két szép részletet, kísérletet erre vonatkozólag is találunk a regényben, de egészében a szerelmi bonyodalmak ecsetelése dominál. Csodálni akarja, de csak sajnálatni tudja Beethoven, akit méltatlan szerelmek ejtenek kétségbe, s aki képtelen eljutni a hozzá egyedül méltó szerelemig, Brunszwik Terézig. S Terézt is visszatartja valami: azaz: ő is méltatlan emberbe, Jozefin második férjébe lesz szerelmes. Mindegy, hogy Teréz erős egyénisége lerázza magáról ezt a szerelmet s talán azt is sejtí, hogy Beethoven mellé kellett volna állnia!... Igen, az ilyen szövevények bonyolításában bőkezű Székely Júlia. Pedig ezekből kevesebb sokkal jobb lett volna. Nem veszi észre, hogy kifut tolla alól az igazán szép és nagy téma, Beethoven emberi és művészi egyéniségének, életszemléletének megragadása.

SERES JÓZSEF